

శ్లో॥ యా జాన్యామ్బునిధిం క్షిణోతి భజతాం వైరాయతే కైరవై -
ర్నిత్యం యా నియమేన యా చ యతతే కర్తుం త్రినేత్రోత్సవమ్।
బిమ్బం చాద్ధమసం చ వజ్రయతి యా గర్వేణ సా తాదృశీ
కామాక్షి! స్మితమజ్జరీ తవ కథం జ్యోత్స్నేత్యసౌ కీర్తుతే॥ 18

శ్లో॥ ఆరూఢా రభసాత్పురః పురరిపోరాశ్లేషణోపక్రమే
యా తే మాతరుపైతి దివ్యతటిసీశజ్జాకరీ తత్కణమ్।
ఓష్ఠం వేపయతి భ్రువౌ కుటిలయత్యానప్రయత్యౌననం
తాం వందే మృదుహాసపూరసుషమామేకామ్రనాథప్రియే॥ 19

శ్లో॥ వక్త్రేన్దోస్తవ చన్ద్రికా స్మితరుచిర్వల్ల సుభరస్తీ సతాం
స్యాచ్ఛేద్యుక్తమిదం చకోరమనసాం కామాక్షి! కౌతూహలమ్।
ఏతచ్చిత్రమహర్నిశం యదధికామేశం సదా గాహతే
బిమ్బోష్ఠద్యుమణిప్రభాస్వపి చ యద్భిబ్ధోకమాలమ్బితే॥ 20

శ్లో॥ సాహాయ్యం కలశామ్బుధేర్వహతి తే కామాక్షి! మన్దస్మితం
శోభామోష్ఠరుచాం చ విద్రుమభువామేతద్భిదాం బ్రూమహే।
ఏతస్మాదుదితం పురా కిల పపౌ శర్వః పురాణః పుమా -
నేతన్మధ్యసముద్భవాం రసయతే మాధుర్యరూపాం సుధామ్॥ 21

శ్లో॥ ఉత్తుజ్గస్తనకుమ్భశైలకటకే విస్తారికస్తూరికా -
పత్రశ్రీజుషి చజ్చలాః స్మితరుచః కామాక్షి! తే కోమలాః।
సన్ధ్యాదీధితిరజ్జీతా ఇవ ముహుస్సాన్ధ్యాధరజ్యోతిషా
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకలవ్యాపారమాతస్వతే॥ 22

శ్లో॥ క్షీరం దూరత ఏవ తిష్ఠతు కథం వైమల్యమాత్రాదిదం
మాతస్తే సహపారవీధిమయతాం మన్దస్మితైర్మజ్జలైః।
కిం చేయం తు భిదాస్తి దోహనవశాదేతత్తు సజ్జాయతే
కామాక్షి! స్వయమర్థితం ప్రణమతామేతత్తు దోదుహ్యతే॥ 23

శ్రీః
మూకపంజ్శశతీ
మన్దస్మితశతకమ్
సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

శ్లో॥ బద్ధీమో వయమజ్జలం ప్రతిదినం బన్ధచ్ఛిదే దేహినాం
కన్ధర్వాగమతస్త్రమూలగురవే కల్యాణకేలీభువే।
కామాక్ష్యా ఘనసారపుష్కరజనే కామద్రుహశ్చక్షుషాం
మన్దారస్తబకప్రభామదముషే మన్దస్మితజ్యోతిషే॥ 1

శ్లో॥ సద్ధీచే నవమల్లికాసుమనసాం నాసాగ్రముక్తామణే -
రాచార్యాయ మృణాలకాణ్డమహసాం నైసర్గికాయ త్విషే।
స్వర్ధున్యాయ సహ యుధ్వనే హిమరుచేరర్ధాసనాధ్యాసినే
కామాక్ష్యాః స్మితమజ్జరీధవలిమాద్వైతాయ తస్మై నమః॥ 2

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతిచాతురీమతితరామల్పీయసీం కుర్వతీ
దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ దౌషాకరీణాం త్విషామ్।
క్షుల్లానేవ మనోజ్ఞమల్లినికరాన్పుల్లానపి వ్యజ్జతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీ కామప్రసూరస్తు మే॥ 3

శ్లో॥ యా పీనస్తనమణ్డలోపరి లసత్కర్పూరలేపాయతే
యా నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే।
యా సౌన్దర్యధునీతరజ్గతతిషు వ్యాలోలహంసాయతే
కామాక్ష్యాశ్శిశిరీకరోతు హృదయం సా మే స్మితప్రాచురీ॥ 4

శ్లో॥ యేషాం గచ్ఛతి పూర్వపక్షసరణిం కౌముద్వతః శ్వేతిమా
యేషాం సన్తతమారురుక్షతి తులాకక్ష్యాం శరచ్చన్ద్రమాః।
యేషామిచ్ఛతి కమ్బురప్యసులభామన్దేవసత్ప్రక్రియాం
కామాక్ష్యా మమతాం హరస్తు మమ తే హాసత్విషామజ్జురాః॥ 5

శ్లో॥ ఆశాసీమసు సంతతం విదధతీ నైశాకరీం వ్యాక్రియాం
కాశానామభిమానభంజకలనాకౌశల్యమాబిభ్రతీ
ఈశానేన విలోకితా సకుతుకం కామాక్షి! తే కల్మష-
క్షేశాపాయకరీ చకాస్తి లహరీ మన్దస్మితజ్యోతిషామ్॥

6

శ్లో॥ ఆరూఢస్య సమున్నతస్తనతటీసామ్రాజ్యసింహాసనం
కన్దర్పస్య విభోర్జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః
యస్యాశ్చామరచాతురీం కలయతే రశ్మిచ్ఛటాచఞ్చలా
సా మన్దస్మితమజ్జరీ భవతు నః కామాయ కామాక్షి! తే॥

7

శ్లో॥ శమ్భోర్యా పరిరమ్భసంభ్రమవిధౌ నైర్మల్యసీమానిధిః
గైర్వాణీవ తరగ్గణీ కృతమృదుస్యన్దాం కలిన్దాత్మజామ్
కల్మాషీకురుతే కలజ్యసుషమాం కణ్ఠస్థలీచుమ్మినీం
కామాక్ష్యాః స్మితకన్దలీ భవతు సా కల్యాణసన్దోహినీ॥

8

శ్లో॥ జేతుం హారలతామివ స్తనతటీం సంజగ్ముషీ సంతతం
గన్తుం నిర్మలతామివ ద్విగుణితాం మగ్నా కృపాస్రోతసి
వక్తుం విస్మయనీయతామివ హరం రాగాకులం కుర్వతీ
మజ్జన్తే స్మితమజ్జరీ భవభయం మథ్నాతు కామాక్షి! మే॥

9

శ్లో॥ శ్వేతాపి ప్రకటం నిశాకరరుచాం మాలిన్యమాతస్వతీ
శీతాపి సురపావకం పశుపతేస్సన్ధక్షయన్తీ సదా
స్వాభావ్యాదధరాశ్రితాపి నమతాముచ్చైర్దిశన్తీ గతిం
కామాక్షి! స్ఫుటమన్తరా స్ఫురతు నస్త్యన్మన్దహాసప్రభా॥

10

శ్లో॥ వక్త్రశ్రీసరసీజలే తరలితభూవల్లికల్లోలితే
కాలిమ్నా దధతీ కటాక్షజనుషా మాధువ్రతీం వ్యాపృతిమ్
నిర్నిద్రామలపుణ్డరీకకుహనాపాణ్ణిత్యమాబిభ్రతీ
కామాక్ష్యాః స్మితచాతురీ మమ మనః కాతర్యమున్మూలయేత్॥

11

శ్లో॥ నిత్యం బాధితబన్ధజీవమధరం మైత్రీజుషం పల్లవైః
శుద్ధస్య ద్విజమణ్డలస్య చ తిరస్కర్తారమప్యాశ్రితా
యా వైమల్యవతీ సదైవ సమతాం చేతః పునీతేతరాం
కామాక్ష్యా హృదయం ప్రసాదయతు మే సా మన్దహాసప్రభా॥

12

శ్లో॥ ద్రుహ్యన్తీ తమసే ముహుః కుముదినీసాహాయ్యమాబిభ్రతీ
యాన్తీ చన్దకిశోరశేఖరవపుస్సాన్ధాగ్గణే ప్రేక్షణమ్
జ్ఞానామ్భానిధివీచికాం సుమనసాం కూలజ్కషాం కుర్వతీ
కామాక్ష్యాః స్మితకౌముదీ హరతు మే సంసారతాపోదయమ్॥

13

శ్లో॥ కాశ్మీరద్రవధాతుకర్దమరుచా కల్మాషతాం బిభ్రతీ
హంసాఘ్నేరివ కుర్వతీ పరిచితిం హరీకృతైర్మాక్షికైః
వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే సజ్చారమాతస్వతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితద్యుతిమయీ భాగీరథీ భాసతే॥

14

శ్లో॥ కమ్భోర్వంశపరమ్పరా ఇవ కృపాసంతానవల్లీభువః
సమ్ముల్లస్తబకా ఇవ ప్రసృమరా మూర్తాః ప్రసాదా ఇవ
వాక్ప్రియాషకణా ఇవ త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ
భ్రాజన్తే తవ మన్దహాసకిరణాః కాఞ్చీపురీనాయికే॥

15

శ్లో॥ వక్షోజే ఘనసారపత్రరచనాభగ్గీసపత్నాయితా
కణ్ఠే బన్ధురదన్తపత్రకుహనా వ్యాపారముద్రాయితా
ఓష్ఠశ్రీనికురుమ్భపల్లవపుటే ప్రేక్షత్రసూనాయితా
కామాక్షి! స్ఫురతాం మదీయహృదయే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥

16

శ్లో॥ యేషాం బిన్దురివోపరి ప్రచలితో నాసాగ్రముక్తామణి-
ర్యేషాం దీన ఇవాధికణ్ఠమయతే హారః కరాలమ్బనమ్
యేషాం బిన్దురివోష్ఠయోరరుణిమా ధత్తే స్వయం రజ్జునమ్
కామాక్ష్యాః ప్రభవన్తు తే మమ శివోల్లాసాయ హాసాఙ్కరాః॥

17

శ్లో॥ కామాక్షీ! స్మితమజ్జరీం తవ భజే యస్యాస్త్విషామజ్జురా-
నాపీనస్తనపానలాలసతయా నిశ్శబ్దమజ్జేశయః॥
ఊర్ధ్వం వీక్ష్య వికర్షతి ప్రసృమరానుద్దామయా శుణ్డయా
సూనుస్తే బిసశబ్దయాశు కుహనాదన్తావలగ్రామణీః॥ 42

శ్లో॥ గాఢాశ్లేషవిమర్దసప్రభుమవశాదుద్దామముక్తాగుణ-
ప్రాలమ్బే కుచకుమ్భయోర్విగలితే దక్షద్విషో వక్షసి॥
యా సఖ్యేన పినహ్యతి ప్రచురయా భాసా తదీయాం దశామ్
సా మే ఖేలతు కామకోటి! హృదయే సాన్దస్మితాంశుచ్ఛటా॥ 43

శ్లో॥ మన్దారే తవ మన్ధరస్మితరుచో మాత్సర్యమాలోక్యతే
కామాక్షీ! స్మరశాసనే చ నియతం రాగోదయో లక్ష్మతే॥
చాన్ద్రీషు ద్యుతిమజ్జరీషు చ మహాదోషాబ్జురో దృశ్యతే
శుద్ధానాం కథమీదృశీ గిరిసుతేఽశుద్ధా దశా కథ్యతామ్॥ 44

శ్లో॥ పీయూషం ఖలు పీయతే సురజనైర్దుగ్ధామ్బుధిర్మధ్యతే
మాహేశైశ్చ జటాకలాపనిగళైర్మన్దాకినీ నహ్యతే॥
శీతాంశుః పరిభూయతే చ తమసా తస్మాదనేతాదృశీ
కామాక్షీ! స్మితమజ్జరీ తవ వచోవైదగ్ధముల్లజ్ఞతే॥ 45

శ్లో॥ ఆశజ్ఞే తవ మన్దహాసలహరీమన్యాదృశీం చన్ద్రికా-
మేకాద్రేశకుటుమ్బిని ప్రతిపదం యస్యాః ప్రభాసగ్గమే॥
వక్షోజామ్బురుహే న తే రహయతః కాఞ్చిద్దశాం కౌటూలీ-
మాస్యామ్బోరుహమమ్బు! కిం చ శనకైరాలమ్బతే ఫుల్లతామ్॥ 46

శ్లో॥ ఆస్తీర్ణాధరకాన్తివల్లవచయే పాతం ముహుర్జగ్ముషీ
కామద్రోహిణి మాంసలస్మరశరజ్వాలావలిర్వ్యజ్ఞతీ॥
నిన్దస్తీ ఘనసారహారవలయజ్యోత్స్నామ్బుణాలాని తే
కామాక్షీ! స్మితచాతురీ విరహిణీరీతిం జగాహేతరామ్॥ 47

శ్లో॥ కర్పూరైరమృతాంశుభిర్జనని! తే కాన్తైశ్చ చన్ద్రాతపై-
ర్ముక్తాహారగుణైర్మృణాలవలయైర్ముగ్ధస్మితశ్రీరియమ్॥
శ్రీకాఞ్చీపురనాయికే! సమతయా సంస్తూయతే సజ్జనై-
స్తత్తాదృబ్జమ తాపశాన్తివిధయే కిం దేవి! మన్దాయతే॥ 24

శ్లో॥ మధ్యేగర్భితమజ్జువాక్యలహరీమాధ్వీర్మురీశీతలా
మన్దారస్తబకాయతే జనని! తే మన్దస్మితాంశుచ్ఛటా॥
యస్యా వర్ధయితుం ముహుర్వికసనం కామాక్షీ! కామద్రుహో
వల్లూర్విక్షణవిభ్రమవృత్తికరో వాసన్తమాసాయతే॥ 25

శ్లో॥ బిమ్బోష్ఠద్యుతిపుష్కరజ్జీతరుచిస్త్యన్మన్దహాసచ్ఛటా
కల్యాణం గిరిసార్వభౌమతనయే! కల్లోలయత్వాశు మే॥
ఫుల్లన్మల్లిపినద్దహల్లకమయీ మాలేవ యా పేశలా
శ్రీకాఞ్చీశ్వరి! మారమర్దితురురోమధ్యే ముహుర్లమ్బతే॥ 26

శ్లో॥ బిభ్రాణా శరదభ్రవిభ్రమదశాం విద్యోతమానాప్యసౌ
కామాక్షీ! స్మితమజ్జరీ కిరతి తే కారుణ్యధారారసమ్॥
ఆశ్చర్యం శిశిరీకరోతి జగతీమాలోక్య చైనామహో
కామం ఖేలతి నీలకణ్ఠహృదయం కౌతూహలాన్దోళితమ్॥ 27

శ్లో॥ ప్రేక్ష్యతౌధకటాక్షకుజ్జకుహరేష్వత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితం
వక్త్రేన్దుచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే ఫేనప్రతానాయితమ్॥
నైరస్తర్యవిజృమ్భితస్సనతటే నైచోలపట్టాయితం
కల్యాణం కబలీకరోతు మమ తే కామాక్షీ! మన్దస్మితమ్॥ 28

శ్లో॥ పీయూషం తవ మన్ధరస్మితమితి వ్యర్థైవ సాపప్రథా
కామాక్షీ! ద్రువమీదృశం యది భవేదేతత్కథం వా శివే॥
మన్దారస్య కథాలవం న సహతే మథ్నాతి మన్దాకినీ-
మిన్దం నిన్దతి కీర్తితే చ కలశీపాథోధిమీర్వాయతే॥ 29

శ్లో॥ విశ్వేషాం నయనోత్సవం వితనుతాం విద్యోతతాం చంద్రమా
విఖ్యాతో మదనాన్తకేన ముకుటీమధ్యే చ సమ్యాన్యతామ్।
ఆః కిం జాతమనేన హాససుషమామాలోక్య కామాక్షి! తే
కాలక్ష్మీమవలమ్భతే ఖలు దశాం కల్మాషహీనోఽప్యసౌ॥ 30

శ్లో॥ చేతః శీతలయన్తు నః పశుపతేరానన్దజీవాతవో
నప్రాణాం నయనాధ్వసీమసు శరచ్చన్ద్రాతపోపక్రమాః।
సంసారాఖ్యసరోరుహాకరఖలీకారే తుషారోత్కరాః
కామాక్షి! స్మరకీర్తిబీజనికరాస్తవస్తవహాసాఙ్కరాః॥ 31

శ్లో॥ కర్మఘాతమగ్రకచాకచికరాన్మామాక్షి! సంచిన్తయే
త్వన్మన్దస్మితరోచిషాం త్రిభువనక్షేమజ్జరానజ్జరాన్।
యే వక్త్రం శిశిరశ్రియో వికసితం చంద్రాతపామ్భారుహ-
ద్వేషోద్ఘోషణచాతురీమివ తిరస్కర్తుం పరిష్కర్వతే॥ 32

శ్లో॥ కుర్యుర్మః కులశైలరాజతనయే! కూలజ్జషం మగ్గళం
కున్దస్పర్ధనచుఞ్చవస్తవ శివే! మన్దస్మితప్రక్రమాః।
యే కామాక్షి! సమస్తసాక్షినయనం సంతోషయన్తాన్తరం
కర్పూరప్రకరా ఇవ ప్రస్థమరాః పుంసామసాధారణాః॥ 33

శ్లో॥ కప్రేణ స్నపయస్వ కర్మకుహనాచోరేణ మారాగమ-
వ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన విదుషామక్షీణలక్ష్మీపుషా।
కామాక్షి! స్మితకన్దలేన కలుషస్ఫోటక్రియాచుఞ్చనా
కారుణ్యమృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యేణ మామ్॥ 34

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య నియతం కామాక్షి! శజ్జామహే
బిమ్బుః కశ్చన నూతనః ప్రచలితో నైశాకరశ్శీకరః।
కిఞ్చ క్షీరపయోనిధిః ప్రతినిధిః స్వర్వాహినీవీచికా-
బిబ్బోకోఽపి విదమ్భ ఏవ కుహనా మల్లీమతల్లీరుచః॥ 35

శ్లో॥ దుష్కర్మార్కనిసగ్గకర్మశమహఃసమ్మర్మతప్తం మిల-
త్పజ్జం శజ్జరవల్లభే! మమ మనః కాఞ్చీపురాలక్ష్మీయే।
అమ్మ! త్వన్మృదులస్మితామృతరసే మజ్జ్వా విధూయ వ్యథా-
మానన్దోదయసౌధశృంగపదవీమారోధుమాకాంక్షతి॥ 36

శ్లో॥ నప్రాణాం నగరాజశేఖరసుతే నాకాలయానాం పురః
కామాక్షి! త్వరయా విపత్రుశమనే కారుణ్యధారాః కిరన్!।
అగచ్ఛన్తమనుగ్రహం ప్రకటయన్నానన్దబీజాని తే
నాసీరే మృదుహాస ఏవ తనుతే నాథే! సుధాశీతలః॥ 37

శ్లో॥ కామాక్షి! ప్రథమానవిభ్రమవిధిః కన్దర్పదర్పప్రసూ-
ర్ముగ్ధస్తే మృదుహాస ఏవ గిరిజే! ముష్ణాతు మే కిల్బిషమ్।
యం ద్రష్టుం విహితే కరగ్రహ ఉమే! శమ్భుస్తపామీలితం
స్మేరం కారయతి స్మ తాన్దవవినోదాహిణీనా తన్దనా॥ 38

శ్లో॥ క్షుణ్ణం కేనచిదేవ ధీరమనసా కుత్రాపి నానాజనైః
కర్మగ్రన్థినియన్త్రితైరసుగమం కామాక్షి! సామాన్యతః।
ముక్తేర్ద్రష్టుమశక్యమేవ మనసా మూఢస్య మే చక్షుషో
మార్గం దర్శయతు ప్రదీప ఇవ తే మన్దస్మితశ్రీరియమ్॥ 39

శ్లో॥ జ్యోత్స్నాకాన్తిభిరేవ నిర్మలతరం నైశాకరం మణ్డలం
హంసైరేవ శరద్విలాససమయవ్యాకోచమమ్భారుహమ్।
స్వప్నైరేవ వికస్వరైరుడుగణైః కామాక్షి! బిమ్బం దివః
పుణ్యైరేవ మృదుస్మితైస్తవ ముఖం పుష్కాతి శోభాభరమ్॥ 40

శ్లో॥ మానగ్రన్థివిధున్తుదేన రభసాదాస్వాద్యమానే నవ-
ప్రేమాదమ్భరపూర్ణిమాహిమకరే కామాక్షి! తే తత్కణమ్।
అలోక్య స్మితచన్ద్రికాం ముహురిమామున్మీలనం జగ్ముషీం
చేతశ్శీలయతే చకోరచరితం చంద్రార్ధచూదామణేః॥ 41

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిర్ఘరివైదగ్ధులీలాయితం
పశ్యన్తోఽపి నిరస్తరం సువిమలం మన్యా జగన్మణితే!
లోకం హాసయితుం కిమర్థమనిశం ప్రాకాశ్యమాతన్వతే
మన్దాక్షం విరహాయ్య వస్తువిభవం మన్దారచంద్రాదయః॥ 66

శ్లో॥ క్షీరాభేరపి శైలరాజతనయే త్వన్మందహాసస్య చ
శ్రీకామాక్షి! వలక్షమోదయనిధేః కిచ్చద్భిదాం బ్రూమహే!
ఏకస్మై పురుషాయ దేవి స దదౌ లక్ష్మీం కదాచిత్పురా
సర్వభ్యోఽపి దదాత్యసౌ తు సతతం లక్ష్మీం చ వాగీశ్వరీమ్॥ 67

శ్లో॥ శ్రీకాశ్చీపురరత్నదీపకలికే! తాన్యేవ విశ్వాన్తరే
చాకోరాణి చరాచరేశ్వరి పరం ధన్యాని మన్యామహే!
కమ్పాతీరకుటుంబచంక్రమకలాచుంచూని చంచూపుటై-
ర్నిత్యం యాని తవ స్మితేన్ద్రమహాసామాస్వాదమాతన్వతే॥ 68

శ్లో॥ శైత్యప్రక్రమమాశ్రితోఽపి నమతాం జాడ్యప్రథాం ధూనయ-
న్ద్రాగవ్యజ్ఞనపేశలోఽపి గిరిశే వైమల్యముల్లాసయన్!
లీలాలాపపురస్సరోఽపి సతతం వాచంయమాన్ ప్రీణయ-
న్మామాక్షి! స్మితరోచిషాం తవ సముల్లాసః కథం వర్ణ్యతే॥ 69

శ్లో॥ శ్రోణీచఙ్చలమేఖలాముఖరితం లీలాగతం మంథరం
భ్రూవల్లీచలనం కటాక్షవలనం మన్దాక్షవీక్షాచణమ్!
యద్వైదగ్ధముఖేన మన్మథరిపుం సమ్మోహయత్యజ్ఞసా
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాయ సతతం తస్మై నమస్కర్మహే॥ 70

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహాసితజ్యోతిష్పురోహే తవ
స్థితశ్వేతిమసార్వభౌమసరణిప్రాగల్భమభ్యేయుషి!
చంద్రోఽయం యువరాజతాం కలయతే చేతీధురం చంద్రికా
గఙ్గా సా చ సుధారఘరీ సహచరీసాధర్మమాలమ్భతే॥ 71

శ్లో॥ సూర్యాలోకవిధౌ వికాసమధికం యాన్తీ హరన్తీ తమ-
స్సన్దోహం నమతాం నిజస్మరణతో దోషాకరద్వేషిణీ!
నిర్మాన్తీ వదనారవిన్దకుహరాన్నిర్భూతజాడ్యా నృణాం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిమయీ చిత్రీయతే చంద్రికా॥ 48

శ్లో॥ కుణ్ఠీకుర్మరమీ కుబోధఘటనామస్మన్మనోమాధినీం
శ్రీకామాక్షి! శివంకరాస్తవ శివే! శ్రీమన్దహాసాంజ్ఞాః!
యే తన్వన్తి నిరస్తరం తరుణిమస్తమ్భేరమగ్రామణీ-
కుమ్భద్వన్త్వవిదమ్భిని స్తనతతే ముక్తాకుఠాదమ్భరమ్॥ 49

శ్లో॥ ప్రేక్షన్తః శరదమ్బుదా ఇవ శనైః ప్రేమానిలైః ప్రేరితా
మజ్జన్తో మదనారికణ్ఠసుషమాసిన్ధౌ ముహూర్తస్థరమ్!
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాంశునికరాః శ్యామాయమానశ్రియో
నీలామ్బాధరనైపుణీం తత ఇతో నిర్నిద్రయన్త్యజ్ఞసా॥ 50

శ్లో॥ వ్యాపారం చతురాననైకవిహృతౌ వ్యాకుర్వతీ కుర్వతీ
రుద్రాక్షగ్రహణం కరేణ సతతం వాగూర్మికల్లోలితా!
ఉత్ఫుల్లం ధవలారవిన్దమధరీకృత్య స్ఫురన్తీ సదా
శ్రీకామాక్షి! సరస్వతీ విజయతే త్వన్మందహాసప్రభా॥ 51

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతితస్కరేణ మహాసా కల్మాషయత్యాననం
శ్రీకాశ్చీపురనాయికే! పతిరివ శ్రీమన్దహాసోఽపి తే!
ఆలిగ్లత్యతిపీవరాం స్తనతతీం బిమ్బాధరం చుమ్మతి
ప్రాధం రాగభరం వ్యనక్తి మనసో దైర్యం ధునీతేతరామ్॥ 52

శ్లో॥ వైశద్యేన చ విశ్వతాపహరణక్రీడాపటీయస్తయా
పాణ్ణిత్యేన పచేలిమేన జగతాం నేత్రోత్పవోత్పాదనే!
కామాక్షి! స్మితకన్దలైస్తవ తులామారోధుముద్యోగినీ
జ్యోత్స్నాసౌ జలరాశిపోషణతయా దూష్యాం ప్రపన్నా దశామ్॥ 53

శ్లో॥ లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయైశ్చృజ్గరగన్ధద్విప-
గ్రామణ్యః శ్రుతిచామరైస్తరుణిమస్వరాజ్యబీజాబ్జురైః।
ఆనన్దామృతసిన్ధువీచిపుషతైరాస్యాబ్జహంసైస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మధాన మన్దహాసితైర్మత్కం మనఃకల్మషమ్॥

54

శ్లో॥ ఉత్తుజ్గస్తనమణ్డలీపరిచలన్మాణిక్యహారచ్ఛటా-
చచ్ఛచ్ఛోణిమపుష్కమధ్యసరణిం మాతః పరిష్కర్వతీ।
యా వైదగ్ధ్యముపైతి శబ్దరజటాకాన్తారవాటీపత-
త్స్వరావపీపయసః స్మితద్యుతిరసౌ కామాక్షి తే మజ్జులా।

55

శ్లో॥ సన్నామైకజుషా జనేన సులభం సంసూచయన్తీ శనై-
రుత్తుజ్గస్య చిరాదనుగ్రహతరోరుత్పత్స్యమానం ఫలమ్।
ప్రాథమ్యేన వికస్వరా కుసుమవత్ప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషీ
కామాక్షి! స్మితచాతురీ తవ మమ క్షేమజ్కరీ కల్పతామ్॥

56

శ్లో॥ ధానుష్కాగ్రసరస్య లోలకుటిలభూలేఖయా బిభ్రతో
లీలాలోకశిలీముఖం నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః।
జేతుం మన్మథమర్ధినం జనని! తే మన్దస్మితప్రక్రమో
వల్గుర్విభ్రమభూభృతో వితనుతే సేనాపతిప్రక్రియామ్॥

57

శ్లో॥ యన్నాకమృత కాలకూటకబలీకారే చుచుమ్మే న యద్-
గ్నాన్యా చక్షుషి రూషితానలశిఖే రుద్రస్య తత్తాదృశమ్।
చేతో యత్ప్రసభం స్మరజ్వరశిఖిజ్వాలేన లేలివ్యతే
తత్కామాక్షి! తవ స్మితాంశుకణికాహేలాభవం ప్రాభవమ్॥

58

శ్లో॥ సమ్భిన్నేవ సుపర్వలోకతటినీ వీచీచయైర్యామునైః
సంమిత్రేవ శశాజ్జుదీప్తిలహరీ నీలైర్మహానీరదైః।
కామాక్షి! స్ఫురితా తవ స్మితరుచిః కాలాజ్ఞానస్ఫుర్ధినా
కాలిమ్నా కచరోచిషాం వ్యతికరే కాఞ్చిద్దశామశ్నుతే॥

59

శ్లో॥ జానీమో జగదీశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసప్రభమ్
శ్రీకామాక్షి! కుముద్వతీమభినవామేషా యతస్సర్వదా।
ఆస్యేన్దోరవలోకనే పశువతేరభ్యేతి సమ్ముల్లతాం
తన్ద్రాలుస్తదభావ ఏవ తనుతే తద్వైపరీత్యక్రమమ్॥

60

శ్లో॥ యాన్తీ లోహితభావమభ్రతటినీ ధాతుచ్ఛటాకర్దమై-
ర్భాన్తీ బాలగభస్తిమావికిరణైర్మేఘావలీ శారదీ।
బిమ్బోష్టద్యుతిపుష్కచుమ్భనకలాశోణాయమానేన తే
కామాక్షి! స్మితరోచిషా సమదశామారోధుమాకాంక్షతే॥

61

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! ముఖేన్దుభాషణమిదం మన్దస్మితం తావకం
నేత్రానన్దకరం తథా హిమకరో గచ్ఛేద్యథా తిగ్మతామ్।
శీతం దేవి! తథా యథా హిమజలం సన్తాపముద్రాస్పదం
శ్వేతం కిచ్చ యథా తథా మలినతాం ధత్తే చ ముక్తామణిః॥

62

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితమజ్జరీం ప్రస్థమరాం కామాక్షి! చన్ద్రాతపం
సన్తస్సన్తతమామనన్తమలతా తల్లక్షణం లక్ష్మతే।
అస్మాకం న ధునోతి తాపమధికం ధూనోతి నాభ్యస్తరం
ధాన్వంతం తత్థలు దుఃఖినో వయమమీ కేనేతి నో విద్యహే॥

63

శ్లో॥ నమ్రస్య ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ పాదాబ్జయో-
ర్మన్దం చన్ద్రకిశోరశేఖరమణేః కామాక్షి! రాగేణ తే।
బన్ధాకప్రసవశ్రియం జితవతో బంహీయసీం తాదృశీం
బిమ్బోష్టస్య రుచిం నిరస్య హాసితజ్యోత్స్నా వయస్యాయతే॥

64

శ్లో॥ ముక్తానామ్ పరిమోచనం విదధతస్తత్ప్రీతినిష్పాదినీ
భూయో దూరత ఏవ ధూతమరుతస్తత్పాలనం తన్వతీ।
ఉద్యుతస్య జలాన్తరాదవిరతం తద్దూరతాం జగ్ముషీ
కామాక్షి! స్మితమజ్జరీ తవ కథం కమ్బోస్తులామశ్నుతే॥

65

శ్లో॥ ఆకర్షన్నయనాని నాకిసదసాం శైత్యేన సంస్తమ్భయ-
న్నిన్దుం కిచ్చ విమోహయన్పుశుపతిం విశ్వాన్ముచ్చాటయన్!
హింసన్ సంస్మృతిదమ్భరం తవ శివే! హాసాహ్వయో మాన్రికః
శ్రీకామాక్షి! మదీయతాపతమసోవిద్వేషణే చేష్టతామ్॥ 90

శ్లో॥ క్షేపీయః క్షపయన్తు కల్మషభయాన్యస్మాకమల్పస్మిత-
జ్యోతిర్మణ్డలచంక్రమాస్తన శివే! కామాక్షి! రోచిష్టవః!
పీడాకర్మరకర్మఘర్మసమయవ్యాపారతాపానల-
శ్రీపాతా నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీశీకరాః॥ 91

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితైస్తవమహానిహారే పరిస్ఫూర్ణతి
ప్రౌఢాం వారిధిచాతురీం కలయతే భక్తాత్మనాం ప్రాతిభమ్!
దౌర్గత్యప్రసరాస్తమఃపటలికాసాధర్మమాబిభ్రతే
కిం కిం కైరవసాహచర్యపదవీరీతిం న ధత్తే పదమ్॥ 92

శ్లో॥ మన్దారాదిషు మన్మథారిమహిషి! ప్రాకాశ్యరీతిం నిజాం
కాదాచిత్తతయా విశజ్ఞ్య బహుశో వైశద్యముద్రాగుణః!
శ్రీకామాక్షి! తదీయసజ్జమకలామన్దీభవత్కౌతుకః!
సాతత్యేన తవ స్మితే వితనుతే స్వైరాసనావాసనామ్॥ 93

శ్లో॥ ఇన్ధానే భవవీతిహోత్రనివహే కర్మాఘచణ్డానిల-
ప్రౌఢిమ్నా బహులీకృతే నిపతితం సన్తాపచిన్తాకులమ్!
మాతర్మాం పరిషిచ్చ కిచ్చిదమలైః పీయూషవర్షైరివ
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతికణైః శైశిర్యలీలాకరైః॥ 94

శ్లో॥ భాషాయా రసనాగ్రఖేలనజుషశ్చృజ్గరముద్రాసఖీ
లీలాజాతరతేః సుఖేన నియమన్నినాయ మేనాత్మజే!
శ్రీకామాక్షి! సుధామయీవ శిశిరా స్రోతస్వినీ తావక్
గాఢానందతరంగితా విజయతే హాసప్రభాచాతురీ॥ 95

శ్లో॥ జ్యోత్స్నా కిం తనుతే ఫలం తనుమతామౌష్ణ్యప్రశాన్తిం వినా
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా తనుమతాం కామాక్షి! రోచిష్టునా!
సన్తాపోఽపి నివార్యతే నవవచఃప్రాచుర్యమజ్ఞూర్యతే
సౌందర్యం పరిపూర్యతే జగతి సా కీర్తిశ్చ సజ్చార్యతే॥ 92

శ్లో॥ వైమల్యం కుముదశ్రియాం హిమరుచః కాన్తైవ సన్ధక్ష్యతే
జ్యోత్స్నారోచిరపి ప్రదోషసమయం ప్రాప్తైవ సమ్పద్యతే!
స్వచ్ఛత్వం నవమౌక్తికస్య పరమం సంస్కారతో దృశ్యతే
కామాక్ష్యాః స్మితదీధితేర్విశదిమా నైసర్గికో భాసతే॥ 93

శ్లో॥ ప్రాకాశ్యమ్ పరమేశ్వరప్రణయిని త్వన్మన్దహాసశ్రియః
శ్రీకామాక్షి! మమ క్షిణోతు మమతావైచక్షణీమక్షయామ్!
యద్భీత్యేవ నిలీయతే హిమకరో మేఘోదరే శుక్తికా-
గర్భే మౌక్తికమణ్డలీ చ సరసీమధ్యే మృణాలీ చ సా॥ 94

శ్లో॥ హేరమే చ గుహే చ హర్షభరితం వాత్యల్యమజ్ఞూరయ-
న్మారద్రోహిణి పూరుషే సహభువం ప్రేమాజ్ఞూరం వ్యజ్ఞాయత్!
అనమ్రేషు జనేషు పూర్ణకరుణావైదగ్ధ్యముత్తాలయ-
న్మామాక్షి! స్మితమజ్ఞరీ తవ కథంకారం మయా కథ్యతే॥ 95

శ్లో॥ సంక్రుద్ధద్విజరాజకోఽప్యవిరతం కుర్వన్విజైస్సజ్జమం
వాణీపద్ధతిదూరగోఽపి సతతం తత్సాహచర్యం వహన్!
అశ్రాన్తం పశుదుర్లభోఽపి కలయన్పుత్యో పశూనాం రతిం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితామృతరసస్యన్దో మయి (స్ప)స్పృశ్యతామ్॥ 96

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మహేశ్వరే నిరుపమప్రేమాజ్ఞూరప్రక్రమం
నిత్యం యః ప్రకటీకరోతి సహజామున్మిద్రయన్మాధురీమ్!
తత్తాదృక్తవ మన్దహాసమహిమా మాతః కథం మానితాం
తన్మూర్ధ్నా సురనిమ్నగాం చ కలికామిన్దోశ్చ తాం నిన్దతి॥ 97

శ్లో॥ యే మాధుర్యవిహారమణ్డపభువో యే శైత్యముద్రాకరా
యే వైశద్యదశావిశేషసుభగాస్తే మన్దహాసాబ్జురాః।
కామాక్ష్యాస్సహజం గుణత్రయమిదం పర్యాయతః కుర్వతాం
వాణీగుమ్ఫనదమ్బురే చ హృదయే కీర్తిప్రరోహే చ మే॥ 78

శ్లో॥ కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశునికరా దక్షాంతకే వీక్షణే
మన్దాక్షగ్రహిలా హిమద్యుతిమయూఖాక్షేపదీపాబ్జురాః।
దాక్ష్యం పక్ష్యలయన్తు మాక్షికగుడద్రాక్షాభవం వాక్షు మే
సూక్ష్మం మోక్షపథం నిరీక్షితుమపి ప్రక్షాలయేయుర్మనః॥ 79

శ్లో॥ జాత్యా శీతలశీతలాని మధురాణ్యేతాని పూతాని తే
గాఙ్గానీవ పయాంసి దేవి! పటలాన్యల్పస్మితజ్యోతిషామ్।
ఏనఽపజ్జపరమ్పరామలినతామేకామ్రనాథప్రియే!
ప్రజ్ఞానాత్సుతరాం మదీయధిషణాం ప్రక్షాలయన్తు క్షణాత్॥ 80

శ్లో॥ అశ్రాంతం పరతన్మితః పశుపతిస్తస్వన్మన్దహాసాబ్జురైః
శ్రీకామాక్షి! తదీయవర్ణసమతాసగ్గేన శజ్జామహే।
ఇన్ద్రం నాకధునీం చ శేఖరయతే మాలాం చ ధత్తే నచై-
ర్వైకుణ్డైరవకుణ్డనం చ కురుతే ధూలీచయైర్భాస్మనైః॥ 81

శ్లో॥ శ్రీ కాఙ్గీపురదేవతే! మృదువచస్సొరభ్యముద్రాస్పదం
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమం మన్దస్మితం తావకమ్।
మన్దం కన్దలతి ప్రియస్య వదనాలోకే సమాభాషణే
శ్లక్ష్యే కుటులతి ప్రరూఢపులకే చాశ్లేషణే పుల్లతి॥ 82

శ్లో॥ కిం త్రైప్రోతసమమ్భికే పరిణతం ప్రోతశ్చతుర్థం నవం
పీయూషస్య సమస్తతాపహరణం కింవా ద్వితీయం వపుః।
కింస్వినైకటికం గిరో మధురిమాభ్యాసాయ న(గ)వ్యం పయః
శ్రీకాఙ్గీపురనాయకప్రియతమే! మన్దస్మితం తావకమ్॥ 83

శ్లో॥ భూషా వక్త్రసరోరుహస్య సహజా వాచాం సఖీ శాశ్వతీ
నీవీ విభ్రమసంతతః పశుపతేస్సైన్ధవీ దృశాం పారణా।
జీవాతుర్మదనశ్రియశ్శశిరుచేరుచ్ఛాటనీ దేవతా
శ్రీకామాక్షి! గిరామభూమిమయతే హాసప్రభామణ్డరీ॥ 84

శ్లో॥ సూతిశ్చేతిమకన్దలస్య వసతిశ్శృంగారసారశ్రియః
పూర్తిః సూక్తిర్పురీరసస్య లహరీ కారుణ్యపాథోనిధేః।
వాటి కాచన కౌసుమీ మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మ్యాస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మమాస్తు మగ్గలకరీ హాసప్రభాచాతురీ॥ 85

శ్లో॥ జన్మనాం జనిదుఃఖమృత్యులహరీసంతాపనం కృన్తతః
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచో నిత్యోదయం బిభ్రతః।
శ్రీకామాక్షి! విసృత్వరా ఇవ కరా హాసాబ్జురాస్తే హరా-
దాలోకేన నిహన్యురన్ధతమసస్రోమస్య మే సన్తతిమ్॥ 86

శ్లో॥ ఉత్తుజస్తనమణ్డలస్య విలసల్లావణ్యలీలానటీ -
రగస్య స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని ముహూః ప్రాకాశ్యమభ్యేయుషీ।
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతితతిర్చిమౌఘాస్తకాన్యబురై -
శ్చిత్రాం విద్రుమముద్రితాం వితనుతే మౌక్తిం వితానశ్రియమ్॥ 87

శ్లో॥ స్వాభావాత్తవ వక్త్రమేవ లలితం సనోషసమ్పాదనం
శమోః కిం పునరఙ్గీతస్మితరుచః పాణ్డీత్యపాత్రీకృతమ్।
అమోఘజం స్వత ఏవ సర్వజగతాం చక్షుఃప్రియంభావుకం
కామాక్షి! స్ఫురితే శరద్వికసితే కీదృగ్విధం భ్రాజతే॥ 88

శ్లో॥ పుష్కరిర్నిర్మలమానసైర్విదధతే మైత్రీరసం నిర్మలం
కర్తుం కర్మలయం చ నిర్మలతమాం కీర్తిం లభన్తేతరామ్।
సూక్తిం పక్ష్యలయన్తి నిర్మలగుణాం యత్తావకాస్సేవకా -
స్తత్కామాక్షి! తవ స్మితస్య కలయా నైర్మల్యసీమానిధేః॥ 89

మొదటి గురువు. అది ప్రాణుల బంధముల ఛేదించును. కల్యాణము లాడుకొను (చోటు) శివుని కన్నులకు కర్పూరపరాగము అది. మందారస్తంభక కాంతిని దొంగిలించినట్టిదియు నైన కామాక్షీదేవియొక్క ఆ మందస్మితకాంతికై ప్రతిదినము దోసిలోగ్గుచున్నాము.

వివరణము :-

1) పురుషార్థములు నాలుగునుట భారతీయ సంప్రదాయము. అవి ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము అనునవి. వీనిలో తృతీయము కామము. తురీయము మోక్షము, స్థూలముగ మోక్షము నిత్యసుఖము కావున తృతీయమైన కామము అనిత్య సుఖరూపము గావున పురుషార్థములలో మోక్షమునకే అగ్రస్థానము. కాని మోక్షము కోరువారు అరుదుగానే ఉండురు. కామ పురుషార్థమును అర్థించని వారు, దాదాపుగ ఉండరనియే చెప్పవచ్చును. కాని ఇచ్చటి కామపదము నిత్యా నిత్య సుఖములను రెండింటిని సంగ్రహించునదిగా నున్నది. కామమోక్షములకు రెండింటికి ధర్మార్థములు సాధనములే. కాని అవి లేకయే కామమోక్షములు సంభవించునెడ ధర్మార్థములనెవ్వరు కోరరు. అట్టి సందర్భమున వానిని పురుషార్థములలో చేర్చుటయే అనుచితమగును. కానీ ధర్మములేనిదే అర్థకామములుగాని, మోక్షముగాని సిద్ధింపక పోవుటచేత ధర్మమునకు ప్రాధాన్య మీయబడినది. అర్థము, కామము అను రెండింటికి భేదము రూఢియై ఉన్నది. ధనము అర్థమని, స్త్రీ సుఖము కామమని లోక ప్రసిద్ధి యున్నది. ధనము సుఖసాధనమే గానీ సుఖరూపము కాదు. బంధమునుండి విడివడుటయే మోక్షమని చెప్పినపుడు అది కూడా సుఖసాధనము యగును కాని సుఖరూపము కాదు. సాధ్యసాధనములకు అవినాభావ మంగీకరించి ఇవి అన్నియు పురుషార్థములని చెప్పబడినది. కామము అనునది కోరబడునది అను అర్థములో సంసారసుఖము మోక్షసుఖము రెండింటిని సంగ్రహించును. అమృతాని మందస్మితము ప్రాణులయొక్క సంసారబంధమును తొలగించును. అందువలన అది మోక్షప్రదము. కాని ఇచట అమృతవారు 'కామాక్షి'. ఆమె రెండుకన్నులలో కామమొక్కటి ఉన్నది. అది లౌకికాలౌకిక సుఖములను అనగా కామమోక్షములను రెండింటిని తనలో ఇముడ్చుకున్నది. ఆమె కటాక్షమునకు పాత్రుడైన వాడు, లౌకికసుఖముతోబాటు అలౌకికమైన మోక్షసుఖమును పొందగలడు. కామతంత్రము అనునది ఇహపరలోక సాధనము. మోక్షసాధనము కూడ. శ్రీవిద్యాతంత్రములలో కాదివిద్య కామరాజోపాసితము. అదియే ఇచట కందర్పాగమతంత్రమని చెప్పబడినది. అర్థాదులు మంగళరూపములు. అవియును అమృతాని మందస్మితపాత్రునకు సంభవించును. మందస్మితము కన్నులలో సైతము దోబూచులాడుచుండును. అది ప్రధానముగ పెదవులు విచ్చుకొనుటలో నుండినను, దాని తళుకులు కన్నులలో కనపడక మానవు. శివుని కన్నులలో కుడికన్ను సూర్యరూపము, ఫాలనేత్రము అగ్ని రూపము అవి ఎప్పుడు మండుచునే యుండును. అమృతానిని చూచునప్పుడు మాత్రము వాని తాపము శంకరునకే తెలియదు. కామాక్షీదేవియొక్క

శ్లో॥ సంతాపం విరలీకరోతు సకలం కామాక్షి! మచ్ఛేతనా
మజ్జన్తి మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు తే!
నైరస్తర్యముపేత్య మన్మథమరుల్లోలేషు యేషు స్ఫుటం
ప్రేమేన్దుః ప్రతిబిమ్బితో వితనుతే కౌతూహలం ధూర్జటేః॥

96

శ్లో॥ చేతఃక్షీరపయోధిమన్థనచలద్రాగాఖ్యమన్థాచల-
క్షోభవ్యాపృతినంభవాం జనని! తే మన్దస్మితశ్రీసుధామ్!
స్వాదంస్వాదముదీతకౌతుకరసా నేత్రత్రయా శాఙ్గరీ
శ్రీకామాక్షి! నిరస్తరం పరిణమత్యానందవీచీమయీ॥

97

శ్లో॥ ఆలోకే తవ పఞ్చసాయకరిపోరుద్దామకౌతూహల-
ప్రేక్షన్మారుతఘట్టనప్రచలితాదానందదుగ్ధామ్ముభేః!
కాచిద్వీచిరుదఙ్చతి ప్రతినవా సంవిత్ప్రరోహాత్మికా
తాం కామాక్షి! కవీశ్వరాః స్మితమితి వ్యాకుర్వతే సర్వదా॥

98

శ్లో॥ సూక్తిశ్శీలయతే కిమద్రితనయే మన్దస్మితాత్తే ముహూ-
ర్మాధుర్యాగమసంప్రదాయమథవా సూక్తేస్తు మన్దస్మితమ్!
ఇత్థం కామపి గాహతే మమ మనస్సందేహమార్గభ్రమీం
శ్రీకామాక్షి! న పారమార్థ్యసరణిస్ఫూరౌ నిధతే పదమ్॥

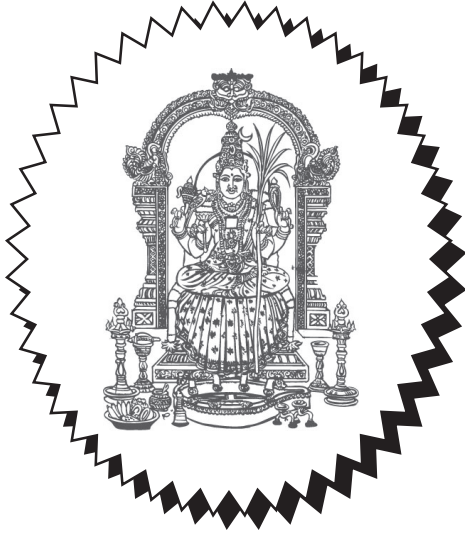
99

శ్లో॥ క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీసాధాన్లణేభ్యః కవి-
శ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీసూతీగృహేభ్యశ్శివే!
నిర్వాణాఙ్కూరసార్వభౌమపదవీసింహాసనేభ్యస్తవ
శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దసహితజ్యోతిష్యణేభ్యో నమః॥

100

శ్లో॥ ఆర్యామేవ విభావయన్మనసి యః పాదారవిన్దం పురః
పశ్యన్నారభతే స్తుతిం స నియతం లబ్ధ్వా కటాక్షచ్ఛవిమ్!
కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీజ్యోత్స్నావయన్యాన్వితా-
మారోహత్యపవర్గసాధవలభీమానందవీచీమయీమ్॥

101

మన్దస్మితశతకమ్

శ్రీః
మూకపఞ్చశతీ
మన్దస్మితశతకమ్
సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

శ్లో॥ బద్ధీమో వయమఞ్జలిం ప్రతిదినం బన్ధచ్ఛిదే దేహినాం
కన్దర్పాగమతస్త్రమూలగురవే కల్యాణకేళీభువే
కామాక్ష్యా ఘనసారపుఞ్జరజసే కామద్రుహశ్చక్షుషాం
మందారస్తంబకప్రభామదముషే మన్దస్మితజ్యోతిషే॥

1

ప్రతిపదార్థము :-

దేహినామ్	= ప్రాణులయొక్క;
బన్ధచ్ఛిదే	= బంధమును పోగొట్టు;
కన్దర్పాగమతస్త్రమూలగురవే	= కన్దర్పాగమమనెడి తస్త్రమునకు మొదటి గురువైన;
కల్యాణకేళీభువే	= కల్యాణములాడుకొను;
కామద్రుహః	= కామద్రోహియైన శివునియొక్క;
చక్షుషామ్	= కన్నులకు;
ఘనసారపుంజరజసే	= గడ్డకర్పూరముయొక్క పొడియైన;
మందారస్తంబకప్రభామదముషే	= మందారపుష్పగుచ్ఛముల మదమును దొంగిలించు;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మందస్మితజ్యోతిషే	= చిరునవ్వునెడి వెలుగునకై;
ప్రతిదినమ్	= దినదినము;
వయమ్	= మేము;
అంజలిమ్	= దోసిలిని;
బద్ధీమః	= పట్టెదము (కట్టెదము).

తాత్పర్యము:-

బహువిధతంత్రములలో కామతంత్రమొకటి. దానికి కామాక్షి చిఱునవ్వు వెలుగే

కలిగించుటచే చంద్రకాంతి తోడి వైషమ్యము తద్వారమున వ్యతిరేకాలంకారధ్వనియు కలదు. దోషాకారదౌర్భాగ్య విధానము అమ్మవారు దుష్టులను నిగ్రహించుట, తద్వారా వారి కుత్తమలోకప్రాప్తి కలిగించుననుటయు వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున సాధారణ కామజనకత్వము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కామములలో పురుషార్థరూపమైన హృత్పాపనివారణము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యా పీనస్తనమండలోపరి లసత్కర్పూరలేపాయతే
యా నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే
యా సౌందర్యధునీతరంగతతిషు వ్యాలోలహంసాయతే
కామాక్ష్యాశ్శిరీకరోతు హృదయం సా మే స్మితప్రాచురీ॥

4

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏదైతే;
పీనస్తనమండలోపరి	= లావైన స్తనమండలముపైన;
లసత్కర్పూరలేపాయతే	= ప్రకాశించు కర్పూరపు పూతయగుచున్నదో;
యా	= ఏదైతే;
నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతిషు	= నల్లని కన్నుల రాత్రుల కాంతుల గుంపులందు;
జ్యోత్స్నాప్రరోహాయతే	= వెన్నెల మొలక యగుచున్నదో;
యా	= ఏదైతే;
సౌందర్యధునీతరంగముల	= సౌందర్యనదీతరంగముల గుంపునందు;
వ్యాలోలహంసాయతే	= కదలాడు హంసయగుచున్నదో;
సా	= ఆ ;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితప్రాచురీ	= నవ్వుల ఆధిక్యము;
మే హృదయమ్	= నాయొక్క ఎదను;
శిరీకరోతు	= చల్లబరచుగాక.

తాత్పర్యము:-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితప్రాచురీ, ఆమె స్తనమండలముపై కర్పూర లేపమువలె, ఆమె కన్నుల రాత్రుల కాంతుల గుంపులందు వెన్నెల మొలకవలె, ఆమె సౌందర్యనదీతరంగసముహములందు కదలాడు హంసవలెను ఆచరించు చున్నది.

వివరణము :-

1) అమ్మవారి స్తనమండలముపై నీలేక్షణరాత్రికాన్తితతులయందు సౌందర్య

మందస్మితము శంకరునకే కర్పూరపు పూతయగును. మందారస్తబకములు తెల్లనివి. మందస్మితమే వాని గర్వమును అపహరించినది. ఈ శ్లోకమున మందస్మితజ్యోతి కందార్పాగమతంత్ర మూలగురువుగ, ఘనసారపుంజరజముగ, మందారస్తబక మదాపహర్తగా ఉత్పేక్షింపబడుటచేత మాలోత్పేక్షాలంకారము కలదు. ఈ శ్లోకము శార్దూల విక్రీడితచందస్సున నిబంధింపబడినది. దీనికి పన్నెండు అక్షరముల తర్వాత విరామముండవలెను. ప్రతిపాదమునకు పందొమ్మిది అక్షరములుండవలెను. వరుసగా మసజసతతగ అను గణములు ఉండవలెను. ఈ శ్లోకమున దాక్షిణాత్య సంప్రదాయము ననుసరించి ఒకటవ పదమూడవ వర్ణములకు మైత్రి పాటింప బడినది. అది కూడా అదే అక్షరముయొక్క పునరావృత్తిచేత అనుప్రాసాలంకార మగుచున్నది. దేహిబంధచ్ఛేదకమైన అమ్మవారి మన్దస్మితమున కంజలిని బంధించుచున్నా మనుటలో విరోధాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. మందస్మితమందు చేయబడిన గురుత్వారోపముచేత అతని యందు బంధచ్ఛేదకత్వమున్నదని, గురువు లేని వారలకు సంసారబంధచ్ఛేదము లేదని బంధచ్ఛేదే, గురువే అను రెండు మందస్మిత విశేషణములచేత వ్యంగ్యమగుటచే నిట వస్తుధ్వని కూడ కలదు.

2) సూర్యాక్షైర్వది మః సజౌ సతతగాః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ఇతి లక్షణమ్.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మందస్మితమున గురుత్వము బంధచ్ఛేదకత్వము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆచార్యత్వము బంధచ్ఛేదానంతరలభ్యాదైవ్యతము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ సద్ధీచే నవమల్లికాసుమనసాం నాసాగ్రముక్తామణే-

రాచార్యాయ మృణాలకాణ్డమహసాం నైసర్గికాయ త్విషే

స్వర్ధన్యా సహ యుధ్వనే హిమరుచేరర్థాసనాధ్యాసినే

కామాక్ష్యాః స్మితమజ్జరీధవలిమదైవతాయ తస్మై నమః॥ 2

ప్రతిపదార్థము:-

నవమల్లికాసుమనసామ్	= కొత్తమల్లెపూలకు;
సద్ధీచే	= సాటియైన;
నాసాగ్రముక్తామణేః	= ముక్కునత్తుయొక్క;
ఆచార్యాయ	= గురువైన;
మృణాళకాండమహసామ్	= తామరతూండ్ల కాంతులకు;
నైసర్గికాయ	= సహజమైన;
త్విషే	= కాంతిరూపమైన;

స్వర్ధన్యా	= ఆకాశగంగతో;
సహ యుధ్వనే	= (కూడి) పోరాడు;
హిమరుచేః	= చంద్రునియొక్క;
అర్ధాసనాధ్యాసినే	= అర్ధసింహాసనము అధిష్టించిన;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
తస్మై	= ఆ;
స్మితమంజరీధవలిమాద్వైతాయ	= చిఱునవ్వు గుత్తుల తెలుపను అద్వైతమునకు (ఏకీభావమునకు);
నమః	= నమస్సు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి మందస్మితము కొత్త మల్లెపూలకు సాటి. నాసికా భూషణము నకు గురువు. తామరతూండ్ల సహజకాంతికి అభిన్నము. ఆ మందస్మితము ఆకాశగంగతో పోరాడును. చంద్రుని యర్ధసింహాసనము నధిష్టించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వునగా అది యొక ధవలిమాద్వైతము. సర్వధావళ్యముల సమాహారము. దానికి నమస్కారము.

వివరణము :-

కొత్త మల్లెపూలతో అమ్మవారి స్మితమంజరి సాటి యని చెప్పుటచే లుప్తోపమాలంకారము, నాసాగ్రముక్తాచుణికి గురువని చెప్పుటచే అతిశయోక్త్య లంకారము. తామరతూండ్ల కాంతుల సహజకాంతి దీని యందు కలదనుటచే పదార్థవృత్తి నిదర్శనము. ఆకాశగంగతో పోరాడుననుటచే ప్రతీపాలంకారము, చంద్రునియొక్క అర్ధాసన మధిష్టించుననుటచే ఉత్త్రేక్షాలంకారము. ఈ అలంకారములన్నియు స్మితమంజరీధవలిమ యందు ఏకీభావము నందుచున్నవి కావున ఇట పై అలంకారములయొక్క సంస్పృష్టి, మందస్మిత మందు (ధవలిమయొక్క) అద్వైత తత్వమారోపించుటచేత అద్వైతసిద్ధాంతము నందు కవియొక్క ఆదరము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ధవలిమాద్వైతమునకు ఆచార్యాయ అను విశేషణము చెప్పబడుటచే దర్శనములలో ఉత్తరమీమాంస (అద్వైతము) శ్రేష్ఠమనుట వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మన్దస్మితమున ఆచార్యత్వము అద్వైతసిద్ధి చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కామజనకత్వము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతిచాతురీమతితరామల్పీయసీం కుర్వతీ

దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ దౌషాకరీణాం త్విషామ్।

క్షుల్లానేవ మనోజ్ఞమల్లినికరాస్ఫుల్లానపి వ్యజ్ఞతీ

కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీ కామప్రసూరస్తు మే॥

3

ప్రతిపదార్థము:-

కర్పూరద్యుతిచాతురీమ్	= కప్పురపు కాంతుల నైపుణ్యమును;
అతితరామ్	= మిక్కిలి;
అల్పీయసీమ్	= చిన్నదానినిగ;
కుర్వతీ	= చేయుచున్నట్టి;
దౌషాకరీణామ్	= చంద్రసంబంధములైన;
త్విషామ్	= కాంతులకు;
దౌర్భాగ్యోదయమేవ	= దౌర్భాగ్యపువృద్ధినే;
సంవిదధతీ	= కలిగించుచున్నట్టి;
ఫుల్లానపి	= వికసించియున్నను;
మనోజ్ఞమల్లినికరాన్	= అందమైన మల్లెల గుంపులను;
క్షుల్లానేవ	= అల్పములుగానే;
వ్యంజతీ	= స్ఫురింపజేయుచున్నట్టి;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశులహరీ	= మెత్తని చిఱునవ్వుకాంతుల ప్రవాహము;
మే	= నాకు;
కామప్రసూః	= కామములను కలిగించునదిగా;
అస్తు	= ఉండుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు, కర్పూరపు కాంతిని చిన్నదానినిగ చేయుచున్నది. చంద్రుని కాంతులకు దౌర్భాగ్యమునే కలిగించుచున్నది. వికసించిన మల్లెపూలు సైతము ఆమె మందహాసము నెదుట క్షుద్రములే యగుచున్నవి. అట్టి కామాక్షీదేవియొక్క మందస్మిత కాంతి ప్రవాహము నాకు సర్వకామప్రద మగుగాక.

వివరణము :-

ఉపమానములైన కర్పూర, చంద్రకాంతి, మల్లికా పుష్పములను అమ్మవారి మందహాసము అతిశయించినదని చెప్పుటచే ఉపమాననింద కూడా అల్పీయసీం, దౌర్భాగ్యోదయమేవ, క్షుల్లానేవ అను పదములచే సృష్టికరించుటచే ఈ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారమున్నది. “దౌషాకరీణాం త్విషాం దౌర్భాగ్యోదయమేవ సంవిదధతీ” అను రెండవ పాదముచేత దోషముల (పాపముల) నొనర్చినవారికి దౌర్భాగ్యమే కలుగునని, సౌభాగ్యము కలుగదను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే వస్తుధ్వని యున్నది. నాలుగవ పాదమున కామాక్షీదేవియొక్క మృదులస్మితాంశులహరియందు కామప్రసూత్యము చెప్పబడుటచే లక్ష్మీత్వము వ్యక్తమయినను పై పాదమున చెప్పబడినట్లు దోషాకరదౌర్భాగ్యోదయమునే

వ్యంజింప జేయుచున్నది. మమతారూపాజ్ఞానాంధకారము తొలగుట అత్యుజ్జ్వల ప్రకాశము కలుగుట. ఇదియే యథార్థమైన మోక్షము. సాలోక్యాదులు లోకాంతరవాసరూప మోక్షములే కాని విదేహకైవల్యరూపములు కావు.

అవ:- పై శ్లోకమున కల్మషక్షేత్రరూపమైన మమతయొక్క హరణము ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మందస్మితము నందు సమస్త కల్మష క్షేత్రపాయ కరత్వము చెప్పబడుచున్నది.

**శ్లో॥ ఆశాసీమసు సంతతం విదధతీ నైశాకరీం వ్యాక్రియాం
కాశానామభిమానభగ్గకలనాకౌశల్యమాబిభ్రతీ
ఈశానేన విలోకితా సకుతుకం కామాక్షి! తే కల్మష-
క్షేత్రపాయకరీ చకాన్తి లహరీ మన్దస్మితజ్యోతిషామ్॥**

6

ప్రతిపదార్థము:-

ఆశాసీమసు	=	దిగంతములయందు
నైశాకరీమ్	=	చంద్రసంబంధమైన;
వ్యాక్రియామ్	=	వ్యాపారమును;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
విదధతీ	=	చేయుచున్నదై;
కాశానామ్	=	రెల్లుగడ్డి పోచలకు (రెల్లు పూలకు);
అభిమానభంగకలనాకౌశల్యమ్	=	అభిమాన (గర్వ) భంగమును కలిగించు నేర్పును;
ఆబిభ్రతీ	=	పూర్తిగా భరించుచున్నట్టి;
ఈశానేన	=	శివునిచే;
సకుతుకమ్	=	కుతూహలముతో;
విలోకితా	=	చూడబడినట్టి;
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీయొక్క;
కల్మషక్షేత్రపాయకరీ	=	పాపములను దుఃఖములను తొలగించు;
మందస్మితజ్యోతిషామ్	=	చిరునవ్వు వెలుగులయొక్క;
లహరీ	=	ప్రవాహము;
చకాన్తి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిరునవ్వు కాంతుల ప్రవాహము దిగంతములయందు వెన్నెలను వ్యాపింపజేయుచున్నది. రెల్లుపూల గర్వమును నశింపజేయుచున్నది. పాపములను, దుః

ధునీతరంగతతులందు వరుసగా లసత్కర్పూరలేపమువలె, జ్యోత్స్నా ప్రరోహమువలె, వ్యాలోలహంసవలె అమ్మవారి స్మితప్రాచురి ఆచరించుచున్నదని చెప్పుటచే ఇందు మాలోపమాలంకారమున్నది. ఆ స్మితప్రాచురీ నా ఎదను చల్లబరచు గాక అని చెప్పుటచేత ఆ స్మితప్రాచురియందు వర్షారోపము ఇందు స్ఫురించు చుండుటచే ఇందు రూపకాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. కావుననే భక్తుని (మూకకవి) హృదయగత తాపత్రయశాంతి నివారణము వ్యంగ్య మగుచున్నది. అమ్మవారి కన్నులు నల్లనివి, అవి రాత్రి కాంతులుగ రూపింపబడుటచే జ్యోత్స్నాప్రరోహము తోడి పోలికకు దోహదము నందించుచున్నది. అమ్మవారి నదీ సౌందర్యతరంగములందు, అమ్మవారి చిరునవ్వు హంసవలె నాచరించుచున్నదని చెప్పుటచే అమ్మవారి సౌందర్య తరంగములకు మరింత శోభ కలుగుచున్నది. మొత్తము మీద అమ్మవారి చిరునవ్వు ఆమె స్తనముల, కన్నుల, తదితరావయవముల సౌందర్యమునకు కారణమగుటచే స్మితప్రాచురియొక్క సర్వావయవాతిశాయి సౌందర్యము వ్యక్తమగుచున్నది. భక్తులు ఏకాగ్రతకై అమ్మవారి అవయవములలో పాదములనో, చిరునవ్వునో ఆశ్రయించుట కలదు. స్మితము కాంతిరూపముగ నుండుటచే దానికి జ్యోతిరూపమైన పరమాత్మతోడి అభేదానుసంధానము చక్కగా కుదురును. మొదటిపాదమున **స్తనమండలోపరి** అనుటచే కర్పూర లేపము పై(బాహ్య) తాపమునే హరించునని, రెండవపాదమున రాత్రి జ్యోత్స్న శబ్దములుండుటచే జ్యోత్స్న రాత్రియందు మాత్రమే బాహ్యాంధకారము నివారించ గలదని, మూడవ పాదమున హంసకు వ్యాలోల అను విశేషణ ముండుటచే హంసలకు అనగా సన్యాసులకు, నిర్గుణోపాసకులకును ప్రాథమికముగా ఉపాదేయమని మొత్తము శ్లోకముచేత కర్పూరలేపజ్యోత్స్నాప్రరోహవ్యాలోల హంసాతిశాయిత్వము అమ్మవారి స్మితప్రాచురియందు స్ఫురించుచున్నది.

2) కవి అధికమైన ఔష్ణ్యము కలిగిన దక్షిణ భారతదేశమునందు నివసించు వాడగుటచే హృదయశిశిరీకరణమును కోరుచున్నాడు. ఒకవేళ నతడు పాశ్చాత్యములైన చలిదేశములలో పుట్టియుండెనేని హృదయమునకు వెచ్చదనము కలిగించుటను కోరుకొనెడివాడు.

అవ:- పై శ్లోకమున హృత్తాపహరణము ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున హృత్తాప హేతువైన మమతయొక్క హరణము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యేషాం గచ్ఛతి పూర్వపక్షసరణిం కౌముద్వతః శ్వేతిమా

యేషాం సంతమారురుక్షతి తులకక్ష్యాం శరచ్ఛస్త్రమాః

యేషామిచ్ఛతి కమ్బురవ్యసులభామస్తేవసత్రక్రియాం

కామాక్ష్యా మమతాం హరన్తు మమ తే హాసత్విషామజ్యుర్రాః॥ 5

ప్రతిపదార్థము: -

యేషామ్	=	వేనికి
కౌముద్వతః	=	తెల్లకలువకు వెన్నెలరాత్రికి సంబంధించిన;
శ్వేతిమా	=	తెలుపు;
పూర్వపక్షసరణిమ్	=	పూర్వపక్షమార్గమును;
గచ్ఛతి	=	పొందుచున్నదో;
యేషామ్	=	వేనియొక్క;
తులాకక్ష్యామ్	=	సమత్వకక్ష్యను;
శరచ్చంద్రమాః	=	శరత్కాలపు చంద్రుడు;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
ఆరురుక్షతి	=	ఎక్కగోరుచున్నాడో;
యేషామ్	=	వేనికి;
కంబురపి	=	శంఖము కూడ;
అసులభామ్	=	దుర్లభమైన;
అంతేవసత్ప్రక్రియామ్	=	శిష్యత్వమును;
ఇచ్ఛతి	=	కోరుచున్నదో;
తే	=	ఆ;
కామాక్ష్యాః	=	కామాక్షీదేవియొక్క;
హాసత్విషామ్ అంకురాః	=	నవ్వుకాంతులయొక్క మొలకలు;
మమ	=	నాయొక్క;
మమతామ్	=	మమకారమును;
హరంతు	=	అపహరించుగాక.

తాత్పర్యము: -

అమ్మవారి మందహాసమునకు, వెన్నెలరాత్రి, తెల్లదనము, కలువల తెల్లదనము పూర్వ పక్షమార్గము నాశ్రయించుచున్నది. శరచ్చంద్రుడు తనకు అందనంత ఎత్తుగానున్న అమ్మవారి మందహాసముతోడి పోలికయను మెట్టును ఎల్లప్పుడును ఎక్కగోరుచునే యున్నాడు. శంఖముకూడ అమ్మవారి హాసాంకురములకు (సులభముకాని) శిష్యత్వమును కోరుచునేయున్నది. అమ్మవారి అట్టి మందహాసప్రకాశాంకురములు నాయొక్క మమకారమును అపహరించుగాక.

వివరణము :-

1) వెన్నెలరాత్రి తెల్లదనము పూర్వపక్షమార్గము పొందుచున్నది అనుటచేత మందహాసాంకురములకు సిద్ధాంతత్వము సంభవించుచున్నది. సాధారణముగ పూర్వపక్షము

కొట్టబడి, సిద్ధాంతము నిలుచును. మాసములో పూర్వపక్షము శుక్లపక్షము, రెండవపక్షము కృష్ణపక్షము. శుక్లపక్షమే పూర్వపక్షత్వమునందగా (అనగా కొట్టబడగా) ఇంక కృష్ణపక్షము విషయమున చెప్పవలసినదేమున్నది. రెండు పక్షములలోను కొన్ని వెన్నెల రాత్రులుండును. చాంద్రమాసమునకు శుక్లపక్షము పూర్వపక్షము, కృష్ణపక్షము ఉత్తరపక్షము అనుట, నెలలో చివరిదినము అమావాస్య అని అనుకొన్నప్పుడు మాత్రము సంభవించును. మాసము చివరి దినము అమావాస్యయగుట అమాంతపక్ష మనబడును. ఈ పక్షము కించిన్నవీన మనిపించును. కారణమేమనగ పున్నమకు (పూర్ణమాస) పౌర్ణమాసే అను పేరు వేదమున కనిపించును. దీని యర్థము నెల చివర దినము పున్నమ యనుటయే కదా. ఈ పక్షము పూర్ణమాంత పక్షమనబడును. ఇది వేద సమ్మతమైన పక్షము. కానీ దక్షిణ దేశ వ్యవహారమున అమాంతపక్షమే ప్రబలముగ నుండుటచే శుక్లపక్షము పూర్వపక్షమగుచున్నది. ఇంతకు శుక్లపక్షమున కొన్ని రాత్రులంభకాలమున వెన్నెల ఉండుటచే జనులు నిద్రించిన పిమ్మట వెన్నెల లేకపోయినను ఆ రాత్రులు శుక్లపక్షరాత్రులే. ఇక్కడ శుక్లపక్షమునకు పూర్వ పక్షత్వము వ్యవహారప్రక్రియ ననుసరించి సంభవించుచున్నది. జ్యోతిశ్శాస్త్రమున వ్యావహారికశుక్లపక్షము అను ప్రసిద్ధి యొకటి ఉన్నది. చంద్రునకాపక్షమున ప్రకాశకాలాధిక్య ముండును. ఇంతకు ఈ వివరణముయొక్క తాత్పర్యమేమనగా తెలుపెక్కువగా నుండు రాత్రులు గూడ అమ్మవారి హాసాంకురముల ముందర పూర్వపక్షమగుచున్నవని చెప్పుట. రాత్రుల వెన్నెలల ధావళ్ళముల కంటే అమ్మవారి హాసాంకురముల తెలుపు అత్యధికమనుట తాత్పర్యము.

2) శరచ్చంద్రుడు మిగిలిన ఋతువులలోని చంద్రులకన్న అధికమైన తెలుపుదనము కలవాడు. అమ్మవారి చిఱునవ్వుతో పోలిక ఆయనకు అందనంత ఎత్తుగా ఉన్నది. అయినను తనకు ఆ పోలిక కావలెనని చంద్రుడు కోరుచునే ఉన్నాడనుటచే ఆ కోరిక ఎంతో కాలము నుండి యున్నది కాని అది తీరలేదనుట స్పష్టము. ఇది ఆరురుక్షతి అను క్రియలోని వర్తమానార్థక ప్రత్యయముచే ధ్వనించుచున్నది.

3) శంఖము అమ్మవారి హాసాంకురములకు వాని తెల్లదనమును కోరి శిష్యత్వమొనరించుచున్నది అని చెప్పుటచే అమ్మవారి హాసాంకురముల గురుత్వము వ్యంగ్యమగుచున్నది. పై మూడు వాక్యములందు ఉపమానతిరస్కార ముండుటచే ప్రతీపాలంకారము వ్యక్తమగుచున్నది.

4) మమకారము సంసారమునకు మూలము. అది అజ్ఞానజనితము. అది దోషరూపము. అది అంధకారరూపము. అమ్మవారి మందహాసకాంతులు మాత్రమే దానిని దొంగిలించగలవు. చీకటి పోవలెనన్న ఏ కర్మచేయవలెను? చీకటి కర్మవలన పోవునా? దేనిని ధ్యానించిన పోవును? ధ్యానమువలన చీకటి తొలగునా? మరి చీకటి ఎట్లు పోవును? కాంతిచేత మోక్షము సిద్ధించదని 'జ్ఞానాదేవ హి కైవల్యం' అను సిద్ధాంతము ననుసరించి జ్ఞానప్రకాశమువల్లనే మమతాదిరూపఅజ్ఞానాంధకారము తొలగునని నాలుగవపాదము

నైర్మల్యసీమానిధిః	= నిర్మలత్వముయొక్క సీమకు స్థానమైనదో;
గైర్వాణీ	= దేవతలకు సంబంధించిన;
తరంగిణీ	= నది(గంగ);
ఇవ	= వలె;
కృతమృదుస్యన్దామ్	= మెల్లగా కదలు (స్రవించు);
కలిన్దాత్మజామ్	= యమునానది ఆయన (వంటి);
కంఠస్థలీచుంబినీమ్	= కంఠస్థలమును స్పృశించు;
కలంకసుషమామ్	= మచ్చయొక్క కాంతిని;
కల్మాషీకురుతే	= నల్లగా చేయుచున్నదో;
సా	= ఆ;
కల్యాణసందోహినీ	= మంగలములను స్రవించు;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితకందలీ	= మొలక నవ్వు;
కల్యాణసందోహినీ (భవతు)	= మంగలములను స్రవించునదియగు గాక.

తాత్పర్యము:-

కామాక్షి స్మితకందలి గంగవలె నైర్మల్య సీమావధి. కామాక్షీదేవి శివుని కౌగిలించుకొన్నప్పుడు శివుని కంఠమందలి నల్లనిమచ్చ యమునవలె అమృతాచి బిణునవ్వు గంగయందు కలిసి గంగాయమునానంగమ మేర్పడినది. అట్టి కామాక్షీదేవి స్మితకందలి భక్తులకందఱకు కల్యాణముల కలిగించుగాక.

వివరణము :-

గంగ గీర్వాణనది. గీర్వాణులవలె వారి నదియు తెల్లనిది. గీర్వాణు లనగా వాక్కు బాణముగా గలవారు, అనగా శాపాయుధులు. ఆయుధము నుపయోగించకయే తమ విరోధులను తిట్టి చంపగలరు. వాక్కు గూడ తెల్లనిదనుట కవి సమయము. వాగ్దేవియైన సరస్వతి సర్వశుక్లయనబడినది. గంగ తాను నిర్మలయగుటయే గాక తన యందు స్నాన మొనర్చిన వారిని నిర్మలల జేయును. అంతేగాక స్మరించిన వారిని గూడ నిర్మలల నొనర్చుటచే నదులన్నింట నైర్మల్య విషయమున ఉత్తమోత్తమ. అమృతాచి స్మితకందలి ఆ గంగవలె నైర్మల్యసీమానిధి అని చెప్పుటచే నుపమాంకారమున్నది. తెల్లని వారి సమక్షమున నల్లనివారి నలుపు మరింత బాగుగా స్పష్టమగును. ప్రయాగయందు గంగలో కలియకముందు గంగకు దగ్గఱనున్నప్పుడు యమునానదియొక్క నలుపు మరింత స్పష్టమగు చుండును. అట్లే శివుని కంఠమునందున్న నల్లని మచ్చ అమృతాచి ఆలింగన సమయమున మరింత నల్లగా కనబడినది. నలుపు శివకంఠమునకు లోకక్షేమకృత్యమైన విషాపానమున ఆగంతుకమైనది. యమునకు అనాదిసిద్ధము. జీవులకున్న అనాదియైన అజ్ఞానము వంటిది. యమున గంగలో కలిసినపుడు, ఈశ్వరైక్యసిద్ధి జీవులకు కలిగినప్పుడు అనాది నీలిమ,

ఖములను పోగొట్టుచున్నది. శివునిచేత ఎల్లప్పుడు చూడబడుచున్నది. అట్టి అమృతాచి బిణునవ్వుల వెలుగుల ప్రవాహము భక్తుల పాపదుఃఖములను పోగొట్టునదై నిరంతరము ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

1) అమృతాచి బిణునవ్వుల వెలుగుల ప్రవాహము దిగంతములయందు వెన్నెలలను చిమ్ముచున్నదనుటచేత అమృతాచి మందస్మితమునకు చంద్రకాంతి తోడి సామ్యము వ్యంగ్యమగుచున్నది. రెల్లుపూల గర్వభంగ మొనర్చునదని చెప్పుటచేత ప్రతీపాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఈ పద్యమున దాక్షిణాత్య పద్ధతిలో పాదములలోని రెండవ అక్షరము ఒకటిగా నుండవలెనన్న ప్రాస నియమము పాటించబడుచున్నది. మొదటి రెండు పాదములలో సంస్కృత పద్ధతి (ఛందస్సు) ననుసరించి 12 అక్షరముల తర్వాత యతి పాటించబడినది. అంతేకాక తెలుగు ఉపజాతి ఛందస్సునకు సంబంధించిన ప్రాస యతి నియమము కూడ పాటించబడినది. క్లేశము లనగా అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము అను నీ యెదు క్లేశములని పాతంజలియోగాశాస్త్రమున చెప్పబడినది. అవిద్య యనగా అహంకారము. రాగమనగా కొందరి యెడల కలుగునట్టి ప్రేమ, ద్వేష మనగా కొందరియందు కలుగునట్టి పగ. అభినివేశ మనగా తప్పని తెలిసియు మానజాలని బలహీనత. కల్మషక్షేపములు నల్లని రంగు గలవని, చీకటి వంటివని కవి సమయము. అంధకారపు నలుపు వెలుగుతో పోవునట్లు కల్మషక్షేపాంధకారనైల్యముకూడ అమృతాచి బిణునవ్వుల వెలుగులు పోగొట్టగలవు.

2) లోకమున క్లేశములు కష్టములు బాధలు అను శబ్దములు సమానార్థకములుగా వాడబడుచున్నవి. కలికల్మషనాశినీత్యాది ప్రయోగములందు కల్మషశబ్దము పాపము అను అర్థమున వాడబడినది. మచ్చ అను అర్థము కూడ కల్మష శబ్దమునకు కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమృతాచి మందస్మితమున కల్మషక్షేపాపాయ కరత్వము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కల్మషక్షేపాపాయానంతరభ్యు మోక్షానంద రూపకామము కోరబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆరూఢస్య సమున్నతస్తనతటీసామ్రాజ్యసింహాసనం
కన్దర్వస్య విభోర్జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః
యస్యాశ్చామరచాతురీం కలయతే రశ్మిచ్ఛటాచఞ్చలా
సా మన్దస్మితమజ్జరీ భవతు నః కామాయ కామాక్షి! తే॥

7

ప్రతిపదార్థము:-

సమున్నతస్తనతటీ
సామ్రాజ్యసింహాసనమ్

= ఎత్తైన స్తనమండల
సామ్రాజ్య సింహాసనమును;

ఆరూఢస్య	= ఎక్కిన;
జగత్త్రయజయప్రాకట్యముద్రానిధేః	= ముల్లోకముల జయమును ప్రకటించు చిహ్నములను మణులను ధరించిన;
విభోః	= ప్రభువైన;
కందర్పస్య	= మన్మథునకు;
యన్యోః	= యే కామాక్షీదేవి చిఱునవ్వుల గుత్తియొక్క;
రశ్మిచ్ఛటాచంచలా	= కిరణముల కదలికల తళుకు మెఱుపుతీగె;
చామరచాతురీమ్	= చామరముల నేర్పును (చామరభావమును);
కలయతే	= ధరించుచున్నదో;
తే	= నీయొక్క;
మందస్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వులగుత్తి;
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
నః	= మనయొక్క (మాయొక్క);
కామాయ	= కామసిద్ధికొఱకు;
భవతు	= అగుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి స్తనమండలమనే (మన్మథ) సామ్రాజ్యసింహాసనమున మన్మథుడు ఎక్కినాడు. ఆ ఎక్కుటలో లోకత్రయవిజయముయొక్క ప్రకటన చిహ్నములు పుష్పలముగ కానవచ్చుచున్నవి. ఆ విధముగ సామ్రాట్టు అయిన మన్మథునకు అమ్మవారి చిఱునవ్వుల వెలుగులు చామరములు వీయుచున్నట్లున్నవి. అట్టి ఆ చిఱునవ్వులగుత్తి భక్తులమయిన మా కోరికలను సిద్ధింపజేయుగాక.

వివరణము :-

ఒక చిన్న ప్రదేశమున అధికారముచేయు (వెలుగు) వానిని రాజుందురు. అటువంటి చిన్న ప్రదేశములు పెక్కులు గల పెద్ద భూప్రాంతమును ఏలు వానిని మహారాజుందురు. అట్టి మహారాజులందరినీ జయించి భూమండల మంతటినీ ఏకచ్ఛత్రాధిపతిగ ఏలు వానిని సామ్రాట్టు అందురు. ఇంద్రుడు త్రిలోకాధిపతి, నిజమైన సామ్రాజ్యమాతనిదే. మూడులోకములలో ఆయన ఏలుబడికి రాని ప్రదేశము ఉండదు. ఇది ఇట్లుండగ అమ్మవారి స్తనమండలము మన్మథుని సామ్రాజ్యసింహాసనము. అంతటి సౌందర్యముగ త్రిలోకములలో నెక్కడను ఉండదని సామ్రాజ్యమన్న పదము తెలియజేయుచున్నది. మన్మథునకు త్రిలోకాధిపత్యము లేకపోయినను ఇంద్రుని మించిన ఆధిక్యము జగత్త్రయ జయమును ప్రకటించు చిహ్నములున్నవని చెప్పుటచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. పంచదశీ విద్యలలోని ఒక విద్యకు ఇంద్రుడు ద్రష్ట, అట్టివే మరి కొన్ని పంచదశీ విద్యలు గలవు. వాటన్నింటిలో కామోపాసితమైన కాదివిద్య

అత్యంతశ్రేష్ఠము. కాముడు అందుచేత ఉపాసనా విషయమున నింద్రుని మించి ఉపాసక సామ్రాట్టు అగుచున్నాడు. ప్రస్తుతము మన్మథుడు అమ్మవారి స్తనమండలమున సామ్రాజ్య సింహాసనమెక్కినాడు కదా, అతనికి వింజామరలు వీచిన దెవ్వరు? రశ్మిచ్ఛటా చంచలమైన అమ్మవారి మందస్మితమంజరి ఆ పని చేయుచున్నది. మంజరీ శబ్దమందలి స్త్రీలింగము అమ్మవారి చిఱునవ్వునందలి చామరగ్రాహిణ్యత్వమును తెలుపుచున్నది. సాధారణముగ చామరములు పట్టునది ఒక ఆడదియే యై ఉండును. కామారి యయిన శివునకు కాముని యధికారప్రాప్తిచేతనే అమ్మవారి యెడ కామసిద్ధి కలుగుటలో వింత లేదు. ఆ కామము శృంగారరూపము. భక్తుల కామము తదన్య వాంఛారూపము. అది అమ్మవారి చిఱునవ్వును పొందిన భాగ్యశాలియైన భక్తునకు లభించును. దీనికి నిదర్శనము అమ్మవారి మంత్రమైన కాదివిద్య నుపాసించిన మన్మథుడు మూడు లోకముల జయించుట, త్రిలోకసామ్రాజ్య సింహాసనమధిస్థించుట. ఐదవ శ్లోకమున శరచ్చంద్రునకు అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు సమానమైన ధర్మము నెక్కగోరుట అనగా ఆరురుక్షత్వము చెప్పబడినది. ఆ చంద్రుడా తులాకక్ష్య నారోహించలేదు అని చెప్పబడినది. ఆ చంద్రుడును ఇంద్రునివలె పంచదశీ విద్యలలో నొకదానికి ద్రష్ట, దానికి చంద్రవిద్య యని పేరు. అయినను చంద్రునకారురుక్షత్వమునుండి పై నుండు ఆరూఢస్థితి కెదుగుట కుదరలేదు. త్రిపురోషనిషత్తున నుద్ధరింపబడి మూలపంచదశి యయిన కాదివిద్య నుపాసించిన మన్మథుడు ఆరూఢస్థితి నందుకొన్నాడని ఈ శ్లోకమందలి ఆరూఢస్య అను పదము వ్యంజింప జేయుచున్నది. “ఆరురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మకారణముచ్యతే యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే” (6.3) అని భగవద్గీత యోగారూఢునికి యోగారురుక్షువున కన్న పైస్థాన మొనగినది.

అవ||:- పై శ్లోకమున అలౌకికమైన ఆనందరూపమైన కామము ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున సమస్తలౌకికశుభములు ప్రార్థింపబడుచున్నవి.

శ్లో|| శమ్భోర్యా పరిరమ్భసంభ్రమవిధౌ నైర్మల్యసీమానిధిః
గైర్వాణీవ తరగ్గణీ కృతమ్మదుస్యన్దాం కలిన్దాత్మజామ్|
కల్యాణీకురుతే కలజ్జసుషమాం కణ్ఠస్థలీచుమ్భినీం
కామాక్ష్యాః స్మితకన్దలీ భవతు సా కల్యాణసన్దోహినీ||

8

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏదైతే;
శంభోః	= శివునియొక్క;
పరిరంభసంభ్రమవిధౌ	= కౌగిలించుకొనుటకై తొందరపడు విధానమునందు;

మాలిన్యములేదు. అమ్మవారి మందహాసము పెదవి దాటినదో లేదో చంద్రుని కాంతులలో ప్రకాశహీనత (మాలిన్యము) కలిగినది! అని 'రుచామ్' అను పదముయొక్క అర్థము వలన స్ఫురించుటచే నిట అర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని ఉన్నది.

2) మొదటి మూడు పాదములలో అపి శబ్దముండుట చేత విరోధాభాసాలంకారము వాచ్యమైయున్నది. తెల్లనిదైన మందహాసప్రభ మాలిన్యము కలిగించుట, చల్లనిదైన మందహాసప్రభ మన్మథాగ్నిని రగులు కొలుపుట, అధరాశ్రితమైన మన్వహాసప్రభ ఉచ్చగతిని కలిగించుట అను విరోధములు మన్వహాసప్రభయొక్క మహిమాతిశయమువలన ఆభాసములై పోయినవి. మూడవ పాదమందలి 'అధరాశ్రితా' అను సమాసమునందలి అధర శబ్దము నందు శ్లేష గలదు. ఆ శ్లేషముచే విరోధ మాభాసమైపోయినది. ఎట్లనగా అధర శబ్దమునకు ఒక అర్థము క్రింది పెదవి. మరొక అర్థము నీచులు, నీచార్థముననే విరోధము స్ఫురించును కాని పెదవి అను అర్థము చెప్పికొన్న విరోధముండదు. ఈ పాదమున నమస్ఫురించుచున్నవారికి అనగా క్రింది వంగుచున్న వారికి పైగతి లభించుచున్నదను మరొక విరోధము కూడ అమ్మవారి చిఱునవ్యయొక్క మహిమాతిశయముచే ఆభాసమై పోవుచున్నది.

3) మన్వహాసమునకు శ్వేతత్వము కవి సమయసిద్ధము. స్వచ్ఛములైన దంతములు కొంచెము కనపడి కనపడనప్పుడుద్భవించుట మందహాసములోని శ్వేతత్వము, అనగా తెల్లదనము దంతముల తెలుపునుండి పుట్టినది కావచ్చును. కాని యా మన్వహాసమునకు శీతత్వము అనగా చల్లదనము ఎట్లు సంభవించును? అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము ఇట్లు చెప్పికొనవచ్చును. భారతదేశమంతయు హిమాలయములకీవలిది. భూమధ్యరేఖకు సన్నిహితమైనది. సమశీతోష్ణ మండలములోనిదని చెప్పుకొన్నను శీతబాధ కన్న ఉష్ణబాధయే ఎక్కువ. హిందీ భాషలో మంచి మనస్సు అనుటకు 'రండాదిల్' అనెదరు. అనగా చల్లని మనస్సు. అట్లే మన కవులందరు చల్లని చూపులు, చల్లని నవ్వులు ఇత్యాది విధమున వ్యవహరింతురు. ఆంగ్లదేశమున 'వామ్ వెల్కమ్' అను ప్రయోగము కలదు. వెచ్చని స్వాగతము అని దాని అర్థము. చలిదేశముల వారి దృష్టిలో వెచ్చదనమే మంచిది. ముఖ్యముగా దక్షిణ భారతదేశమున వేడి హెచ్చు కావున మనము నిరంతరము చల్లదనమునే కోరుచుందుము. అదే మనకు మంచిది. కావుననే దాక్షిణాత్యుడైన మూకకవి అమ్మవారి మందహాసప్రభ చల్లనిది అని చెప్పుట ఉచితమే.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్వహాసముయొక్క స్వాస్త్యస్ఫురణము ప్రార్థింపబడినది. ఆ స్ఫురించిన స్మితచాతురి తన మనోభయము తొలగింప ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ వక్త్రశ్రీసరసీజలే తరలితభ్రూవల్లికల్లోలితే

కాలిమ్నా దధతీ కటాక్షజనుషా మాధువ్రతీం వ్యాప్యతిమ్।

అనాది అజ్ఞానము సంపూర్ణముగా తొలగిపోవును. మంచివారై పోవుదురు. యమునకు గంగా సంగమమట్టిది. అది శివశక్త్యాలింగనసమయ కృష్ణార్జున వర్ణసమ్మేళన రహస్యము. “ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణేష్వివాంకః” (కుమార సంభవం 1.3) అని కాళిదాసు చెప్పియున్నాడు గదా! కణ్వలీలిమ ఏకదేశీయము. మందహాసకాంతి సర్వాంగవ్యాపనము మన్వహాసకాంతిలో కంఠనీలిమ లీనమగుట సహజమే.

అవ:- పై శ్లోకమున గంగాయమునానదీ సంగమము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితమంజరి కృపాస్రోతస్సున మునిగినట్లు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ జేతుం హరలతామివ స్తనతటీం సంజగ్ముషీ సస్తతం
గన్తుం నిర్మలతామివ ద్విగుణితాం మగ్నా కృపాస్రోతసి।
వక్తుం విస్మయనీయతామివ హరం రాగాకులం కుర్వతీ
మజ్జన్తే స్మితమజ్జరీ భవభయం మథ్నాతు కామాక్షి! మే॥ 9

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
హరలతామ్	= తీగవంటి హరమును;
జేతుం	= జయించుటకు;
సంతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
స్తనతటీమ్	= స్తనప్రదేశమును;
సంజగ్ముషీ ఇవ	= చేరుచున్నట్లున్న;
ద్విగుణితామ్	= రెట్టింపైన;
నిర్మలతామ్	= నిర్మలత్వమును;
గన్తుమ్	= పొందుటకు;
కృపాస్రోతసి	= దయాప్రవాహమున;
మగ్నా ఇవ	= మునిగినట్లున్న;
విస్మయనీయతామ్	= ఆశ్చర్యపడదగియుండుటను;
వక్తుమివ	= చెప్పుటకన్నట్లు;
హరమ్	= శివుని;
రాగాకులమ్	= రాగవ్యాకులుని;
కుర్వతీ	= చేయుచున్న;
మంజూః	= మనోహరమైన;
తే	= నీయొక్క;

స్మితమంజరి	= చిఱునవ్వుల గుత్తి;
మే	= నాయొక్క;
భవభయమ్	= సంసారభయమును;
మథ్నాతు	= నశింపజేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవి! నీ చిఱునవ్వు గుత్తి హారలతను జయించుటకు స్తనప్రదేశము కడకు ఎల్లప్పుడు పోవుచున్నట్లున్నది. రెట్టింపైన నిర్మలత్వమును పొందుటకు దయా ప్రవాహమున మునిగినట్లున్నది. ఆశ్చర్యపడదగి యుండుటను చెప్పుటకు శివుని రాగాకులుని చేయుచున్నట్లున్నది. అట్టి నీ స్మితమంజరి నా సంసార (భవ) భయమును దొలగించుగాక!

వివరణము :-

1) మూడు పాదములలో వరుసగా స్మితమంజరియందు హారలతాజయ సంభావన, ద్విగుణితనిర్మలత్వప్రాప్తినంభావన, విస్మయనీయతావచనసంభావన చేయబడుటచే మాలోత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. 2) దయకు తెలుపు నిర్మలత్వ మున్నట్లు వర్ణించుట కవి సమయస్థము. 3) శివుని రాగాకులుని చేయుట అమృవారి చిఱునవ్వు గుత్తికి సహజమే అయినను రాగాకుల శబ్దములోని క్లేష ననుసరించి తెల్లని శివునెఱ్ఱని వానినిగా చేయుట యను విశేషము స్ఫురించుచున్నది. అమృవారి చిఱునవ్వామె తాంబూలారుణాధర నిరతము గదా! అందుచే శివుని రాగాకులుని చేయగలుగు చున్నదా? తాంబూలారుణా ధరనిర్గమనమున తనకు సంక్రమించిన రాగము కారణముగా తన నిర్మలత్వము తగ్గిన దనుకొని కృపాప్రవాహమున మునిగి తన నిర్మలత్వమును ద్విగుణితము నొనర్చుకొను చున్నదా? ఇట్టి బహువిధభావనాప్రవాహములు రాగాకుల శబ్దశ్లేషధ్వనితము లగుచున్నవి. భయాదులు తామసములు గావున వానిని నల్లనివిగా నూహించు కొనవచ్చును. కృపాప్రోతోమగ్నమైన స్మితమంజరి తెల్లనిది గావున తామసమైన (నల్లని) భవభయమును మథించుటలోని ఔచిత్యము నాల్గవపాదమున స్ఫురించు చున్నది. మరియు మథనసమర్థములైన మన్దానాచలాదులు చేయలేని భవభయ మథనము నవలీలగా చేయగల మృదువైన స్మితమంజరియొక్క మహామహిమ ధ్వనించుచున్నది. ఈ హారలతా, నిర్మలతా శబ్దముల చివరలలో లతాశబ్దము పునరుక్తమగుటచే యమకాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమును శివుని రాగాకులత్వము ప్రస్తావించబడినది. ఈ శ్లోకమున శివునిలోని స్మరపావక సంధుక్షణము పేర్కొనబడుచున్నది.

**శ్లో॥ శ్వేతాపి ప్రకటం నిశాకరరుచాం మాలిన్యమాతన్వతీ
శీతాపి స్మరపావకం పశుపతేస్సన్ధుక్షయన్తీ సదా॥**

**స్వాభావ్యాదధరాశ్రితాపి నమతాముచ్చైర్దిశన్తీ గతిం
కామాక్షీ! స్ఫుటమన్తరాస్ఫురతు నస్తస్మన్తహాసప్రభా॥**

10

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ!	= ఓ కామాక్షీదేవి!
త్వన్మన్తహాసప్రభా	= నీ చిఱునవ్వుకాంతి;
శ్వేతాపి	= తెల్లనిదయినను;
ప్రకటమ్	= స్పష్టముగా;
నిశాకరరుచామ్	= చంద్రుని కాంతులకు;
మాలిన్యమ్	= మాలిన్యమును;
ఆతన్వతీ	= కలిగించుచున్నదై;
శీతాపి	= చల్లనిదయినను;
పశుపతేః	= శివునకు;
స్మరపావకమ్	= మన్మథాగ్నిని;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
సంధుక్షయన్తీ	= రగులుకొలుపుచున్నదై;
స్వాభావ్యాత్	= స్వాభావికముగ;
అధరాశ్రితాపి	= పెదవిని (నీచులను) ఆశ్రయించినదైనను;
నమతామ్	= నమస్కరించు వారికి;
ఉచ్చైః	= ఉన్నతమైన;
గతిమ్	= గతిని;
దిశన్తీ	= ఇచ్చుచున్నదై;
స్ఫుటమ్	= స్పష్టముగా;
నః	= మాయొక్క;
అన్తః	= లోపల;
అస్ఫురతు	= సంపూర్ణముగ స్ఫురించుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ మందహాసప్రభ తెల్లనిదయ్యు చంద్రకాంతులకు మాలిన్యము నాపాదించుచున్నది. చల్లనిదయ్యు శివునిలో మన్మథాగ్నిని రగులు కొలుపుచున్నది. క్రింది పెదవి నాశ్రయించిన దయ్యు నమస్కరించు వారికి పై లోకములకు పోవుమార్గమును చూపుచున్నది. అట్టి నీ మందహాసప్రభ మాలో స్ఫురించుగాక!

వివరణము :-

1) నిశాకరునిలో మాలిన్యము (మచ్చ) కనిపించును కాని యాతని కాంతులలో

శ్రీకృష్ణుని వెన్నదొంగతనము నా దొంగతనపుపాపమును, అతని గోపికాజారత్వము నా గురుతల్పగమనదోషమును, అతని రామావతారపు దశాననహానము నా హత్యాపాపమును, అతని పూతనాస్తనపానము నా మధుపానదోషమును హరించుగాక!

అవ:- పై శ్లోకమున హృదయప్రసాదము ప్రార్థింపబడినది. ప్రసాదము తాపమున్నప్పుడు కలుగదు కావున సంతాపహరణ మీ శ్లోకమున ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ద్రుహ్యస్తీ తమసే ముహః కుముదినీసాహాయ్యమాబిభ్రతీ
యాస్తీ చంద్రకిశోరశేఖరవపుస్సాధాగ్గణే ప్రేక్షణమ్॥
జ్ఞానామ్భానిధివీచికాం సుమనసాం కూలజ్ఞప్తాం కుర్వతీ
కామాక్ష్యాః స్మితకౌముదీ హరతు మే సంసారతాపోదయమ్॥ 13

ప్రతిపదార్థము:-

తమసే	= చీకటికి(కొరకు);
ద్రుహ్యస్తీ	= ద్రోహమొనర్చుచున్నట్టిది;
ముహః	= మాటిమాటికి;
కుముదినీసాహాయ్యమ్	= కలువతీగకు సాయమును;
అబిభ్రతీ	= చేయుచున్నట్టిది;
చంద్రకిశోరశేఖరవపుస్సాధాంగణే	= శివుని శరీరమును మేడ వాకిట;
ప్రేక్షణమ్	= చిత్రగతిని;
యాస్తీ	= పొందుచున్నట్టిది;
జ్ఞానాంభానిధివీచికామ్	= జ్ఞానసముద్రతరంగమును;
సుమనసామ్	= దేవతలయొక్క;
కూలంకషామ్	= ఒడ్డొరసి ప్రవహించు నదిని (గంగను)గా;
కుర్వతీ	= చేయుచున్నట్టిదియైన;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితకౌముదీ	= చిరునవ్వు వెన్నెల;
మే	= నాయొక్క;
సంసారతాపోదయమ్	= సంసారతాపోదయమును;
హరతు	= హరించుగాక!

తాత్పర్యము:-

చీకటికి ద్రోహము చేయుచు కలువతీవకు సాయమొనర్చుచు శివశరీర

నిర్విద్రామలపుణ్డరీకకుహనాపాణ్ణిత్యమాబిభ్రతీ

కామాక్ష్యాః స్మితచాతురీ మమ మనః కాతర్యమున్మూలయేత్॥ 11

ప్రతిపదార్థము:-

తరలితభ్రూవల్లికల్లోలితే	= చాంచల్యముకల కనుబొమ్మల ముడిసుడులు తిరిగిన;
వక్త్రశ్రీసరసీజలే	= వక్త్రశోభయనెడి సరసియొక్క జలమున;
కటాక్షజనుషా	= కడగంట జనించిన;
కాలిమ్నా	= నలుపుచేత;
మాధుప్రతీమ్	= తుమ్మెదలకు సంబంధించిన;
వ్యాపృతిమ్	= వ్యాపారమును;
దధతీ	= ధరించు;
నిర్విద్రామలపుండరీకకుహనా	= వికసించిన స్వచ్ఛమైన తెల్లని కమలముయొక్క కపట పాండిత్యమును;
పాండిత్యమ్	= ధరించు;
అబిభ్రతీ	= కామాక్షీదేవియొక్క;
కామాక్ష్యాః	= చిరునవ్వుయొక్క నైపుణ్యము;
స్మితచాతురీ	= నాయొక్క;
మమ	= మనస్సులోని పిరికితనమును;
మనః కాతర్యమ్	= పెరికి వేయును గాక!
ఉన్మూలయేత్	

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ ముఖముయొక్క శోభ సరసిలోని జలము వంటిది. కనుబొమ్మ ముడి అందులోని తరంగముల వంటిది. ఆ జలమున అమ్మవారి చిరునవ్వు తెల్ల కమలమువలె నున్నది. అమ్మవారి చూపులందు తుమ్మెదలవలె ఉన్నవి. అట్టి నీ చిరునవ్వుయొక్క నైపుణ్యము నా మనస్సులోని పిరికితనమును పెరికి వేయుగాక!

వివరణము :-

పుండరీక శబ్దమునకు పులియను అర్థమున్నది. అది తెల్లపులి కావచ్చును, కావుననే దాని కుహనా పాండిత్యమును అమ్మవారి సిత్యచాతురీ ధరించియున్నది. పులియొక్క కుహనాపాండిత్యమును గురించి కంకణము ధరించి పేద బ్రాహ్మణుని ప్రలోభపరచి వాని జంపిన దొక పులియను కథ యొకటి పంచతంత్రమున కలదు. అది యటుండనిండు. ప్రస్తుతము ఆ స్మితము పులియైనచో మనస్సును లేడికి భయము కలుగవలెను. కాని యిచట తన మనస్సుయొక్క కాతర్యమును దూరము చేయుగాక యని కోరుచున్నాడు. నిజమే పుండరీకమే రక్షింపబూనినచో నిక మనఃకురంగమునకు భయమెక్కడిది?

అవ:- పై శ్లోకమున మనఃకాతర్యోన్మూలనము ప్రార్థింపఁబడినది. కాతర్య మొకటి పోయిన చాలునా, ఇంకను కామక్రోధాదులెన్నో యున్నవి కదా, వాని యన్నింటి యున్మూలనము ద్వారా ఈ శ్లోకమున మనఃప్రసాదము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ నిత్యం బాధితబంధుజీవమధరం మైత్రీజుషం పల్లవైః

శుద్ధస్య ద్విజమణ్డలస్య చ తిరస్కర్తారమప్రాశ్రితా

యా వైమల్యవతీ సదైవ నమతాం చేతః పునీతేతరాం

కామాక్ష్యా హృదయం ప్రసాదయతు మే సా మన్దహాసప్రభా॥ 20

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏ మన్దహాసప్రభ;
నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు;
బాధితబంధుజీవమ్	= బంధుజీవ(మంకెన)పుష్పమును బాధించిన ,
	పక్షాంతరమున బంధువుల జీవముల బాధించిన;
పల్లవైః	= చిగుళ్ళతో, పక్షాంతరమున విటులతో;
మైత్రీజుషమ్	= స్నేహమును పొందునది;
శుద్ధస్య	= నిర్మలమైన;
ద్విజమండలస్య	= దంత పంక్తియొక్క;
తిరస్కర్తారఞ్చ	= తిరస్కర్తయునైన;
అధరమ్	= క్రింది పెదవిని;
ఆశ్రితాపి	= ఆశ్రయించినదైనను;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
వైమల్యవతీ ఏవ	= స్వచ్ఛతయే కలదై;
నమతామ్	= నమస్కరించువారియొక్క;
చేతః	= మనస్సును;
పునీతేతరామ్	= మిక్కిలి పవిత్రమొనర్చుచున్నదో;
సా	= ఆ;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మన్దహాసప్రభా	= చిరునవ్వుకాంతి;
మే	= నాయొక్క;
హృదయమ్	= హృదయమును;
ప్రసాదయతు	= నిర్మలమొనర్చుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి క్రింది పెదవి బంధుజీవకుసుమకాంతిని మించి యుండుటచే దానిని

నిరంతరము బాధించినదే యగును. పక్షాంతరమున బంధువుల జీవముల నపహరించినదగును. అది పల్లవములతో స్నేహమొనర్చునది. పక్షాంతరమున విటులతో సహచరించునది. అది శుద్ధమైన చంద్రమండలమును తిరస్కరించునది. పక్షాంతరమున బ్రాహ్మణసమూహమును దిరస్కరించునది. అట్టి క్రింది పెదవి నాశ్రయించినదే యైనను అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ ఎల్లప్పుడు వైమల్యమును కలిగియున్నదే యగుచున్నది. నమస్కరించువారి మనస్సును పరిశుద్ధపరచుచునే యున్నది. అట్టి ఆ మన్దహాసప్రభ నా హృదయమును కామక్రోధాది రహితము నొనర్చుగాక!

వివరణము :-

1) అధర శబ్దమునకు క్రింది పెదవియనియే గాక నీచమని యర్థము కలదు. నీచులు బంధువుల జీవముల బాధించినట్లధరము కూడ బంధుజీవ కుసుమమును బాధించుచున్నది. ఎఱుపుదనమున అమ్మవారి ఆదరము అతిశయించి యుండుటకు బంధుజీవకుసుమమెప్పుడు బాధనే పొందుచుండును. దానికొక విధముగా అధరమే నిమిత్తమగుచుండును గదా! అమ్మవారి పెదవిని బోలియుండుటచే నది చిగుళ్ళతో స్నేహమును పొందియున్నట్లు చెప్పబడినది. చిగుళ్ళతో పెదవి స్నేహమొనర్చునట్లు నీచులు విటులతో స్నేహ మొనర్చుదురు. శుద్ధమైన అమ్మవారి దంతములను దాచి యుండుటచే అధరము దంతపంక్తిని తిరస్కరించినట్లు చెప్పబడినది. పెదవి తెల్లనైన దంతపంక్తిని తిరస్కరించినట్లు నీచులు శుద్ధమైన (సదాచార సంపన్నమైన) బ్రాహ్మణసమూహమును తిరస్కరింతురు. ఇట్లు బంధుజీవబాధనము పల్లవమైత్రీ శుద్ధద్విజమండల తిరస్కారము అను నీచలక్షణములు కలిగియున్న అధరము నాశ్రయించినదైనను మందహాసప్రభ ఎల్లప్పుడు నిర్మలముగనే యుండును. నమస్కరించు వారి మనస్సులను కూడ నిర్మల మొనర్చుచుండును. నిర్మల మొనర్చుట స్వభావముగా గల ఆ అమ్మవారి మందహాసప్రభకు నా హృదయమును నిర్మల మొనర్చుట సులభకార్యము.

2) శ్లేషబలమున విరోధము ఆభాసమౌటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకార మున్నది.

3) మందహాసమునందు స్నేహము (రాగము) తిరస్కారము (ద్వేషము) బాధనము (ద్వేషజన్యహింస) వంటి దోషములు ప్రసాదవ్యతిరేకములు అయినను అమ్మవారికి సంబంధించినవగుటచే భక్తమనఃప్రసాదహేతువులుగా ఇచట వర్ణింపబడినవి. శ్రీకృష్ణ కర్ణామృతమందలి ఈ క్రింది శ్లోకమిచట అనుసంధేయము.

శ్లో॥ “స్తేయం హరేర్హరతి యన్నవనీతచౌర్యం
జారత్వమస్య గురుతల్ప కృతాపరాధమ్
హత్యాం దశాననహతిర్మధుపానదోషం
యత్పాతనాస్తనపయస్స పునాతు కృష్ణః”॥ (3.90)

అవ:- పై శ్లోకమున మందహాస కిరణములు వర్ణింపబడినవి. ఈ శ్లోకమున ఆ మందహాసము బహుత్వమును వీడి ప్రభగా ఏకత్వము పొందినట్లు వర్ణింపబడుతున్నది.

శ్లో॥ వక్షోజే ఘనసారపత్రరచనాభగ్గీసపత్నాయితా

కణ్ఠే బన్ధురదస్తపత్రకుహనావ్యాపారముద్రాయితా

ఓష్ఠశ్రీనికురుమ్బుపల్లవపుటే ప్రేక్షత్రసూనాయితా

కామాక్షి! స్ఫురతాం మదీయహృదయే త్వన్మన్దహాసప్రభా॥

16

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
వక్షోజే	=	స్తనమునందు;
ఘనసారపత్రరచనాభంగీసపత్నాయితా	=	కప్పురపు పూతకు సవతియే యన్నట్లు;
కంఠే	=	కంఠమున;
బంధురదంతపత్రకుహనావ్యాపారముద్రాయితా	=	దట్టమైన దంతపు దువ్వెనలయొక్క రహస్యవ్యాపార ముద్రయేయన్నట్లు;
ఓష్ఠశ్రీనికురుమ్బుపల్లవపుటే	=	పెదవుల కాంతి యనెడు చివురాకు దొప్పయందు;
ప్రేంఖత్ ప్రసూనాయితా	=	దుముకుచున్న పువ్వో యన్నట్లున్న;
త్వన్మందహాసప్రభా	=	నీ చిటునవ్వుకాంతి;
మదీయహృదయే	=	నా హృదయమున;
స్ఫురతామ్	=	స్ఫురించుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి మందహాసప్రభ, స్తనమున కర్పూరము పూసినట్లు, కంఠమున దంతమణుల హారమువలె, పెదవి చివురాకు దొప్పయందు కదలుచున్న పువ్వువలె ఉన్న నీ మందహాసప్రభ నాహృదయమున ప్రకాశించుగాక!

వివరణము :-

అమ్మవారి మందహాసకాంతి స్తనమున కర్పూరపుపూతకు సవతియో యన్నట్లు, కంఠమున దంత పత్ర రహస్య వ్యాపార చిహ్నమో యన్నట్లు, పెదవి యను చివురాకు దొప్పయందు పువ్వో యన్నట్లు, ఉన్నదని స్థానభేదమున ఉత్ప్రేక్షించుట చేత ఉత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మందహాసము ప్రభగా రూపించబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ మందహాసము బహుత్వమును పొందిన అంకురములుగా రూపింపబడుచున్నది.

సౌధాంగణమున నెగురుచు జ్ఞానసముద్రతరంగము నుప్పొంగింప జేయుచున్నట్టి అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెల నా సంసారతాపము నపహరించుగాక!

వివరణము:-

1) ఒకరికి ద్రోహము చేయువారందరకు ద్రోహము చేయుదురనరాదు. మరొకరికి సాయమును కూడ నొనర్చుచుందురు. శత్రువులకు ద్రోహము మిత్రులకు సాయమును చేయుట సహజము. అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెలకు తమము సహజశత్రువు కావున దానికి ద్రోహమొనర్చును. 2) చిటునవ్వు వెన్నెల కావున కలువ తీవ దానికి స్నేహితులు కావున దానికి సాయమొనర్చును. 3) అమ్మవారి నవ్వు చిటునవ్వు కావున బాలికవలె శివశరీరసౌధాంగణమున నెగురును అని ప్రేంఖణం, యాస్తీ అను పదములచేత బాలికావ్యవహారము ఇచట స్ఫురించుటచే సమాసోక్త్యలంకారమున్నది. 4) వెన్నెల సముద్రమును బొంగింపజేయును. ఇచట జ్ఞానసముద్రతరంగమును సుమనఃకూలంకష నొనర్చుచున్నదని చెప్పుటచే నతిశయోక్త్యాలంకారము స్పష్టమగుచున్నది. సుమనస్సులనగా దేవతలు, కూలంకషయనగా నది. ఈ రెండు పదములు కలసి గంగను బోధించును. సుమనస్సులనగా విద్వాంసులు. వారిలో జ్ఞాన సముద్రమున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెలలు ప్రసరించుటచే నా జ్ఞాన సముద్రముయొక్క యొక చిన్న తరంగమే ఆకాశగంగవలె మిన్నుముట్టుచున్నది. కూలంకష యనగ ఒడ్డొరసి ప్రవహించునది. ఇట చిన్న వీచికయే ఒడ్డొరసి ప్రవహించునదిగా మారినదని కూలంకష యను శబ్దము వ్యంజింపజేయుచున్నది. దీని వలన అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెల గొప్పతనము స్ఫురించుటచే నిట వస్తుధ్వని యున్నది.

5) గంగా పాపం శశీ తాపం దైన్యం కల్పతరుస్తథా

పాపం తాపం చ దైన్యం చ ఘ్నున్ సన్తో మహాశయాః॥

అను సుభాషితము ననుసరించి చంద్రుడు తన వెన్నెలలో విహరించు వారి తాపము నపహరించును. అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెలగా నిట రూపింప బడుటచే నది తాపమును హరించుననుట యుచితముగా నున్నది. కాని ఆ తాపము సంసారతాపము కావున దానిని హరించుటకు వెన్నెల మరల అమ్మవారి చిటునవ్వుగా పరిణమింపవలసి యుండుటచే నిట పరిణామాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున సంసారతాపహరణ సమర్థమైన అమ్మవారి స్మితకౌముది ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము తాపహరణమున వేగము కలిగిన దగుట భాగీరథితో రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాశ్మీరద్రవధాతుకర్దమరుచా కల్మాషతాం బిభ్రతీ
హంసాఘ్నేరివ కుర్వతీ పరిచితిం హరీకృతైర్మౌక్తికైః

వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే సజ్చారమాతన్వతీ
కామాక్ష్యా మృదులస్మితద్యుతిమయీ భాగీరథీ భాసతే॥

14

ప్రతిపదార్థము:-

కాశ్మీరద్రవధాతుకర్ణమరుచా	=	కుంకుమపూల రసముతో కూడిన ధాతువుల బురద కాంతిచేత;
కల్మాషతామ్	=	మలినతను (చిత్రవర్ణమును);
బిభ్రతీ	=	ధరించుచున్నట్టి;
హరీకృతైః	=	హారములుగా చేయబడిన;
మౌక్తికైః	=	ముత్యముల చేత;
హంసౌఘైః	=	హంసల గుంపులతో;
పరిచితిమ్	=	పరిచయమును;
కుర్వతీ ఇవ	=	చేయుచున్నట్లున్న;
వక్షోజన్మతుషారశైలకటకే	=	స్తనములనెడి హిమవత్పర్వత ప్రాంతముల;
సంచారమ్	=	సంచారమును;
ఆతన్వతీ	=	చేయుచున్నట్టి;
కామాక్ష్యాః	=	కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితద్యుతిమయీ	=	మెత్తని చిరునవ్వు కాంతియనెడి;
భాగీరథీ	=	గంగానది;
భాసతే	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

కుంకుమపూలబురదతో మలినమైనట్టి హారములను ధరించి, హంసలతో పరిచయమును కలిగినట్లున్నట్టి, స్తన హిమగిరి ప్రాంతమున సంచరించుచున్నట్టి, కామాక్షీదేవియొక్క చిరునవ్వునెడి గంగానది ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము:-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిరునవ్వు గంగానదిగా ఉత్పేక్షించబడుచున్నది. గంగానదిలో బురద ఉండును. అమ్మవారి చిరునవ్వులో కుంకుమపూలరసముతో కూడిన గైరికాదిధాతువుల బురదకాంతి యున్నది. గంగానదిలో హంసలు తిరుగుచుండును. ఆ తిరుగుటయే గంగానదికి హంసలతో గల పరిచయము. ఇక్కడ హారములందలి ముత్యములు హంసలుగా ఉత్పేక్షించబడుచున్నవి. గంగానది హిమాలయప్రాంతమున ప్రవహించును. అమ్మవారి చిరునవ్వు స్తనముల మీదుగా ప్రవహించుచున్నది, అని చెప్పబడుటచే ఈ శ్లోకమున ఉత్పేక్షాలంకార మున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మందహాసము భాగీరథిగా ఉత్పేక్షించబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మందహాసకిరణములు “త్రిపథగ” అను నామాంతరము గల ఆ గంగయొక్క పర్యాయ భేదములుగా ఉత్పేక్షించబడుచున్నవి.

శ్లో॥ కమోచ్చర్వంశపరమ్పరా ఇవ కృపాసంతానవల్లీభువః
సమ్ముల్లస్తబకా ఇవ ప్రస్థమరా మూర్తాః ప్రసాదా ఇవ
వాక్ప్రీయాషకణా ఇవ త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ
బ్రాజన్తే తవ మన్దహాసకిరణాః కాశ్చీపురీనాయితే॥

15

ప్రతిపదార్థము:-

కాంచీపురీనాయితే	=	కాంచీపురమునకు నాయికవైన ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	=	నీయొక్క
మందహాసకిరణాః	=	చిరునవ్వు కిరణములు
కంబోః	=	శంఖముయొక్క
వంశపరంపరా ఇవ	=	వంశముయొక్క వరుసలో యున్నట్లు
కృపాసంతానవల్లీభువః	=	దయయనెడి దేవతాలతనుండి పుట్టిన
సంఘల్లస్తబకా ఇవ	=	వికసించిన గుత్తులో యున్నట్లు
మూర్తాః ప్రస్థమరాః	=	ఆకృతి దాల్చిన
ప్రసాదా ఇవ	=	అనుగ్రహములో యున్నట్లు
వాక్ప్రీయాషకణా ఇవ	=	వాగమృతబిందువులో యున్నట్లు
త్రిపథగాపర్యాయభేదా ఇవ	=	గంగానది క్రమభేదములో యున్నట్లు
బ్రాజన్తే	=	ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిరునవ్వు వెలుగు శంఖముయొక్క వంశపరంపరలో యున్నట్లు దయయనెడు దేవతాలతనుండి పుట్టిన వికసించిన పూగుత్తులో యున్నట్లు ఆకృతి ధరించిన అనుగ్రహములో యున్నట్లు వాగమృతబిందువులో యున్నట్లు గంగాదేవి మారురూపములో యున్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున అయిదు ఉత్పేక్షలుండుటచేత మాలోత్పేక్షాలంకార మున్నది. శంఖము తెల్లనిది. దేవతాలత తెల్లనిది. దానికి జన్మించిన పూగుత్తులు తెల్లనివి. అట్లే అనుగ్రహము, వాక్కు, తెల్లనివనుట కవి సమయము. ఆకాశగంగ తెల్లనిది. ఆ గంగ-ఆకాశము, భూమి, పాతాళము అను మూడు మార్గములలో సంచరించుటచేత ఆ గంగకు ‘త్రిపథగ’ యను పేరు వచ్చినది.

వెన్నెల చేయని పై పనులను చేయుటచేత తెల్లదనమును హేతువుగాఁజేసికొని అమ్మవారి చిఱునవ్వును వెన్నెలయని కీర్తింపరాదు, అని వెన్నెలకు లేని విశేషము స్మితమున స్ఫురింపఁ జేయుటచే నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారము స్ఫురించుచున్నది. చంద్రునికి వృద్ధిక్షయము లుండుటచే వెన్నెల నియమముగా శివునకు సంతోషము కలిగింపఁజాలదు. క్షీణదశలోని చంద్రుని చిఱువెన్నెల సంతోషము నెట్లు కలిగింపగలదు. అమ్మవారి స్మితము శుక్లకృష్ణోభయపక్షములయందు నియతముగా శివునకు సంతసము కలిగింపఁజాలును అను వస్తువు నియమ శబ్దముచే వ్యంగ్య మగుచున్నది. అమృతకల యగుటచే నిత్య యగుటచే శివుని శోరోభూషణమగుటచే చంద్రకల నమ్మవారి స్మితము గర్వముతో వంచింపకపోవచ్చును కాని పున్నమ నాటి పూర్ణచంద్రబింబముయొక్క కాంతి అమ్మవారి స్మితముతో పోటీపడ యత్నించినందున దానిని గర్వముతో నమ్మవారి స్మితము, వంచించు ననువస్తువు బింబ శబ్దము వలన స్ఫురించుచున్నది. చాంద్రమన బింబమునే కాక బింబనామముతో ప్రసిద్ధమైన దొండపండు నమ్మవారి పెదవి వంచించుచున్నదను వస్తువు చ శబ్దముచేత స్ఫురించుచున్నది. అమ్మవారి పెదవికి స్మితమున్నట్లు ఏ తెల్లని వస్తువుతో దొండపండునకు సహవాసము లేదు గదా!

అవ:- పై శ్లోకమున సేవించు వారి మనస్సులలోని జాడ్యము నమ్మవారి స్మితము క్షీణింపఁ జేయునని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున జాడ్యమును క్షీణింపఁజేసినదను కృతజ్ఞతా బుద్ధితో నమ్మవారి స్మితసుషమ నమస్కరింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆరూఢా రభసాత్పురః పురరిపోరాశ్లేషణోపక్రమే
యా తే మాతరుపైతి దివ్యతటినీశజ్ఞాకరీ తత్త్వణమ్।
ఓష్ఠం వేపయతి భ్రువౌ కుటిలయత్యానప్రయత్యాననం
తాం వన్దే మృదుహాసపూరసుషమామేకాప్రనాథప్రియే॥ 19

ప్రతిపదార్థము:-

ఏకాప్రనాథప్రియే!	= ఏకామ్రేశ్వరునకు ప్రియురాలైన;
మాతః!	= అమ్మా;
పురరిపోః	= పురములకు శత్రువైన శివునియొక్క;
పురః	= ముందు;
యా	= ఏ మృదుహాసపూరసుషమ;
రభసాత్	= వేగమువలన;
ఆరూఢా	= ఎక్కినదై;
ఆశ్లేషణోపక్రమే	= కౌగలించుకొని ఆరంభమున;
తే	= నీకు;

శ్లో॥ యేషాం బిస్థురివోపరి ప్రచలితో నాసాగ్రముక్తామణి-
ర్యేషాం దీన ఇవాధికణ్ఠమయతే హారః కరాలమ్బునమ్।
యేషాం బిస్థురివోష్ఠయోరరుణిమా ధత్తే స్వయం రజ్జునమ్
కామాక్ష్యాః ప్రభవన్తు తే మమ శివోల్లాసాయ హాసాబ్జురాః॥ 17

ప్రతిపదార్థము:-

యేషామ్	= వేనియొక్క
ఉపరి	= పైన
నాసాగ్రముక్తామణిః	= ముక్కుచివరి ముత్యము
బిందురివ	= బిందువువలె
ప్రచలితః	= కదలునో
అధికంఠమ్	= కంఠమందు
హారః	= హారము
దీన ఇవ	= దీనునివలె
యేషామ్	= వేనియొక్క
కరాలంబనమ్	= చేతి ఊతను
అయతే	= పొందునో
యేషామ్	= వేనికి
ఓష్ఠయోః	= పెదవులయొక్క
అరుణిమా	= ఎఱుపు
బిస్థురివ	= చుట్టమువలె
స్వయమ్	= స్వయముగ
రంజనమ్	= సంతోషమును (ఎఱ్ఱదనమును)
ధత్తే	= కలిగించునో
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క
తే	= అట్టి
హాసాంకురాః	= నవ్వుయొక్క మొలకలు
మమ	= నాయొక్క
శివోల్లాసాయ	= శివుని ఉల్లాసమునకు
ప్రభవంతు	= సమర్థములగుగాక (కారణములగుగాక).

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి ముక్కు చివరనున్న ముత్యము అమ్మవారి చిఱునవ్వు బిందువో యున్నట్లు కదలుచున్నది. ఆమె కంఠములోని హారము ఆమె చిఱునవ్వుల చేతి యూతను

పొందుచున్నట్లున్నది. అయె పెదవుల ఎఱుపు చుట్టమువలె చిఱునవ్వులను రంజింపజేయుచున్నది. అట్టి అమ్మవారి చిఱునవ్వు నాలోని శివుని సంతోషింపజేయుట కొఱకు, నా కల్యాణముల వికాసము కొఱకు సమర్థము అగుగాక!

వివరణము :-

హాసముయొక్క మొలకలనగా చిఱునవ్వులు, అంకురముల పైన చిన్నచిన్న జల బిందువులు ప్రకాశించుట మనమెరుగుదుము. అమ్మవారి ముక్కు చివరనున్న ముత్యము నవ్వు మొలకలపై వెలసిన బిందువో యున్నట్లున్నది. అమ్మవారి మెడలో ముత్యాల హారమున్నది. ఆ ముత్యముల కాంతి కన్న చిఱునవ్వు అధికమైన కాంతిని కల్గి యుండుటచే ఆ హారము దీనత్వమును పొందినది. దీనుడైనవాడు ఇతరుల చేతియూతను కాంక్షించును. ఇచట హారము దీనునివలె అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క చేయూతను పొందినది. బంధువులు ఎవరైన ఇంటికి వచ్చినపుడు, ఇంటిలోని వారు సంతోషింతురు. చిఱునవ్వుల ఇంటికి పెదవుల ఎఱుపు అను చుట్టము వచ్చినపుడు రంజనము కల్గినది. శివోల్లాస శబ్దము, శివునియొక్క ఉల్లాసము అను ఒక అర్థమును, కల్యాణములను పెంచుట అను మరొక అర్థమును ఇచ్చును. శివుడు తెల్లనివాడు. శుభములు తెల్లనివనుట కవి సమయము. ఈ శ్లోకమున మొదటి మూడు పాదములలో నుత్తేక్షలుండుటచే మాలోత్తేక్షాలంకారమున్నది. అంకురముపైనున్న బిందువు అంకురము కదలినదనుటలో తెల్లదనమున చిఱునవ్వుయొక్క బిందువు (వేదము)తో పోలనేమోయని బాగుగా చలించిపోయినదని ప్రచలితః అను పదము వ్యంజింపజేయు చున్నది. కావున నిట వస్తుధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున బిందుదీన బంధువులతో స్మితముత్ప్రేక్షింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ అమ్మవారి స్మితమునకు జ్యోత్స్నతోడి జెపమ్యము తిరస్కరింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ యా జాడ్యామ్బునిధిం క్షిణోతి భజతాం వైరాయతే కైరవై-

ర్నిత్యం యా నియమేన యా చ యతతే కర్తుం త్రినేత్రోత్సవమ్-

బిమ్బం చాన్ద్రమసం చ వచ్చయతి యా గర్వణ సా తాదృశీ

కామాక్షి స్మితమంజరీ తవ కథం జ్యోత్స్నోత్సౌ కీర్తతే॥ 18

ప్రతిపదార్థము:-

యా	= ఏ స్మితమంజరి
భజతామ్	= సేవించువారియొక్క
జాడ్యాంబునిధిమ్	= జాడ్యమును సముద్రమును
క్షిణోతి	= క్షీణింపజేయునో
యా	= ఏది

కైరవైః	= తెల్ల కలువలతో
వైరాయతే	= విరోధించునో
నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు
నియమేన	= నియమముతో
యా	= ఏది
త్రినేత్రోత్సవమ్	= శివునికి (నేత్రములకు) సంతోషమును
కర్తుమ్	= చేయుటకు
యతతే	= ప్రయత్నించునో
యా	= ఏది
చాన్ద్రమసమ్	= చంద్రసంబంధమైన
బింబమ్	= బింబమును
గర్వణ	= గర్వముతో
వంచయతి	= వంచించునో
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తాదృశీ	= అట్టి
సా	= ఆ
అసౌ	= ఈ
తవ	= నీయొక్క
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి
జ్యోత్స్నా ఇతి	= వెన్నెల అని
కథమ్	= ఎట్లు
కీర్తతే	= కీర్తించబడును?

తాత్పర్యము:-

కామాక్షీదేవీ! నీయొక్క ఏ స్మితమంజరి, సేవించువారి సోమరితనమును సముద్రమును క్షీణింపజేయునో, తెల్లకలువలతో విరోధించునో, ఎల్లప్పుడు నియమముతో శివుని (కి) మూడు కన్నులకు సంతోషము కలిగించునో, ఏది గర్వముతో చంద్రబింబమును వంచించునో, ఆ నీయొక్క స్మితమంజరి వెన్నెల యని యెట్లు చెప్పబడుచున్నది?

వివరణము :-

వెన్నెల సముద్రమును పొంగింపజేయునే కాని క్షీణింపజేయదు, తెల్లకలువలతో మైత్రి నొనరించునే కాని విరోధము నొనరింపదు. శివుని విరోధించు మన్మథుని మాయేయగుచు, శివుని నెత్తినెక్కిన చంద్రునికాంతి యగుటచే శివుని కాహ్లాదమును కల్గింపజాలదు. చంద్రుని బింబమును వంచింపనే వంచింపదు. కాని అమ్మవారి స్మితము,

కలశాంబుధే	= పాలసముద్రమునకు;
సాహాయ్యమ్	= సహాయకత్వమును;
వహతి	= ధరించుచున్నది;
విద్రుమభువామ్	= పగడములకు నెలవులైన;
ఓష్ఠరుచామ్	= పెదవుల కాంతులయొక్క;
శోభాఞ్చ	= శోభను కూడా;
వహతి	= ధరించుచున్నది;
ఏతద్బిదామ్	= ఈ రెంటి భేదమును;
బ్రూమహే	= చెప్పెదము;
ఏతస్మాత్	= దీని (పాలసముద్రము) నుండి;
ఉదితమ్	= పుట్టినదానిని (విషమును, అమృతమును);
పురా	= పూర్వము;
పురాణః పుమాన్	= పురాణపురుషుడైన;
శర్వః	= శివుడు;
పపౌ కిల	= త్రాగెనట;
ఏతన్మధ్యసముద్భవామ్	= దీని (మందస్మితము) మధ్యనుండి జనించిన;
మాధుర్యరూపమ్	= మాధుర్యరూపమైన;
సుధామ్	= అమృతమును;
రసయతే	= ఇప్పటికినీ ఆస్వాదించుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా, నీ మందస్మితము పాలసముద్రమునకు సాయము చేయుచున్నది. పగడముల జన్మభూములైన పెదవుల కాంతుల శోభను కూడ ధరించుచున్నది. పాలసముద్రమునుండి జనించిన విషమునో, అమృతమునో పూర్వము పురాణపురుషుడైన శివుడు త్రావెనట. ఈ మందహాసోదితమాధుర్య సుధను మాత్రము ఇప్పటికి నా శివుడు ఆస్వాదించుచునే యున్నాడు.

వివరణము :-

పాలసముద్రము తెల్లనిది. అమ్మవారి మందస్మితము దానికన్న తెల్లనిది. పాలసముద్రమును చూచి అమ్మవారు చిఱునవ్వు చిలుకరించినది. ఇంకేమి ఆ చిఱునవ్వు తెలుపు పాలసముద్రములో కలిసి పాలసముద్రముయొక్క తెలుపునకు బలము చేకూర్చినది. తెల్లని వస్త్రపులలో నది ప్రథమ గణ్యమైనది. ఈ విధముగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు పాలసముద్రమునకు సాయమొనర్చినది. పాలసముద్రములో పగడములుండును. కావున దాని తెలుపులో కొంచెము ఎఱుపు కలిసియున్నది. అమ్మవారి పెదవులు కూడ

దివ్యతటినీశంకాకరీ	= ఆకాశగంగయను శంకను గలిగించునదై;
తత్పణమ్	= వెంటనే;
ఉపైతి	= చేరువగుచున్నదో;
ఓష్ఠమ్	= పెదవిని;
వేపయతి	= వణికించుచున్నదో;
క్రువౌ	= కనుబొమలను;
కుటిలయతి	= ముడిపెట్టజేయుచున్నదో;
ఆననమ్	= ముఖమును;
ఆనమ్రయతి	= బాగుగా వంచుచున్నదో;
తామ్	= ఆ;
మృదుహాసపూరసుషమామ్	= చిఱునవ్వు ప్రవాహపు కాంతిని (శోభను);
వన్తే	= నమస్కరించుచున్నాను.

తాత్పర్యము:-

శివుని ఎదుట పెదవిపై మొలచి ఆతడు కౌగిలించుకొనబోగా బయటపడిన నీ చిఱునవ్వుకాంతి దగ్గరలో నున్నదై ఆకాశగంగాశంకను నీకు కలిగించి నీ పెదవినదరునట్లు వంచుచున్నదో ఏకామ్రనాథప్రియురాలవైన ఓ యమ్మా! ఆ చిఱునవ్వు కాంతికి నమస్కరించుచున్నాను.

వివరణము :-

ఆరూఢా శబ్దము అమ్మవారి మృదుహాసపూరసుషమయొక్క ఆరూఢ యౌవనత్వ రూపమైన ప్రౌఢాత్వమును వ్యంజింపజేయుచున్నది. దివ్యతటినీ శంకాకరీ శబ్దము అమ్మవారి మృదుహాసపూరసుషమయందు ఆకాశగంగో త్రేక్షణమును చెప్పుటచే ఉత్త్రేక్షాలంకారమును వాచ్యమొనర్చుచున్నది. ఓష్ఠవేపనము, భ్రూకుటిలీకరణము, ఆనన్దీకరణము అను క్రియలు అమ్మవారిలో సప్తద్వర్ణజములుగా భావింపబడినప్పు డామె ప్రణయకలహవ్యాపారములుగా తోచును. శివుని ఆశ్లేషణోపక్రమమున ఆమె ప్రణయకోపము తగ్గినప్పుడు చుంబనాభిముఖ్యమును శివుని దాక్షిణ్యమును ఆతనికి తన సవతి యగు గంగపై ప్రేమలేదని తెలిసికొను ప్రయత్నమును శివుడు తన చుంబకము నెత్తవలెనను అభిలాషమును వరుసగా స్ఫురింపజేయును. ఏకామ్రనాథప్రియే అని కవి చేసిన సంబోధనములోని ఏక శబ్దము శివునకు గంగాదేవి కామాక్షి అంత ప్రియురాలు కాదని వ్యంజింపజేయును.

అవ:- పై శ్లోకమున ఓష్ఠవేపనాది విలాసవిశేషములు చెప్పబడినవి. ఈ క్రింది శ్లోకమున బిభృకము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ వక్త్రేన్దోస్తవ చన్ద్రికా స్మితరుచిర్వల్ల సుభరన్తీ సతాం
స్యాచ్చేద్భక్తమిదం చకోరమనసాం కామాక్షి! కౌతూహలమ్!
ఏతచ్చిత్రమహర్నిశం యదధికామేశం సదా గాహతే
బిమ్బోష్ఠద్వయమణిప్రభాస్వపి చ యద్భిబ్బోకమాలమృతే॥

20

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
వక్త్రేన్ద్రోః	= ముఖ చంద్రునియొక్క;
చంద్రికా	= వెన్నెలయగు;
స్మితరుచిః	= చిఱునవ్వుకాంతి;
వల్ల	= చక్కగా (మృదువుగా);
సుభరన్తీ	= స్ఫురించుచున్నదై;
సతామ్	= సత్పురుషులవంటి, సత్త్వగుణముగల;
చకోరమనసామ్	= మనశ్చకోరములకు;
కౌతూహలమ్	= కుతూహలముగా;
స్యాత్ చేత్	= అయినచో;
ఇదమ్	= ఇది;
యుక్తమ్	= యుక్తమే;
అహర్నిశమ్	= రాత్రింబవళ్ళు;
అధికామేశమ్	= కామేశ్వరునిపట్ల;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
గాహతే ఇతి యత్	= చేరియున్నది అనునదేదికలదో;
బింబోష్ఠద్వయమణిప్రభాస్వపి	= దొండపండువంటి పెదవియను సూర్యుని కాంతులున్నప్పుడును;
బిబ్బోకమ్	= శృంగారచేష్టను;
ఆలంబితే ఇతి యత్	= చేపట్టుచున్నదనునది ఏదిగలదో;
ఏతత్	= ఇది (ఈ రెండును);
చిత్రమ్	= చిత్రము.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ ముఖము చంద్రుడు కాగా; చిఱునవ్వు వెన్నెలయే యగును, గావున అది సత్పురుషుల మనశ్చకోరములకు కుతూహలమును కలిగించుట యుక్తమే. కాని ఆ చిఱునవ్వు చంద్రిక కామేశుడైన శివుని పట్ల విడువక రాత్రింబవళ్ళు ప్రసరించుచున్నది. అంతేకాక (చకోర స్వభావమునకు విపరీతముగా) బింబోష్ఠారుణ

(సూర్య) కాంతులు ప్రసరించుచున్నను ఆ వెన్నెల రాత్రింబవళ్ళుధికముగా మునిగిపోవుట యను శృంగారచేష్ట నొనర్చుచున్నది. ఇవి రెండును వింతలే.

వివరణము :-

సత్పురుషుల మనస్సులు చకోరములవలె అమృవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలలో విహరించవలెనను కౌతూహలము కలిగియుండుట సహజమైనదే, ఇందు వింత యేమియు లేదు. సత్పురుషులందరు అమృవారి భక్తులు కావున ఆమె అనుగ్రహమును సూచించు మన్దహాసపుకాంతులలో విహరించుట సహజమే కాని సత్పురుషులలో నొకడైన శివుడు కామాక్షీదేవికి పతి కావున ఆతనికి అమృవారి పెదవియనెడి అరుణ బింబముయొక్క కాంతులందును రాత్రింబవళ్ళు మునిగియుండుట యొక శివుని మనస్సునకే ఇష్టము. శివుడు సత్పురుషుడు కావున ఆయన మనస్సును చకోరమే యనదగును. చకోరమునకు వెన్నెలపట్ల కౌతూహలముండుట సహజమే కాని అమృవారి పెదవియను అరుణబింబము యొక్క కాంతులందును మునిగియుండుటయే వింత. శృంగార చేష్టకూతమిచ్చుట వింత. ఏలననగా పెదవి కాంతులు తెల్లనివి కావు. అవి వెన్నెలలును కావు. అవి ఎఱ్ఱనివి. అవి అరుణ(సూర్య) కాంతులు. చకోరము చంద్రకాంతిలో కౌతూహలము చూపునే కాని సూర్యకాంతియందు చూపదు. శివుని మనశ్చకోరము సాధారణచకోరము కాదు గదా కావున అది అరుణ(సూర్య) కాంతులయందు మునిగిపోవుచుండును అని, విరోధము పరిహరించుకొన వచ్చును. కావున ఇట విరోధాభాసాలంకారము కలదు. ఇందు వ్యతిరేకాలంకారము కూడ ధ్వనించుచున్నది. ఎట్లనగా శివుని మనస్సు చకోరమువలె మందహాసచంద్రకాంతి యందు కౌతూహలము చూపినను ఓష్ఠారుణకాంతుల యందును మునుగుట యను విశేషము స్ఫురించుచున్నది గదా!

అవ:- పై శ్లోకమున సత్పురుషుల మనశ్చకోరములలో శివమనశ్చకోరముయొక్క అసాధారణత్వము ప్రతిపాదించబడినది. ఈ శ్లోకమున అమృతపానమున దేవతలలో శివునకు గల అసాధారణత్వము నిరూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ సాహాయ్యం కలశామ్బుధేర్వహతి తే కామాక్షి! మన్దస్మితం
శోభామోష్ఠరుచాం చ విద్రుమభువామేతద్భిదాం బ్రూమహే!
ఏతస్మాదుదితం పురా కిల పపౌ శర్వః పురాణః పుమా-
నేతన్మధ్యసముద్భవాం రసయతే మాధుర్యరూపం సుధామ్॥ 21

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	= నీయొక్క;
మన్దస్మితమ్	= చిఱునవ్వు;

స్వయమ్ = స్వయముగా;
దోదుహ్యతే = పితుకును.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్ష్యంబా! పాలకు వైమల్యముండవచ్చును. అంతమాత్రమున అది నీ మందస్మితముతో నెట్లు పోలగలదు. పాలు పితుకుటవలన జనించును. మన్వస్మితము నమస్కరించు వారికి కోరిన దానిని పితుకును.

వివరణము:-

సహపాతులనగా కలసి చదువుకొనువారు. వారియొక్క వీధి యనగా వరుస, సహపాతులందరు దాదాపు ఒక తరగతివారై ఒక వయస్సువారై ఉండురు. అనగా వారందరు సమానులు. గురువు అధికుడైనను సహపాతులు మాత్రము సమానులు. అందువలన సహపాఠవీధిమ్ అను శబ్దము సమానభావము అను అర్థమును తెలుపును. సమానభావము చెప్పి విశేషము చెప్పబడుటచే నిందు వ్యతిరేకాలంకారము గలదు.

అవ:- ప్రణమదర్శిత దోహన మొనర్చు నమ్మవారి మన్వస్మితము పై శ్లోకమున వర్ణింపబడినది. అట్టి ఆ మన్వస్మితము నా తాపము శమింపజేయు విషయమున నేల యలసతను చూపుచున్నదని ఈ శ్లోకమున కవి ప్రశ్నించుచున్నాడు.

**శ్లో॥ కర్పూరైరమృతాంశుభిర్జనని! తే కాన్తైశ్చ చంద్రాతపై-
ర్ముక్తాహారగుణైర్మృణాలవలయైర్ముగ్ధస్మితశ్రీరియమ్!
శ్రీకాశ్చీపురనాయికే! సమతయా సంస్తాయతే సజ్జనై-
స్తత్తాదృఙ్ము తాపశాన్తివిధయే కిం దేవి! మన్దాయతే॥**

24

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకాంచీపురనాయికే! జనని! దేవి! = ఓ కాంచీపురనాయికవైన తల్లీ కామాక్షీదేవి!
కర్పూరైః = కర్పూరములతో;
అమృతాంశుభిః = చంద్రరూపములైన (చంద్రులతో);
కాన్తైః = అందములైన (చంద్రకాంతమణులతో);
చంద్రాతపైః = వెన్నెలలతో;
ముక్తాహారగుణైః = ముత్యముల దండలతో;
మృణాలవలయైః = తామరతూండ్ల కడియములతో;
ఇయమ్ = ఈ;
తే = నీయొక్క;
ముగ్ధస్మితశ్రీః = అమాయకమైన చిరునవ్వుయొక్క శోభ;

పగడములకు నెలవులే కావున వానిమధ్య నుండి వచ్చిన చిరునవ్వు నందు కూడ కొంచెమెఱుపున్నది. కావుననే అది పాలసముద్రమునకు సాయము చేయగలిగినది. పాలసముద్రమునకు మన్వస్మితమునకు ఈ విధమున సామ్యమున్నను భేదము (వైషమ్యము) కూడ నున్నది. పాలసముద్రమునుండి పుట్టిన అమృతమును దేవతలందఱితో కలసి శివుడు కూడా త్రావెనట. శివుడు దేవతలలో నొకడు కదా! అతడమృతము త్రాగకుండుట యెట్లు. మోహిని వేషమున నున్న విష్ణువా శివునకు అమృతము నొసగుటకు నిరాకరించినట్లు కథలో లేదు. కాని అమృతమున కన్న ముందే పుట్టిన విషమును శివుడు త్రాగెననుటలో సందేహము లేదు. అమృతమెంత మధురమైనను కావచ్చును. అది విషము పుట్టిన చోటి నుండియే పుట్టియుండుటచే దాని లక్షణము కించిన్మాత్రమైనను అమృతమునకు లేకయుండదు. పేరునకది అమృతము అయినను దేవతలు ప్రళయకాలములో చచ్చెదరు కావున అమృతముయొక్క అమృతత్వమునకు కొంత లోపమా విషమునుండి పుట్టిన చోట పుట్టుటచే కలిగియుండవచ్చును. అదిగాక అమృతము అనగా మరణము నివారించునది కావున ఔషధమువలె త్రాగదగినదే కాని అది సుధ (సుఖముగా త్రాగదగినది) మాత్రము కాదు. ఈ యర్థమంతయు 'ఉదితం' అను విశేషణము మాత్రము చెప్పి, విశేషమైన విషమో అమృతమో చెప్పక పోవుట చేతను సుధా శబ్దప్రయోగము చేతను స్ఫురించుచున్నది. కావున నట వస్తుధ్వని యున్నది. ఇంతకు ఈ సుధ మన్వస్మిత మధ్య జనితమా, ఓష్ణమధ్య జనితమా? అను ప్రశ్నకు స్పష్టమగు సమాధానమీ శ్లోకమున చెప్పబడలేదు. కాని పెదవుల మధ్యనుండి చుంబనసమయమున మన్వస్మితము అను పాలసముద్రము, దానిమధ్య నుండి మాధుర్యసుధ పుట్టినదని, చెప్పుకొన్న సహృదయుల హృదయములలో సమాధానము జనించును. ఇట్లు ఉపమానోపమేయములకు సామ్యపూర్వకముగా విశేషము చెప్పుటచేత నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారము గలదు. అమృతము దేవతలందరకు సాధారణము. శ్రీ కామాక్షీ ముఖ చుంబన మాధుర్య సుధ శివునకసాధారణము కావున దేవతలలో నతడు మహాదేవుడు, పురుషులలో నతడు పురాణ పురుషుడు. ముందు విషమును, దేవతలతో కలసి అమృతము త్రావిన శివునకు భేదము తెలియలేదు. అతడు సముడు గదా! ఆతని సమత్వమును తొలగించినది, కామాక్షీ ముఖ చుంబన జనిత మాధుర్య సుధ. శివుని సమత్వయోగమునుండి (సమత్వం యోగ ఉచ్యతే-భగవద్గీత) నిరంతర మాధుర్య సుధాస్వాదనాభిముఖ్యము వైపు నడిపించినది కావున ఆ యాస్వాదన మింకను కొనసాగుచున్నదని రసయతే అను క్రియలోని వర్తమానార్థక లబ్ధిత్వయము వ్యంజింపజేయుచున్నది. పపౌ కిల అను శబ్దములు శివుని (విషము లేక అమృతముయొక్క పానముయొక్క అప్రత్యక్షత్వమును పెద్దలు చెప్పుకొనుచుండగా శబ్ద ప్రమాణముచే తెలియబడుటను వ్యంజింపజేయుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్తుఙ్గస్తనకుమ్భశైలకటకే విస్తారికస్తూరికా-
పత్రశ్రీజుషి చఇచ్చలాః స్మితరుచః కామాక్షి! తే కోమలాః!
సన్ధ్యాదీధితిరజ్జితా ఇవ ముహుస్సాన్ధ్యాధరజ్యోతిషా
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకలవ్యాపారమాతన్వతే॥

22

ప్రతిపదార్థము: -

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
విస్తారికస్తూరికాపత్రశ్రీజుషి	= విస్తరించియున్న కస్తూరితో వ్రాయబడిన మకరికా పత్రముల కాంతిని పొందిన;
ఉత్తుంగస్తనకుంభశైలకటకే	= ఎత్తైన కుంభములవంటి స్తనములనెడి పర్వతముల సానువున;
చంచలాః	= కదలుచున్న;
కోమలాః	= మృదువులైన;
తే	= నీయొక్క;
స్మితరుచః	= చిఱునవ్వుకాంతులు;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
సాన్ధ్యాదీధితిరజ్జితా	= దట్టమైన పెదవికాంతిచే;
సంధ్యాదీధితిరంజితా ఇవ	= సంజకెంజాయతో నెఱుపెక్కిన వానివలె;
వ్యాలోలామలశారదాభ్రశకల	= చంచలములైన స్వచ్ఛములైన శరత్కాలమునకు చెందిన మేఘముల యొక్క వ్యాపారమును;
వ్యాపారమ్	
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నవి.

తాత్పర్యము: -

అమ్మవారి చిఱునవ్వుల కాంతులు కస్తూరిచే మకరికారేఖలు వ్రాయబడిన స్తనశైలముల సానువులలో చలించుచున్నవై క్రిందిపెదవి కాంతిచే సంజకెంజాయతో రంజిల్లిన శరత్కాలమేఘశకలవ్యాపారము నొనర్చుచున్నవి.

వివరణము :-

1) శరత్కాలమేఘశకలములతో అమ్మవారి చిఱునవ్వులు పోల్చబడుటచే నిందువమాలంకారమున్నది. 2) అమ్మవారి స్తనమండలమందు కుంకుమ ద్రవారుణ్యమున్నది. కావున శరత్కాలమేఘశకలముల కుపమానత సిద్ధించుట కొఱకు సంధ్యాదీధితి రంజితా అను విశేషణము కూర్చబడినది. 3) అమ్మవారి స్తనమందలి కస్తూరియొక్క నల్లనికాంతి కుంకుమద్రవముచే కల్గిన ఎఱుని కాంతి మన్దస్మితముయొక్క

సహజధావల్యము అను మూడు రంగుల (లోహితశుక్ల కృష్ణ వర్ణత్రయము) అమ్మవారి ప్రకృతిభావమును వ్యంజింపజేయుచున్నది.

అవ: - పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మిత కాంతులు కోమలచంచలములని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున వాని మంజులత్వము విశేషముతో అలంకరించు చున్నవి.

శ్లో॥ క్షీరం దూరత ఏవ తిష్ఠతు కథం వైమల్యమాత్రాదిదం
మాతస్తే సహపాఠవీధిమయతాం మన్దస్మితైర్మజ్జలైః
కిం చేయం తు భిదాస్తి దోహనవశాదేతత్తు సజ్జాయతే
కామాక్షి! స్వయమర్థితం ప్రణమతామేతత్తు దోదుహ్యతే॥

23

ప్రతిపదార్థము: -

కామాక్షి! మాతః!	= ఓ కామాక్ష్యంబా!
క్షీరమ్	= పాలు;
దూరత ఏవ	= దూరముగానే;
తిష్ఠతు	= ఉండుగాక;
వైమల్యమాత్రాత్	= స్వచ్ఛత యొకటి యున్న మాత్రమున;
ఇదమ్	= ఇది(క్షీరము);
తే	= నీయొక్క;
మంజులైః	= అందములైన;
మన్దస్మితైః	= చిఱునవ్వులతో;
సహపాఠవీధిమ్	= సమానభావమును;
కథమ్	= ఎట్లు;
అయతామ్	= పొందును;
కిం చ	= మరియు;
ఇయమ్	= ఈ;
భిదా	= భేదము;
అస్తి	= కలదు;
ఏతత్ తు	= ఈ క్షీరము మాత్రము;
దోహనవశాత్	= పితుకుటవలన;
సంజాయతే	= పుట్టును;
ఏతత్ తు	= ఈ మన్దస్మితము మాత్రము;
అర్థితమ్	= కోరబడిన దానిని;
ప్రణమతామ్	= నమస్కరించువారికి;

లేక విభూతిని చూచి కావచ్చును. తన యురమున నవి యుండవు. తన యురమున నున్నచో మల్లిహల్లకముల గూర్చిన మాల యుండవచ్చును. అట్టి హారమునే తన నవ్వుతో సృష్టించి శివుని యురమున గూర్చినదేమో యనిపించుచున్నది. మల్లికా హల్లకములు రెండును మన్మథుని బాణములలో చేరినవే. వానిని ప్రయోగించియే మన్మథుడు శివుని మనస్సును గాయపరచినాడు తరువాత నా మారుని శివుడు మర్దించినాడు. అమ్మవారా మన్మథుని పునరుజ్జీవింపజేసినది. ఆమె తన మన్దహాసమున ఆ మన్మథుని బాణములైన పూలమాలనే శివుని యురమున వ్రేలాడునట్లొనర్చినది. **మారమర్దితుః** అను శివవాచకపద మీ యర్థమునకు వ్యంజకమైనది. **ముహూర్తంబతే** (మాటిమాటికి వ్రేలాడుచున్నవి) అను పదములు శివుడు వానిని తొలగించు కొనలేకపోవుటను వ్యంజింపజేయుచున్నవి.

అవ:- పై శ్లోకమున శివుని యురమున నూగుచున్న మాలతో అమ్మవారి మన్దస్మితము పోల్చబడినది. ఈ శ్లోకమున నీలకంఠహృదయకౌతూహలాందోళన హేతువుగా మందస్మితము వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ బిభ్రాణా శరదభ్రవిభ్రమదశాం విద్యోతమానాప్యసౌ
కామాక్షి! స్మితమజ్జరీ కిరతి తే కారుణ్యధారారసమ్।
ఆశ్చర్యం శిశిరీకరోతి జగతీమాలోక్య చైనామహో
కామం ఖేలతి నీలకణ్ఠహృదయం కౌతూహలాన్దోళితమ్॥27

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
అసౌ	= ఈ;
తే	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
విద్యోతమానా+అపి	= ప్రకాశించుచున్నదైనను;
శరదభ్రవిభ్రమదశామ్	= శరత్కాలపు మేఘము విలాసములయొక్క దశను;
బిభ్రణా	= భరించుచున్నదై;
కారుణ్యధారారసమ్	= దయారసధారను;
కిరతి	= వెదజల్లుచున్నది;
జగతీమ్	= భూలోకమును;
శిశిరీకరోతి	= చల్లబఱచుచున్నది;
ఏనామ్	= దీనిని (కారుణ్యరసధారను);
ఆలోక్య చ	= చూచియు;
అహో	= అహో;

సజ్జనైః	= సత్పురుషులచేత;
సమతయా	= సమానముగా;
సంస్తూయతే	= పొగడబడుచున్నది;
తత్	= ఆ;
తాదృక్	= అట్టి స్మితశ్రీ;
మమ	= నాయొక్క;
తాపశాన్తివిధయే	= తాపములను శమింపజేయు విధికోరిక;
కిం	= ఏల;
మన్దాయతే	= సోమరి యగుచున్నది?

తాత్పర్యము:-

కాంచీపురనాయకవైన యో దేవీ కామాక్షీ తల్లీ! కర్పూర చంద్ర చంద్రాతప మృణాల ముక్తాహారములతో సమమని సజ్జనులు స్తుతించు నీ చిఱునవ్వు నా తాపముల శమింపజేయుటలో నేల యలసించుచున్నది?

వివరణము :-

తాపనివారణమునకై కర్పూరము పూసికొనుట, వెన్నెలలో తిరుగుట పడుకొనుట, కూర్చుండుట, తామరతూండ్ల ధరించుట, ముత్యాలదండలు వేసికొనుట మొదలగు శీతలోపచారములతో సమానముగా పొగడబడుచున్న అమ్మవారి చిఱునవ్వు అని చెప్పఁ బడుటచే నీ శ్లోకమున నుపమాంకార స్ఫూర్తి కలదు. సజ్జనులు స్తుతించుచున్నారనుట చేత వారి మాట యసత్యము కాదుగదా యనియు, అయినచో నా తాపముల శమింపజేయుటలో ఆలసించుటకు కారణము తెలియదని బహుశః స్మితశ్రీలోని ముగ్ధత్వము కారణము కావచ్చునని ముగ్ధ శబ్దము తెలుపుచున్నది. ఆలస్యము ముగ్ధా లక్షణమనట నిర్వివాదము.

అవ:- వసంత గ్రీష్మర్తువులో ఆవశ్యకములైన శీతలోపచారములకు సాధనములైన కర్పూరచంద్రాతపాదులతో అమ్మవారి చిఱునవ్వు సమమనుట పై శ్లోకమున చెప్పఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున శివుని చూపే వసంతర్తువు అగుచున్నదని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ మధ్యేగర్భితమజ్జవాక్యలహరీమాధ్వీర్భురీశీతలా
మందారస్తంబకాయతే జనని! తే మన్దస్మితాంశుచ్ఛటా।
యస్యా వర్ధయితుం ముహూర్వికసనం కామాక్షి! కామద్రుహో
వల్గుర్విక్షణవిభ్రమవ్యతికరో వాసంతమాసాయతే॥

25

ప్రతిపదార్థము:-

జనని	= అమ్మా!

కామాక్షి	= కామాక్షీదేవీ!
యస్యాః	= దేనియొక్క;
వికసనమ్	= వికాసమును;
వర్ధయితుమ్	= పెంచుటకు;
కామద్రుహః	= శివునియొక్క;
వల్గుః	= మనోహరమైన;
వీక్షణవిభ్రమవ్యతికరః	= చూపుల విలాసముల సంబంధము;
వాసస్తమాసాయతే	= వసంతర్తువగుచున్నదో (సా = ఆ);
మధ్యే-	= నడుమ;
గర్భితమంజువాక్యలహరీమాధ్వీర్భురీ	= లోనున్న మంచి వాక్యముల మాధుర్య ప్రవాహముతో కూడిన;
శీతలా	= చల్లనైన;
తే	= నీయొక్క;
మందస్మితాంశుచ్ఛటా	= చిటునవ్వుకాంతుల ప్రసారము;
మన్దారస్తబకాయతే	= మందార పుష్పమంజరి యగుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దస్మితాంశుచ్ఛట మధ్య మంజువాక్య మాధుర్యభరి యున్నది. కావున అది మందారస్తబకమును బోలుచున్నది. శివుని చూపుల విలాసముల సంబంధము ఆ మందారస్తబకముయొక్క వికాసమును వర్ధిల్లజేయుటకు వసంతర్తువే యగుచున్నది.

వివరణము :-

మన్దారము మకరన్దమధికముగా నుండు పుష్పము. మందారమునందు మకరన్దములవలె అమ్మవారి మన్దస్మితమున మంజువాక్యములు గర్భితములై యున్నవి, అని, మన్దారమన్దస్మితములకు పోలిక చెప్పబడుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. వసంతర్తువున మన్దారవృక్షములకు పూలగుత్తుల వికాస మధికముగా నుండును. శివుని చూపులకు వసంతర్తువమ చెప్పబడినది. చూపులకు వసంతర్తువుతోడి పోలిక. స్వతస్సిద్ధము కాదు, కావున నీ శ్లోకము నందలి ఉపమాలంకార ముత్ప్రేక్షానుప్రాణిత మగుచున్నది. వాసస్తమాస శబ్దము చైత్ర వైశాఖములు రెండింటికి వాచకమగుటచే వసంతర్తువను నర్థము నొసగును.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు తెల్లని మందారస్తబకములతో పోల్చబడినది. ఈ శ్లోకమున ఎఱ్ఱని తెల్లని హల్లక మల్లీపుష్పములలో పోలిక చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ బిమ్బాష్టద్యుతిపుష్కరజ్జీతరుచి స్వన్నన్దహాసచ్ఛటా
కల్యాణం గిరిసార్వభౌమతనయే! కల్లోలయత్వాశు మే!
పుల్లన్మల్లిపినద్ధహల్లకమయీ మాలేవ యా పేశలా
శ్రీకాశ్చీశ్వరి! మారమర్దితురురోమధ్యే ముహుర్లవ్భుతే॥

26

ప్రతిపదార్థము:-

గిరిసార్వభౌమతనయే!	= పర్వతరాజకుమారీ!
శ్రీ కాంచీశ్వరి	= శ్రీ కాంచీశ్వరుని యిల్లాలా!
యా మందహాసచ్ఛటా	= ఏ చిటునవ్వుల ప్రసారము;
పుల్లన్మల్లిపినద్ధహల్లకమయీ	= మల్లెలు పొదిగిన ఎఱ్ఱదామరలతో కూర్చబడిన;
మాలా ఇవ	= మాలవలె;
పేశలా	= మృదువైనదై;
మారమర్దితుః	= శివునియొక్క;
ఉరోమధ్యే	= వక్షమునడుమ;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
లవ్భుతే	= వ్రేలాడునో; (సా = ఆ);
బింబోష్టద్యుతిపుంజరంజితరుచిః	= దొండపండు వంటి పెదవి కాంతుల సమూహముచే ఎఱ్ఱవారిన కాంతిగల;
త్వన్నన్దహాసచ్ఛటా	= నీ చిటునవ్వుల ప్రసారము;
ఆశు	= శీఘ్రముగా;
మే	= నాకు;
కల్యాణమ్	= శుభమును;
కల్లోలయతు	= తరంగింపజేయుగాక.

తాత్పర్యము:-

పెదవుల ఎఱ్ఱపుచే కలసిన తెల్లని నీ చిటునవ్వు మల్లెలతో కలసిన ఎఱ్ఱదామరల మాలవలె శివుని యురోమధ్యమున మాటిమాటికి వ్రేలాడు చున్నది. ఆ చిటునవ్వు నాకు శుభమును కల్గించుగాక!

వివరణము :-

అమ్మవారి బింబోష్టము హల్లకమును బోలియున్నది. అందులో నుండి వెడలిన చిటునవ్వు మల్లెపువ్వును బోలియున్నది. హల్లకమల్లీపుష్పములమాలవలె అమ్మవారి మన్దహాస మున్నదని చెప్పుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. అమ్మవారు శివుని యురమును చూచి వచ్చినది. బహుశః ఉరమునందలి ఎఱ్ఱని అస్థిమాలను చూచికావచ్చును

వివరణము :-

పాలసముద్రమున అమృతము పుట్టినది. మన్దారము పుట్టినది. చంద్రుడు పుట్టినాడు. మన్దాకిని ఆ సముద్రుని ప్రియురాలు. ఒకవేళ అమ్మవారి చిటునవ్వు అమృతమును మాట నిలచునదైనచో తన సోదరులైన మన్దారేస్తువుల పట్ల ప్రేమ చూపవలెగదా! చూపుట లేదు. పైగా కోపము చూపుచున్నది. తన తండ్రి ప్రియురాలైన, తనకు తల్లివరుసయైన, మన్దాకిని నేల క్షోభింపజేయును. తన జన్మహేతువైన పాలసముద్రముపై నీసుగొనునా? ఇట్లు చేయుచున్నది కావున అమ్మవారి చిటునవ్వు నమృత మనరాదని. మన్దహాసమునందులేని చస్త్రనిన్దాది కార్యములను చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున ప్రస్తావింపబడిన చస్త్రనిన్దకు హేతువు గాదగిన చస్త్రని కలంకితకు ఈ శ్లోకమున హేతువు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ విశ్వేషాం నయనోత్సవం వితనుతాం విద్యోతతాం చస్త్రమా
విఖ్యాతో మదనాస్తకేన ముకుటీమధ్యే చ సమూన్యతామ్,
ఆః కిం జాతమనేన హాససుషమామాలోక్య కామాక్షి! తే
కాలక్రీమవలమ్బతే ఖలు దశాం కల్మాషహీనోఽప్యసౌ॥

30

ప్రతిపదార్థము:-

చస్త్రమాః	= చస్త్రుడు;
విఖ్యాతః	= కీర్తినొందినవాడై;
విశ్వేషామ్	= ఎల్లఱకు;
నయనోత్సవమ్	= కనువిందును;
వితనుతామ్	= చేయుగాక;
విద్యోతతామ్	= ప్రకాశించుగాక!
మదనాస్తకేన	= శివునిచే;
ముకుటీమధ్యే	= కిరీట మధ్యమున;
సమూన్యతామ్	= గౌరవింపబడుగాక!
ఆః	= ఆహా!
అనేన	= దీనితో;
కిమ్	= ఏమి;
జాతమ్	= అయినది?
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!

నీలకణ్యహృదయమ్	= శివుని(నెమలి) హృదయము;
కామమ్	= అధికముగా;
కౌతూహలాన్దోళితమ్	= కుతూహలమున కలుగు ఆన్దోలనము గలదై;
ఖేలతి	= ఆడుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవి! నీ చిటునవ్వుగుత్తి ప్రకాశించుచున్నదయ్యు శరత్కాలమేఘమువలె విలసిల్లుచు కరుణారసధారను వర్షించుచున్నది. ఈ భూలోకమును చల్లబఱచుచున్నది. దీనిని చూచియు నెమలివలె శివుని హృదయము కౌతూహలముతో నాడుచున్నది. ఆహా ఆశ్చర్యము.

వివరణము :-

1) వర్షాకాల మేఘము నల్లగా నుండును. అమ్మవారి చిటునవ్వు శరత్కాల మేఘమువలె తెల్లగా నున్నది. శరత్కాలమేఘము వర్షించుచునే యుండును. ఇదొక ఆశ్చర్యము. మరొక ఆశ్చర్యము అమ్మవారి చిటునవ్వు ఈ లోకమును చల్లబఱచుట. కరుణారసముచే తడిసి ఈ భూలోకము చల్లబడినది. ఇది శరత్కాలమున జరుగదు కదా? మరొక ఆశ్చర్యము నెమళ్ళు వర్షాకాలమేఘమును చూచి యాడునే కాని శరత్కాల మేఘమును చూచియాడవు. అమ్మవారి చిటునవ్వు శరత్కాలమేఘమువలె తెల్లగా నున్నను దానిని చూచి నీలకణ్యుడు (నెమలి) కుతూహలముతో నాడుచున్నాడు.

2) శరత్కాలమేఘమువలన జరుగని పై పనులు అమ్మవారి చిటునవ్వు అనేడి శరత్కాలమేఘమువలన జరిగినట్లు వర్షింపబడుటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకారము అపి శబ్దముచే వాచ్యమగుచున్నది. శిశిరీకరోతి అను పదము శిశిరముతువుయొక్క ధర్మము శరదృతువున జరుగుచున్నట్లు చెప్పుటయు విరోధాభాసమే.

3) మొదటి పాదమున భ్రుకారము, రెండవ మూడవ పాదములలో రేఘము నాల్గవపాదమున లకారము యొక్క పునఃపునరావృత్తి యుండుచే వృత్తను ప్రాసాలంకారము కలదు.

4) ఈ శ్లోకమున తెలుగు పద్యమునందువలె ప్రాసవర్ణమైత్రులు పాటింపబడినవి.

అవ:- పై శ్లోకమున స్మితము మంజరి యని సామాన్యముగా చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అత్యచ్ఛగుచ్ఛముతో నుపమింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేక్షత్రైధకటాక్షకుజ్జకుహరేష్వత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితం
వక్త్రేన్దుచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే ఘనప్రతానాయితమ్
నైరన్తర్యవిజృమ్భితస్తనతటే నైచోలపట్టాయితం
కల్మాషం కబళీకరోతు మమ తే కామాక్షి! మన్దస్మితమ్॥

28

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
ప్రేంఖత్రౌఢకటాక్షకుంజకుహరేషు	= కదలుచున్న ప్రౌఢములైన కడగంటి చూపుల పొదల చీకటి భాగములలో;
అత్యచ్ఛగుచ్ఛాయితమ్	= మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన పూగుత్తివలె నున్న;
వక్త్రేన్ద్రచ్ఛవిసిన్ధువీచినిచయే	= ముఖచంద్రప్రకాశసముద్రముయొక్క;
ఫేనప్రతానాయితమ్	= తరంగముల సమూహమున నులుగుల గుంపువలెనున్న;
నైరన్తర్యవిజృంభితస్తనతటే	= ఎప్పుడును విజృంభించు స్తనమండలమున;
నైచోలపట్టయితమ్	= రవిక గుడ్డవలెనున్న;
తే	= నీయొక్క;
మన్దస్మితమ్	= చిలునవ్వు;
మమ	= నాయొక్క;
కల్పాషమ్	= పాపమును(మాలిన్యమును);
కబళికరోతు	= మ్రింగి వేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిలునవ్వామె కడకన్నులలో దోబూచులాడుచున్నది. అవి చీకటి పొదలవలె నుండగా చిలునవ్వు వానిలో పూలగుత్తివలె కన్నడుచున్నది. ముఖచంద్రప్రకాశ సముద్రతరంగసమూహమున నులుగువలె కన్నడుచున్నది. నిరంతరము విజృంభించు స్తనతటమున తెల్లని రవిక గుడ్డవలె కన్నడుచున్నది. అట్టి ఆ కామాక్షి అమ్మవారి మన్దస్మితము నాలోని పాపమాలిన్యాంధకారమును మ్రింగివేయుగాక!

వివరణము:-

పై శ్లోకమున మొదటి మూడు పాదములలో ఉపమాలంకారముండుటచే మాలోపమాలంకారము ఏర్పడియున్నది. మొదటిపాదమందలి యుపమకు కటాక్షకుంజ కుహరేషు (కటాక్షములనెదు కుంజముల కుహరములందు) అను రూపణము వానియొక్క బింబప్రతిబింబభావద్వారమున సిద్ధమైనది. రెండవ పాదమున వక్త్రేన్ద్రచ్ఛవి సిన్ధువీచినిచయముల బింబప్రతిబింబభావముచే సిద్ధమైనది. మూడవపాదమున బింబ ప్రతిబింబభావము లేకున్నను స్తనముల నిరంతరవిజృంభణము నరికట్టుటలో సాఫల్యమందిన నైచోలపట్టియతోడి యుపమ చెప్పబడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి ముఖముయొక్క ప్రకాశము సముద్ర వీచినిచయములని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిలునవ్వు పాలసముద్రముపై నీర్వృపడుచున్నట్లు వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ పీయూషం తవ మన్దరస్మితమితి వ్యర్థైవ సాపప్రథా
కామాక్షి! ధ్రువమీదృశం యది భవేదేతత్కథం వా శివే!
మన్దారస్య కథాలవం న సహతే మథ్నాతి మన్దాకినీ-
మిన్దం నిన్దతి కీర్తితే చ కలశీపాథోధిమీర్వాయతే॥

29

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగళస్వరూపురాలవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క
మంధరస్మితమ్	= చిలునవ్వు
పీయూషం ఇతి	= అమృతమనుటయేదో
సా	= అది
వ్యర్థా	= నిర్వృత్తమైన
అపప్రథా ఏవ	= అపకీర్తియే
యది	= ఒకవేళ (ఏతత్-ఇది)
ఈదృశమ్	= ఇట్టిది
ధ్రువమ్	= శాశ్వతమైనచో
కథమ్ వా	= ఎట్లు (తత్-ఆ చిలునవ్వు)
మన్దారస్య	= మన్దారముయొక్క
కథాలవమ్	= ప్రసంగలేశమును
న సహతే	= సహించదు
మన్దాకినీమ్	= ఆకాశగంగను
మథ్నాతి	= క్షోభింపఁజేయును
ఇన్దమ్	= చంద్రుని
నిన్దతి	= నిన్దించును
కీర్తితే	= ప్రశంసితమైనప్పుడు
కలశీపాథోధిమ్	= పాలసముద్రమును
ఈర్వాయతే	= ఈనడించుకొనును.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిలునవ్వు అమృతమనుట నిర్వృత్తమును అపప్రథయు నగును. ఒకవేళ ఆ మాట నిల్చునదే యగుచో ఆ చిలునవ్వు మందారపుష్పము యొక్క ప్రసంగలేశమును ఏల సహించదు? ఏల గంగను క్షోభింపఁజేయును? ఏల చంద్రుని నిన్దించును? పాలసముద్రము పేర్కొనబడినంత మాత్రమున నేల దానిపై నీసుగొనును?

లేక కేశాకేశి యని చెప్పబడును. బాహువులు బాహువులతో నప్పళించి కొట్టుకొనుచు చేయు పోరాటము బాహుబాహి యనఁబడును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచి రంకురములు కర్మోఘాఖ్య తమస్సుతో కచాకచి యని లేక కేశాకేశి యని చెప్పఁబడును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిరంకురములు తెల్లనివి. కర్మోఘాఖ్య తమస్సు నల్లనిది. తెలుపు, నలుపు జ్ఞానాజ్ఞానములవలె పరస్పర విరుద్ధములు. కావున కర్మోఘముతో నమ్మవారి మన్దస్మితరోచిరంకురములు పోరాడుచుండును. ఈ బ్రహ్మాండము నందును అనంతమైన తమస్సు కలదు. దానితో సూర్యాది జ్యోతులు పోరాడుచునే యున్నవి. బ్రహ్మాండమున్నంత వరకు నీ పోరాటము సాగుచునే యుండును. ఇది చీకటి వెలుగుల పోరాటము. తెలుపు నలుపుల పోరాటము. తెలుపనగా అన్ని వర్ణముల కలయిక నలుపనగా సర్వవర్ణ రాహిత్యము. కర్మోఘాఖ్యమైన నల్లనితమస్సుతో తెల్లనిమందస్మిత జ్యోతిరంకురములు పోరాడుచున్నవి. ఈ పోరాటము బ్రహ్మాండమందలి మహాతమస్సుతో సూర్యాది జ్యోతుల పోరాటమునకు ప్రతీకమని కర్మోఘాఖ్యతమః శబ్దమందలి ఏకత్వస్ఫోరకములైన ఓఘతమశ్శబ్దములు బహువచనాంతమైన అంకురశబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది.

2) దీనివలన తేలిన మరొక యంశము, ఒకరి కాత్మజ్ఞానము కలిగినదనగా వానికి సర్వసంసారాభావము లేక సర్వ బ్రహ్మానుభవము కలిగినదని యర్థము. కాని లోకమున మిగిలిన వారజ్ఞానులుగానే యుందురు. విశ్వవ్యవహారము సాగుచునే యుండును. అంకురము లనగా మొలకలు. మొలకలే తమ నాశ్రయించిన జీవుల సర్వజ్ఞానము తొలగించగలవనగా నిక మన్దస్మితముయొక్క మొత్తముశక్తిని గూర్చి చెప్పవలసినదేమున్నది? ఒక భక్తుననుగ్రహించుటకమ్మవారి మన్దస్మితము సోకినదో లేదో అనాదియైన వాని యజ్ఞానమంతయు పటాపంచలగును. త్రిభువనములలో నెవడమ్మవారి యనుగ్రహమందస్మితమునకు పాత్రుడగునో వాడు తమోవిముక్తుడగును. త్రిభువనములొక బ్రహ్మాండమునకు జెందినవి. అట్టి యనేక కోటి బ్రహ్మాండములకు కామాక్షీదేవి జనని కావున ఆమె మందస్మితరోచిరంకురములకు త్రిభువనజీవులకర్మోఘ బంధమోచకత్వ ద్వారమున క్షేమంకరత్వము సిద్ధమగును. ఇంతేగాక మోక్ష రూపాలొకక్షేమమే కాక ఇష్టవాంఛాసిద్ధిరూపమైన ఇహపరలోక క్షేమకరత్వమును గూడ “త్రిభువనక్షేమంకరాన్” అను సమాసము స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. తామరలు వెన్నెలలు శరత్కాలమున నత్యంతశోభావంతములై యుండును. అయ్యు పరస్పరము ద్వేషించుకొనుచుండును. వెన్నెలలు రాత్రులందే విలసిల్లును. వాని తోడి పగలు. తామరలను పగలు మాత్రమే విలసిల్లి నట్లైనరించుచున్నవి. అమ్మవారి మన్దహాసములు శిశిరశ్రీనిలయమగుటచే ఆ చంద్రాతపామ్బారుహములను రెంటిని తన అదుపులో నుంచుకొనుటకే వానిలోని పరస్పర ద్వేషోద్ఘోషణమును తిరస్కరించుటకే అమ్మవారి ముఖము నలంకరించుచున్న వసుటచే ఉత్త్రేక్షాలంకార ముత్తరార్థమున నొప్పుచున్నది.

తే	= నీయొక్క;
హాసనుషమామ్	= నవ్వుశోభను;
అలోక్య	= చూచి;
కల్మాషహీనః+అపి	= మచ్చలేని వాడైనను;
అసౌ	= వాడు (ఈ చంద్రుడు)
కాలంకీమ్	= కలంకితయను;
దశామ్	= దశను;
అవలంబతే ఖలు	= పొందుచున్నాడు గదా!

తాత్పర్యము:-

ఎల్లరకు కనువిందొనర్చుగాక. విఖ్యాతుడై ప్రకాశించుగాక, శివుని చేత కిరీటమధ్యమున సమ్మానింపఁబడుగాక. దీనివలన చంద్రుని కేమి యొనఁగూడినది. అమ్మవారి నవ్వు శోభను చూచిన పిమ్మట నందఱచే కలంకియని పిలువఁబడు దుస్థితిని పొందుచున్నాడు గదా!

వివరణము :-

చంద్రుని కలంకితకు కారణముకాని హాసావలోకనము గారణముగా చెప్పఁ బడుటచే నిందతిశయోక్త్యాలంకారము కలదు.

అప:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి హాసమును చూచి ఈర్ష్య నొందిన చంద్రుని కలంకిత వర్ణింపఁబడినది. ఈర్ష్య నొందని వారి (శివుని) కవి ఆనందజీవాతువులని చంద్రుడు చేయజాలని చేతః శీతలికరణమునకై అమ్మవారి మన్దహాసము ప్రార్థింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ చేతః శీతలయన్తు నః పశుపతేరానందజీవాతవో

నమ్రాణాం నయనాధ్వసీమసు శరచ్చంద్రాతపోపక్రమాః॥

సంసారాఖ్యసరోరుహాకరఖలీకారే తుషారోత్పరాః

కామాక్షీ! సృరక్రీర్తిభీజనికరాస్త్యన్మన్దహాసాబ్జురః॥

31

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
పశుపతేః	= శివునకు;
ఆనందజీవాతవః	= ఆనందము నుజ్జీవింపఁజేయు నౌషధములైన
నమ్రాణామ్	= నమస్కరించు వారియొక్క;
నయనాధ్వసీమసు	= నేత్రమార్గ ప్రాంతములో;
శరచ్చంద్రాతపోపక్రమాః	= శరచ్చంద్రచంద్రికారంభములైన;

సంసారాఖ్యసరోహాకరఖలీకారే	= సంసారమును పేరుగల పద్మాకరమును పాడుచేయుటలో;
తుషారోత్పరాః	= మంచు బిందువులైన;
స్మరకీర్తిబీజనికరాః	= మన్మథుని కీర్తి బీజసమూహరూపములైన;
త్వన్మందహాసాంకురాః	= నీ చిఱునవ్వు మొలకలు;
నః	= మా;
చేతః	= మనస్సును;
శీతలయన్తు	= చల్లబఱచుగాక.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! శివానందజీవనోషధములు నమస్కరించు వారి కంటికి వెన్నెలలు. సంసారవద్మాకరతుషారవర్షములైన, మన్మథుని కీర్తికి కారణములైన నీ మన్దహాసాంకురములు మా మనస్సుల చల్లబఱచుగాక.

వివరణము :-

1) ఆనందజీవాతు, చంద్రతపోక్రమ, తుషారోత్పర, స్మరకీర్తిబీజనికర రూపణము మందహాసమునందుండుటచే రూపకాలంకారము కలదు.

2) కీర్తి తెల్లనిది కావున దాని బీజములు కూడ తెల్లనివిగా నిట వర్ణింపబడినవి.

3) ఖలీకార శబ్దము కళ్ళము చేయుటను, తుషారోత్పరాః అను శబ్దము నీరు చల్లుటను, బీజనికరా అను శబ్దము విత్తుటను, అంకురా అను శబ్దము మొలకెత్తుటను సూచించుటచే కృషకవ్యవహారమిట స్ఫురించుటచే సమాసోక్త్యలంకారము. చేతః శీతలీకరణమున కంకురములు నమర్థములు కావలెనన్న నవి అమ్మవారి మందహాసములుగా పరిణమించుట ఆవశ్యము కావున నిట పరిణామాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు తమ చిత్తశీతలీ కరణమునకై ప్రార్థింపబడినవి. ఈ క్రింది శ్లోకమున మందస్మిత రోచిరంకురములు త్రిభువనక్షేమ కరణమునకై చింతింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ కర్మఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్మామాక్షీ! సంచిన్తయే
త్వన్మన్దస్మితరోచిషాం త్రిభువనక్షేమజ్జరానజ్జురాన్
యే వక్త్రం శిశిరశ్రియో వికసితం చన్ద్రాతపామ్బోరుహా-
ద్వేషోద్ధోషణచాతురీమివ తిరస్కర్తుం పరిష్కర్వతే॥ 32

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ = ఓ కామాక్షీ దేవీ!

యే	= ఏవి (నీ మందస్మిత రోచిరంకురములు);
శిశిరశ్రియః	= శిశిరలక్ష్మీకలవై;
వికసితమ్	= వికసించిన;
వక్త్రమ్	= ముఖమును;
చన్ద్రాతపామ్బోరుహద్వేషోద్ధోషణ	= వెన్నెలయందు కమలమందును
చాతురీమ్	ద్వేషమును ప్రకటించు చాతుర్యమును;
తిరస్కర్తుం ఇవ	= తిరస్కరించుటకో యన్నట్లు;
పరిష్కర్వతే	= అలంకరించునో;
తాన్	= ఆ;
కర్మఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్	= కర్మసమూహమనెడి చీకటితో పోరాడు;
త్రిభువనక్షేమంకరాన్	= మూడు లోకములకు క్షేమమును కలిగించు;
త్వన్మన్దస్మితరోచిషామ్	= నీ చిఱునవ్వు కాంతులయొక్క;
అంకురాన్	= మొలకలను;
సంచిన్తయే	= బాగుగా ధ్యానించెదను.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! కర్మసమూహమనెడి చీకటితో పోరాడునవి నీ మందహాసరోచిరంకురములు. అవి చల్లదనపు కాంతి గలవి. వెన్నెలయందు కమలమందును ద్వేషమును బ్రకటించు చాతురి తిరస్కరించుటకు వికసిత వక్త్రమలంకరించు చున్నట్లున్నవి. అట్టి త్రిభువనక్షేమకరములైన నీ మన్దస్మిత రోచిరంకురముల చింతించెదను.

వివరణము :-

1) తమశృద్ధమునకు చీకటియను నర్థముతో బాటు అజ్ఞానము నను అర్థము కలదు. చీకటి యున్నంత వరకు ఎదుటనున్న వస్తువు కూడ కన్పించదు. అజ్ఞానమున్నంత కాలము నిత్యాపరోక్షమైన ఆత్మస్వరూపము శుద్ధరూపమున సాక్షాత్కరింపదు. అజ్ఞానము వలన అహంకారము మమకారమును జనించును. మమకారము రాగమునకు హేతువు. దుఃఖహేతువులైన పదార్థములందు వ్యక్తులందును మమకారముండదు. కావున రాగమునకు ప్రతిద్వంద్వియైన ద్వేష మేర్పడును. రాగద్వేషములే కర్మకు ప్రేరేపకములు. రాగద్వేషములు లేనివారికి కర్మలందు ప్రవృత్తి నివృత్తులుండవు. అజ్ఞానము దానివలన జనించిన అహంకారమమకారములు కలవారే లోకికవైదికకర్మలందు బ్రవృత్తులగు చుందురు. పరంపరగా కర్మకు అజ్ఞానమే హేతువైనందున ఈ శ్లోకమున తమస్సు కర్మఘాఖ్యమని చెప్పబడినది. మన్దస్మితరోచిరంకురములు కర్మఘాఖ్య తమస్సుతో కచాకచి నొనరించునని కర్మఘాఖ్యతమఃకచాకచికరాన్ అను సమాసముచే చెప్పబడినది. పోరాడు వారొకరి జుట్టును మరొకరు పీకుచుందురు. ఇట్టి పోరాటము కచాకచి యని

లోక్మాక్రదానినే పేర్కొనుట కాననగును. ఉదాహరణము వైదికమీమాంసా శాస్త్రమును తంత్రమునుట కలదు. వేదవిరుద్ధములైన జైనబౌద్ధతంత్రములు ఆగమములు కలవు. ప్రత్యాక్షానుమానాగమాః ప్రమాణాని (పా.యో.7) అనుచోట ఆగమ శబ్దము వేదసాహిత్యమును తెలుపును. వైదికసాహిత్యమంతయు ఆగమశబ్ద ప్రాతిపదికము. నిగమకల్పతరోర్గలితం ఫలమ్ అను శ్రీ మద్భాగవతశ్లోకమున నిగమ శబ్దము వేదమునకు పర్యాయముగా నున్నది. ప్రస్తుతాంశము మారాగమ శబ్దము మన్మథతంత్రము మన్మథవిద్య అని పిలువబడు పంచదశీమంత్రమును బోధించును. ఈ రెండును అమ్మవారి అనుగ్రహమన్దస్మితములేక సిద్ధింపదు. మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణము అమ్మవారి మన్దస్మితముయొక్క కృత్యములు. ఈ యర్థమును మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన అను సమాసము బోధించును. దీక్షిత శబ్దమా మన్దహాసమున మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణము. అమ్మవారి మన్దస్మితము యొక్క ముఖ్యకృత్యములని తెలుపును. అమ్మవారి మన్దస్మితము కలుషస్ఫోటక్రియాచుంచువు. పాపములు జీవుని బంధించు శృంఖలములు. వానిని పగులగొట్టుటలో అమ్మవారి మన్దస్మితము సమర్థము అని తెలుపును. స్ఫోటక్రియా శబ్దముచే పాపముల శృంఖలత్వరూపణము వ్యంగ్య మగును. సమస్తజీవులందు లక్ష్మి యుండును. కాని అది ముదిమిచే క్షీణించుచుండును. అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు ముదిమిలేదు కావున అది అక్షీణము. విద్వాంసులకు అనగా జ్ఞానులకు అజరామరత్వము కలిగించుటచే వారిలో అక్షీణలక్ష్మి నమ్మవారి మన్దస్మితము పోషించును. అన్నిటికన్న ముఖ్యముగా అమ్మవారి మన్దస్మిత కారుణ్యమృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యము కారుణ్యమే లేనిచో ఆ మన్దహాసముతో మనకేమి యుపయోగము. అది కారుణ్యమాత్రము కలది కాదు. కారుణ్యమృత వీచికలలో విహరించు వారిలో నగ్రగణ్యము. ఈ విశేషణము అమ్మవారి మన్దస్మితముతో ఇతర కారుణికులెవరును సాటిరారని తెలుపును. స్వపయస్వ అను శబ్దము కవియొక్క బహుజన్మలనుండి అనుభవించుచున్న తాపము నివారించబడవలెను అను తీవ్రవాంఛను తెలుపును. ఈ శ్లోకమున విశేషణములన్నియు సాభిప్రాయములగుటచే నిట పరికరాలంకారము కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున మన్దస్మితవిశేషణములలో కుహనా వీచికా శబ్దములు ప్రయోగింపబడినది. అవియే ఈ శ్లోకమున మన్దస్మితసామ్యలేశముగల స్వర్వాహినీ, మల్లీమతల్లీ సంబద్ధములుగా ప్రయోగింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య నియతం కామాక్షి! శజ్జామహే

బిమ్బః కశ్చన నూతనః ప్రచలితో నైశాకరశ్చీకరః!

కిఞ్చ క్షీరపయోనిధిః ప్రతినిధిః స్వర్వాహినీవీచికా-

బిబ్బోకోఽపి విదమ్భ ఏవ కుహనా మల్లీమతల్లీరుచః॥

35

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితమునందలి లౌకికాలౌకిక క్షేమంకరత్వము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున కూలంకషమంగళమునకై అనగా సంపూర్ణక్షేమమునకై ఆ మన్దస్మితము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కుర్యుర్నః కులశైలరాజతనయే! కూలజ్జుషం మజ్జళం

కున్దస్పర్ధనచుఞ్చవస్తవ శివే! మన్దస్మితప్రక్రమాః!

యే కామాక్షి! సమస్తసాక్షినయనం సన్తోషయన్భాన్తరం

కర్పూరప్రకరా ఇవ ప్రస్థమరాః పుంసామసాధారణాః॥

33

ప్రతిపదార్థము:-

కులశైలరాజతనయే	= ఓ హిమవత్సర్వత రాజకుమారియైన;
శివే	= మంగళస్వరూపురాలవైన;
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
యే	= ఏవి (మన్దస్మిత ప్రక్రమములు);
ప్రస్థమరాః	= ప్రసరించు;
కర్పూరప్రకరా ఇవ	= కప్పురపుపలుకులవలె;
ఆన్తరమ్	= లోపలనున్న;
సమస్తసాక్షినయనమ్	= సమస్తములకు సాక్షులైన సూర్యచంద్రాగ్నులు కన్నులుగాగల శివుని;
సన్తోషయన్తి	= సంతోషింపజేయునో;
తే	= ఆ;
కుందస్పర్ధనచుంచవః	= మొల్లమొగ్గలతో స్పర్ధించుటలో సమర్థములైన;
మన్దస్మితప్రక్రమాః	= మన్దస్మితారమ్భములు;
నః	= మాకు;
కూలంకషమ్	= ఎనలేని;
మంగలమ్	= శుభమును;
కుర్యుః	= చేయునుగాక.

తాత్పర్యము:-

నీ చిఱునవ్వులు వ్యాపించు కప్పురపు పలుకులవలె లోనున్న శివుని సంతోషింపజేయును. మొల్లమొగ్గలతో పోటీపడును. అట్టి నీ మందస్మితా రంభములు మాకెనలేని మంగలముల ప్రసాదించుగాక!

వివరణము :-

1) నయనము దృక్కు, రూపము దృశ్యము, రూపమును మాత్రమే గాక

అన్నింటిని తెలిసికొనువాడు సమస్తసాక్షి. ఉపలక్షణముగా ధృశ్యశబ్దము తెలియఁ బడునన్నింటికి వాచకము, తెలిసికొను ఆత్మకు ధృక్పజ్జము వాచకము. అందుచే ఆత్మ సమస్తసాక్షి యనఁబడును. ఈ యాత్మలో నుండువాడు కాన ఆంతరుడు లోపలినేత్రము అనగా శమదమాది సంస్కృతమైన మనస్సు సర్వస్వరూపుడైన బ్రహ్మమును తెలిసికొనుటలో సహకరించునది. కావున అది ఆంతరనయనమని చెప్పఁబడును. మనస్సులో ప్రతిబింబించి చూచునది ఆత్మయే కావున వాస్తవమున నాత్మయే నయనమని చెప్పఁదగినది. అమ్మవారిలోన శివుడు ఆత్మరూపుడుగానే యున్నాడు. మనందఱిలోని యాత్మకూడ శివుడే సాక్షినయనుడు. సూర్య చంద్రాగ్నులు సమస్తసాక్షులు గావున అవి కన్నులుగా గల శివుడు సమస్త సాక్షి. నయనుడు. ఆయన ఆంతరుడే. శమదమాదిసంస్కృతమైనమనస్సుకూడ ఆంతరమే. శివునిలోని మనస్సునుకూడ కర్పూరపుపలుకులవలె అమ్మవారి మన్దస్మితప్రకరముల సంతోషింపజేయునవనుటచే నిట నుపమాలంకారము గలదు.

2) కంటికి దోషము, బాధ, వేడి కలిగినపుడు తచ్చాంతికై కర్పూరము పూసికొనుట సర్వలెరిగినదే. కర్పూరము పూసినప్పుడు కన్ను సంతోషించినట్లు శివుడమ్మవారి మన్దస్మితముచే సంతోషించును. శివుని దేహము విషాగ్ని దన్తహ్యమానము కర్పూర శకలములవలె అమ్మవారి మన్దస్మితము లా దేహమున వ్యాపించి లోనికి చొచ్చుకొనిపోయి ఆయన మనస్సును సంతోషపెట్టును. అనుగ్రహపాత్రులైన భక్తులందరలోనున్న ఆత్మరూప శివుని కవి సంతోషమును కలిగించును.

3) అనుగ్రహపాత్రులుగాని పురుషుల కా మన్దస్మిత ప్రక్రమములు సాధారణములు గావు అనగా భోగ్యములు గావు. అని **పుంసామసాధారణాః** అను పదములు తెలుపును. అమ్మవారి ప్రాతిప్రత్యమును గూడ స్ఫురింపఁజేయును. కున్దస్పర్ధనచుంచవః అను సమాసము గూడ కుందములతోడి ఔషధ్యమును మన్దస్మితప్రకరములందు స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున తాపశాంతిహేతుకర్పూరప్రకరములతోడి యౌషధ్యము చిటునవ్వునందు చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున తాపశాంతి హేతు మన్దస్మితమున స్నాన మర్చింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కమ్రేణ స్నపయస్వ కర్మకుహనాచోరేణ మారాగమ-

వ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన విదుషామక్షీణలక్ష్మీపుషా

కామాక్షి! స్మితకన్దలేన కలుషస్ఫోటక్రియాచుఞ్చనా

కారుణ్యామృతవీచికావిహరణప్రాచుర్యధుర్యేణ మామ్॥

34

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీ దేవీ!

కమ్రేణ	= కమ్మనైన;
కర్మకుహనాచోరేణ	= కర్మయనెడి కాపట్యమును దొంగిలించు;
మారాగమవ్యాఖ్యాశిక్షణదీక్షితేన	= మన్మథతంత్రముయొక్క వ్యాఖ్యయందు శిక్షణ మందును దీక్షితమైన;
విదుషామ్	= జ్ఞానియైన;
అక్షీణలక్ష్మీపుషా	= గొప్ప శుభమును పోషించు;
కలుషస్ఫోటక్రియాచుంచనా	= పాపముల పగులగొట్టు క్రియయందు సమర్థమైన;
కారుణ్యామృతవీచికావిహరణ	= కరుణామృత తరంగములలోనధికముగా విహరించుటలో ముందంజవేయు;
ప్రాచుర్యధుర్యేణ	= చిటునవ్వు మొలకచేత;
స్మితకన్దలేన	= నన్ను;
మామ్	= స్నానమాడింపుము.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! కమ్మనైనది కర్మకాపట్యమును దొంగిలించునట్టి నీ చిటునవ్వు మారాగమమును వ్యాఖ్యానించుటయందు, ఇతరులకు నేర్పుటయందును సమర్థమైనది. అది పాపములఁబగులగొట్టుటలో నేర్పరి. కరుణామృతతరంగములలో విహరించుటలో ముందంజవేయునది. అట్టి నీ చిటునవ్వుతో నన్ను దడుపుము.

వివరణము :-

కాపట్యము అనగా ఇతరులను మోసగించుట. ఇది స్వపరభేద జ్ఞానరూపమైన అజ్ఞానముచేత సంభవించునది. అట్టి కర్మకాపట్యము నమ్మవారి నవ్వు దొంగిలించివేయును. చిటునవ్వును దొంగగా రూపించుటచేత నీ సమాసమున రూపకాలంకారమున్నది. **“ఆగతం శివ వక్రాత్తు గతం తు గిరిజాముఖే”** శివుని ముఖమునుండి అమ్మవారి ముఖములోనికి అనగా చెవిలోనికి, చెవిద్వారా మనస్సులోనికి పోవునట్టి వాఙ్మయమున కాగమమని పేరు. భారతీయసాహిత్యమున **ఆగమవాఙ్మయము** పుష్కలముగా నున్నది. నిగమాగ మతస్త్రములు భిన్నశబ్దప్రతిపాద్యములైనను వీనికి స్పష్టమైన భేదము - (ఇది నిగమములే గాని ఆగమములు కావు. ఆగమములే కాని నిగమములు కావు. అట్లే ఆగమములే కాని తంత్రములు కావు. తంత్రములే కాని ఆగమములు కావు. ఇత్యాది రీత్యా చెప్పఁదగిన భేదము) కానరాదు. కొందఱు వేదములను ఆగమములనుచుండగా నిగమశబ్దముచే కొందఱు వేదములఁబేర్పొందురు. కొందఱు నిగమాగమములు పౌరుషేయము లందురు. కొందఱు వేదములు గూడ పౌరుషేయములు (పరమేశ్వర ప్రోక్తములు) అని యందురు. కొందఱు వేదార్థవివరణములను తంత్రము లందురు. కొందరు వేదవిరుద్ధాధ్యాత్మిక గ్రంథములను తంత్రములందురు. కలగాపులగముగా నిగమాగమతంత్ర శబ్దము

ప్రకటయన్	= ప్రకటించుచు;
ఆనన్దబీజాని	= ఆనన్దపు విత్తనములను ;
నాసీరే	= (యుద్ధ) భూమియందు;
సుధాశీతలః	= అమృతముతో(వలె) చల్లనైన;
తే	= నీయొక్క;
మన్దహాస ఏవ	= చిఱునవ్వే;
తనుతే	= వెదజల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! ఆపన్నులైన దేవతలు నీకు నమస్కరించి నిలువఁబడగా వారి యాపదల శమింపఁజేయు కారుణ్యధారల జల్లుచు అనుగ్రహమును బ్రకటించిన నీ మన్దహాస మానన్దబీజములను వారు నిలచియున్న భూమి యందే వెదఁజల్లుచున్నది.

వివరణము :-

క అనగా సుఖము, అక అనగా దుఃఖము. అకము లేనిది నాకము అనగా స్వర్గము. ఆ స్వర్గము ఆలయముగా గలవారు నాకాలయులు. వారికిని విపత్తు వచ్చినది. వారమ్మవారి వ్రోల నమస్కరించి నిలచియున్నారు. అమ్మవారి మన్దహాసము కారుణ్యధారలను వెదజల్లుచు అనుగ్రహమును బ్రకటించును. ఆనన్దబీజములు వారి మనోభూములలో వెదజల్లుచున్నది. నీరు చిలికి బీజముల జల్లుట కర్షకుల కృత్యము. అమ్మవారి మన్దహాసమునందు కర్షకవ్యవహారోపముచే సమాస్తోక్త్యలంకార మేర్పడుచున్నది. ఆగచ్ఛన్తమనుగ్రహమ్, ప్రకటయన్ అను శబ్దములు రాబోవు కాలమున గ్రహానుకూల్య ముండునని కావున సస్యములు ఫలించునని ముందుగా కర్షకులకు ధైర్యమును కలిగించుట సూచించుచున్నది.

అవ:- అమ్మవారి అనుగ్రహమన్దహాసావశ్యకత దేవతలకు కలుగుట పై శ్లోకమున వర్ణింపఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున శివునకు దాని యావశ్యకత యేర్పడగా దానికై ఆయన చేయు ప్రయత్నము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! ప్రథమానవిభ్రమవిధిః కన్దర్పదర్పప్రసూ-

ర్ముగ్ధస్తే మృదుహాస ఏవ గిరిజే! ముష్ణాతు మే కిల్బిషమ్।

యం ద్రష్టుం విహితే కరగ్రహ ఉమే! శమ్భుస్తపామీలితం

స్మేరం కారయతి సృ తాణ్డవవినోదాహిణ్ణినా తణ్డనా॥

38

ప్రతిపదార్థము:-

గిరిజే	= పర్వతపుత్రికవైన
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దస్మితకన్దలస్య	= నీ చిఱునవ్వు మొలకకు;
నైశాకరః	= చంద్రునికి సంబంధించిన;
బిమ్బుః	= బిమ్బము;
నూతనః	= క్రొత్తదైన;
కశ్యప	= ఒకానొక;
శీకరః	= బిందువు;
ప్రచలితః	= ఏర్పడినది;
ఇతి	= అని;
నియతమ్	= నిశ్చయముగా;
శంకామహే	= తలచుచున్నాము;
కిం చ	= మరియు;
క్షీరపయోనిధిః	= పాలసముద్రము;
ప్రతినిధిః	= ప్రతినిధి;
స్వర్వాహినీవీచికాబిభృకః	= స్వర్లోకనదీతరంగవిలాసము;
విడంబః+ఏవ	= అనుకరణమే;
మల్లీమతల్లీరుచః	= శ్రేష్ఠమైన మల్లె తీగకాంతులు;
అపి	= కూడ;
కుహనాః	= మిథ్యలే.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! చంద్రబింబము నీ చిఱునవ్వున నేర్పడిన యొకానొక క్రొత్తబిందువే యని నిశ్చయముగా నూహించుచున్నాము. మరియు పాల సముద్రము ప్రతినిధిగా మాత్రమే యున్నది. స్వర్లోకమునందలి మన్దాకినీ విలాసము కూడ అనుకరణముగానే యున్నది. శ్రేష్ఠమైన మల్లెతీగయొక్క కాంతులు కూడ మిథ్యలు అనియే చెప్పవచ్చును.

వివరణము :-

చంద్రబిమ్బము అమ్మవారి మన్దస్మితమున కొత్తగా నేర్పడిన యొక బిందువని, పాలసముద్రము ప్రతినిధియని, ఆకాశగంగా విలాసము విడంబమని, మల్లెతీగల కాంతులు మిథ్యలని, యుత్త్రేక్షించుటచే నీ శ్లోకమున మాలోత్త్రేక్షా లంకారము శంకామహే అను క్రియచే వాచ్యమై యున్నది. ప్రతినిధియనగా ఒక వస్తువు దౌఢకనప్పుడు ప్రతినిధి మూలవస్తువునకు దాదాపు సమానము. ఆ కారణమున ప్రతినిధి మూలవస్తువునకు

ప్రతినిధి కాగా దానియందు జన్మించిన పూర్ణచంద్రబింబము దానిలోని యొక కొత్త బిందువే యగుటలో వింత యేమున్నది? పాలసముద్రమే ప్రతినిధియైనప్పుడు అందులో చేరి నామరూపములు గోల్పోవు ఆకాశగంగావిలాసము విడంబనము కాక మరేమి? ఇక భూమి యందు మొలచి కొన్నాళ్ళే కాంతిని ప్రసరించు మల్లెతీగ భూమిలోని తీగలలో శ్రేష్ఠమైనదే అయినను మన్దస్మితము ముందది మిథ్యాప్రాయమే గదా?

అవ:- పై శ్లోకమున అమృవారి మన్దస్మితమునకు పాలసముద్రము ప్రతినిధియని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ పాలసముద్రమున జన్మించిన తత్సారభూతమైన అమృతరసముగా అమృవారి మందస్మితము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ దుష్కర్మార్కనిసర్గకర్మశమహాసమ్మర్మతప్తం మిల-

త్పజ్కం శబ్దరవల్లభే! మమ మనః కాఙ్గీపురాలక్రియే!

అమ్మ! త్వన్మృదులస్మితామృతరసే మజ్జాన్వి విధూయ వ్యథా-

మానన్దోదయసౌధశృంగపదవీమారోఢుమాకాంక్షతి॥

36

ప్రతిపదార్థము:-

కాంచీపురాలంక్రియే	= కాంచీపురమునకలంకారమైనదానా!
శంకరవల్లభే	= శివున కిల్లాలవైన దానా!
అంబ	= అమ్మా!
దుష్కర్మార్కనిసర్గకర్మశమహాసంపర్క	= దుష్కర్మయనెడి సూర్యునియొక్క
తప్తమ్	సహజముగా వాడియైన గొప్పస్పర్శచే
	తపించిపోయివున్న;
మమ	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సు;
త్వన్మృదులస్మితామృతరసే	= నీ కోమలమైన చిఱునవ్వు అను
	అమృతరసము నందు;
మంక్తాన్	= మునిగి;
వ్యథామ్	= బాధను;
విధూయ	= వీడి;
ఆనన్దోదయసౌధశృంగపదవీమ్	= ఆనన్దోదయ మనెడి మేడ పైభాగము
	నందున్న చోటునకు;
ఆరోఢుమ్	= ఎక్క;
ఆకాంక్షతి	= కోరుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

దుష్కర్మసూర్యకర్మశస్పర్శచే తపించియున్న నా మనస్సోయమ్మా! నీ మృదుస్మితామృతరసమున మునిగి బాధను వీడి ఆనందము నొనగోరుచున్నది.

వివరణము :-

తాపహేతువగుటచే దుష్కర్మము సూర్యునితో రూపింపబడినది. కవి మనస్సు ఆ దుష్కర్మసూర్యస్పర్శచే తప్తమైనది. మనస్సు కమలముతో పోల్చబడుచుండును. అట్టి మృదువైన మనఃకమలము బాలసూర్యస్పర్శ సహించగలదు కాని ప్రచండదుష్కర్మ మధ్యాహ్నార్కస్పర్శము నెట్లు సహింపగలదు. అర్కతప్తులు స్నానమాడి చల్లగా నుండు ఎత్తైన స్థలములలో విహరింపగోరుట మనమెరుగుదుము. అట్లే కవి మనస్సుగూడ అమృవారి స్మితామృతరసమున మునిగి యా పిమ్మట ఆనందమనెడి ఎత్తైనమేడ పైభాగము నెక్కగోరుచున్నది అని తప్తస్వభావము వర్ణింపబడుటచే స్వభావోక్త్య లంకారమున్నది. అది దుష్కర్మార్క మృదులస్మితామృతరస, ఆనన్దోదయసౌధశృంగపదవీ అను రూపకములతో కూడియున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున ఆనందము సౌధముగా రూపింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆనందమున బీజారోపము చేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ నప్రమాణాం నగరాజశేఖరసుతే నాకాలయానాం పురః

కామాక్షి! త్వరయా విపత్త్రశమనే కారుణ్యధారాః కిరన్

ఆగచ్ఛంతమనుగ్రహం ప్రకటయన్మానన్దబీజాని తే

నాసీరే మృదుహాస ఏవ తనుతే నాథే! సుధాశీతలః॥

37

ప్రతిపదార్థము:-

నగరాజశేఖరసుతే!	= పర్వతసార్వభౌమపుత్రీ!
నాథే	= యజమానురాలా!
కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
పురః	= ఎదుట;
నప్రమాణామ్	= వంగియున్న;
నాకాలయానామ్	= దేవతలయొక్క;
విపత్త్రశమనే	= ఆపదల శమింపజేయుటలో;
కారుణ్యధారాః	= దయారసధారలను;
కిరన్	= చిమ్ముచు;
ఆగచ్ఛంతమ్	= వచ్చుచున్న;
అనుగ్రహమ్	= దయను;

శ్లో॥ జ్యోత్స్నాకాన్తిభిరేవ నిర్మలతరం నైశాకరం మణ్డలం
హంసైరేవ శరద్విలాససమయవ్యాకోచమమ్భారుహమ్।
స్వచ్చైరేవ వికస్వరైరుడుగణైః కామాక్షీ! బిమ్బం దివః
పుణ్యైరేవ మృదుస్మితైస్తవ ముఖం పుష్పాతి శోభాభరమ్॥

40

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
నైశాకరమ్	= చంద్రునికి సంబంధించిన;
మండలమ్	= మండలము;
జ్యోత్స్నాకాంతిభిః ఏవ	= వెన్నెల వెలుగుల చేతనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
శరద్విలాససమయవ్యాకోచమ్	= శరద్రుతువు విలసిల్లు సమయమున వ్యాపించు;
అంభోరుహమ్	= కమలము;
హంసైరేవ	= హంసలచేతనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
దివః	= ఆకాశముయొక్క;
బిమ్బమ్	= బింబము;
స్వచ్చైః	= స్వచ్ఛములైన;
వికస్వరైః	= వికసించిన;
ఉడుగణైః ఏవ	= చుక్కల గుంపులతోడనే;
నిర్మలతరమ్	= మిక్కిలి నిర్మలము;
పుణ్యైః	= పవిత్రములైన;
మృదుస్మితైః ఏవ	= చిఱునవ్వులచేతనే;
తవ	= నీయొక్క;
ముఖమ్	= ముఖము;
శోభాభరమ్	= శోభాధిక్యమును;
పుష్పాతి	= పోషించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా కామాక్షీ! వెన్నెల వెలుగులచేతనే చంద్రమండలము; శరద్రుతువుననే, హంసలచేతనే కమలము, ఆకాశబింబము స్వచ్ఛముగా మెఱయు చుక్కలచేతనే; మరింత శోభావంతములై కన్పడుచున్నది. నీ ముఖము కూడా పవిత్రములైన చిఱునవ్వుల చేతనే నధికముగా శోభిల్లుచున్నది.

ఉమే	= ఓ ఉమా!
కరగ్రహే	= వివాహము;
విహితే	= చేయబడగా;
త్రపామీలితమ్	= సిగ్గుతో మూయబడిన;
యమ్	= దేనిని (చిఱునవ్వును);
ద్రష్టుమ్	= చూచుటకు;
శమ్భుః	= శివుడు;
తాండవవినోదాహిండినా	= తాండవ నినోదమునకై తిరుగు;
తందునా	= తందువుచేత;
స్మేరమ్	= వికసించిన దానినిగా;
కారయతి స్మ	= చేసేనో;
(సః ఆ) ప్రథమానవిభ్రమవిధిః	= విభ్రమవిధిని ప్రకటించుచున్న;
కన్దర్పదర్పప్రసూః	= మన్మథునికి గర్వమును కలిగించు;
ముగ్ధః	= అమాయకమైన;
తే	= నీయొక్క;
మృదుహాస ఏవ	= మందస్మితమే;
మే	= నాయొక్క;
కిల్బిషమ్	= పాపమును;
ముష్ణాతు	= హరించుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా ఉమా! నీ చిఱునవ్వు విభ్రమములను ప్రకటించును, మన్మథునకు దర్పము పుట్టించును. అది అమాయకముగా కనిపించును, నీ వివాహమైన పిదప శివుడు తందువుతో వికృతముగా తాండవ మొనరింపజేసి సిగ్గుతో ముడుచుకొన్న నీ పెదవులు విప్పుకొని నవ్వునట్లొనరించెను. నీ నవ్వును చూచుటకై శివుడు అట్లు ప్రయత్నించెను. అట్టి నీ చిఱునవ్వు నా పాపమును పోగొట్టుగాక!

వివరణము :-

శివుడు తాండవప్రియుడు. తాండవ మనునదొక నాట్య ప్రభేదము. శివుని అనుచరుడగు తందువనువాడు దీనిని సృష్టించెను. కావున దీనిని తాండవ మందురు. సృతము సృత్యము నని నాట్యము రెండు విధములుగా నుండును. అందును సృత్యము లాస్యము తాండవము నని ద్వివిధము. సృత్యమున ప్రతికదలికకు అర్థముండదు. కాని ఆ మొత్తము సృత్యమొక మానసికభావమును ప్రకటించును. ప్రతి కదలికలోను అర్థముండునది సృత్యము. సృత్యసృత్యములు రెండును రసపర్యవసాయులే, సృత్యభేదమైన లాస్యమెక్కువగా నాడువారు ముఖ్యముగా అమ్మవారు ఒనర్చునట్టిది. సృత్యభేదమైన తాండవమును ఎక్కువగా

పురుషులు శివభక్తులు ముఖ్యముగా శివుడొనర్చునట్టిది. ప్రస్తుతము అమ్మవారిని నవ్వించుటకై తండువును ప్రేరేపించెను. వాడమ్మవారికి నవ్వును పుట్టించు నాట్యము నొనర్చెను. అమ్మవారి చిఱునవ్వునకై శివుడు ప్రయత్నించెననగా కందర్పునికి దర్పము పుట్టినట్లే కదా. ఆ నవ్వున విలాసములు ప్రకటింపబడునని శివుడెరుగును. అందుకే ఆ నవ్వునకై ప్రయత్నించెను. క్రొత్త పెండ్లికూతురైన పార్వతి కొంచెము పెదవుల విప్పెను. అమాయకమైన చిఱునవ్వు శివునకు కన్పించెను. అమ్మా ఆ చిఱునవ్వు నా యెదను దోచునట్లు చేయుము. నా హృదయములోని పాపమంతయు దొలగిపోవును. ప్రస్తుతమమ్మవారి మన్దహాసము దాని యందు అప్రస్తుతమైన శివుని ప్రయత్నమునఁ బుట్టి యుండుట వర్ణింపబడుటచే నిట నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము కలదు. మన్దహాసము తెల్లనిది. కిల్బిషము నల్లనిది. మన్దహాసము తెల్లని వెలుగై నల్లని చీకటి వంటి నా పాపమును దొలగించగలదని వ్యంగ్య మగుచున్నది. వెలుగునకు చీకటిని బోగొట్టుట సహజము కావున ప్రయత్నమక్కర లేకుండ జరుగుననియు వ్యంగ్య మగుచున్నది.

అవ:- కిల్బిషహరణమునకై అమ్మవారి మన్దస్మితము పైశ్లోకమునఁబ్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ప్రదీపము వంటి ఆ మన్దస్మితము ముక్తి మార్గము చూపించుటకై ప్రార్థింపఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షుణ్ణం కేనచిదేవ ధీరమనసా కుత్రాపి నానాజనైః
కర్మగ్రస్థినియన్వితైరసుగమం కామాక్షి! సామాన్యతః
ముక్తేద్రష్టుమశక్యమేవ మనసా మూఢస్య మే చక్షుషో
మార్గం దర్శయతు ప్రదీప ఇవ తే మన్దస్మితశ్రీరియమ్॥39

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కుత్రాపి	= ఎక్కడనో ఒకచోట;
కేనచిత్	= ఒకానొక;
ధీరమనసా ఏవ	= ధీరమనస్సునిచేతనే;
క్షుణ్ణమ్	= త్రొక్కుబడిన;
సామాన్యతః	= సాధారణముగా;
కర్మగ్రస్థినియన్వితైః	= కర్మలముడులలో చిక్కువడిన;
నానాజనైః	= అనేక జనులచేత;
అసుగమమ్	= సులభముగాఁబోరాని;
మూఢస్య	= జ్ఞానహీనుడనైన;
మే	= నాయొక్క;

మనసా ఏవ	= మనస్సుచేతనైనను;
ద్రష్టుమ్	= చూచుటకు;
అశక్యమ్	= వీలుకాని;
ముక్తేః	= ముక్తియొక్క;
మార్గమ్	= మార్గమును;
మే చక్షుషః	= నాకంటికి;
దర్శయతు	= చూపుటకు;
అశక్యమ్	= వీలుకాని;
ముక్తేః	= ముక్తియొక్క;
మార్గమ్	= మార్గమును;
మే చక్షుషః	= నా కంటికి;
దర్శయతు	= చూపుటకు;
ఇయమ్	= ఈ ;
మన్దస్మితశ్రీః	= మన్దస్మితకాంతి;
ప్రదీపః+ఇవ	= దీపము వంటిది.

తాత్పర్యము:-

ఎక్కడో ఒక చోట ఎవడో ఒక ధీరమనస్సుడు మాత్రమే పోగలిగిన, కర్మల ముడులలో చిక్కువడిన వారికి సుగమము కాని, మూఢుండనైన నా మనస్సున కనలు వీలుకాని, ముక్తి మార్గమును చూపుటకు అమ్మా! నీ మందస్మిత ప్రకాశము నా కంటికి ప్రదీపమువంటిదే యగును.

వివరణము :-

మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధనాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః (టి.3) (మోక్ష మార్గమున అడుగుపెట్టువాడు కోటికొక్కడు) అను పై గీతార్థము, ధీరమనసా శబ్దములోని ఏకవచనము తెలుపుచున్నది. ధీరమనస్సుడైన ఆ యొక్కనికే ఆ మోక్షమార్గము సుగమము. మిగిలిన కర్మగ్రంథి బంధములలో చిక్కువడిన యనేకులకు సుగమము కాని మోక్షమార్గము మూఢుడనైన నా మనస్సుయొక్క ఊహకును అందనట్టిది. అమ్మవారి మన్దస్మిత ప్రకాశము నా కంటి కా ముక్తిమార్గముఁజూపు దీపమువలె నున్నది యని మన్దస్మిత ప్రకాశదీపములకు పోలిక చెప్పుటచే నిట నుపమాలంకారము కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున మన్దస్మితమునకు ప్రదీపముతోడి పోలిక చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రమండలాంభోరుహ ద్యుఖింబములతో పోలిక వ్యంజింపజేయఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ గాఢాశ్లేషవిమర్దసప్రభుమవశాదుద్దామముక్తాగుణ-
ప్రాలమ్బే కుచకుమ్భయోర్విగలితే దక్షద్విషో వక్షసి।
యా సఖ్యేన పినహ్యతి ప్రచురయా భాసా తదీయాం దశాం
సా మే ఖేలతు కామకోటి! హృదయే సాస్థస్మితాంశుచ్ఛటా॥ 43

ప్రతిపదార్థము:-

కామకోటి!	= కామకోటి పీఠాధీశ్వరీ!
యా	= ఏది (సాస్థస్మితాంశుచ్ఛట);
కుచకుంభయోః	= కుండలవంటి స్తనములందలి;
గాఢాశ్లేషవిమర్దసప్రభుమవశాత్	= గాఢాలింగనముయొక్క రాపిడియొక్క వేగముయొక్క వశము వలన;
ఉద్దామముక్తాగుణప్రాలమ్బే	= గొప్పదైన ముత్యాలహారముయొక్క యొక వరుస;
దక్షద్విషః	= శివునియొక్క;
వక్షసి	= ఉరమున;
విగలితే	= తెగిపడగా;
ప్రచురయా	= అధికమైన;
భాసా	= కాంతితో;
తదీయామ్	= ఆ హారమునకు సంబంధించిన;
దశామ్	= దశను;
సఖ్యేన	= స్నేహముతో;
పినహ్యతి	= దాచుచున్నదో;
సా	= ఆ;
సాస్థస్మితాంశుచ్ఛటా	= దట్టమైన చిఱునవ్వు కాంతిప్రసారము;
మే	= నాయొక్క;
హృదయే	= హృదయమున;
ఖేలతు	= క్రీడించుగాక.

తాత్పర్యము:-

శివుడు కామాక్షీదేవియొక్క ఆలింగనసమయమున నేర్పడిన రాపిడి తొందర వలన అమ్మవారి స్తనముల పైనున్న ముత్యాలహారము తెగి శివుని వక్షమున ముత్యములు వ్యాపించి యుండగా అమ్మవారియొక్క చిఱునవ్వు ముత్యాలహారముయొక్క ఆ దశను చూచి తన కాంతి ప్రసారమున స్నేహముతో కప్పివైచినది. ఆ అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి ప్రసారము నా హృదయమున క్రీడించుగాక!

వివరణము :-

మొదటిమూడుపాదములలో అప్రకృతములైన చంద్రమండలాంభోరుహాకాశ మండలముల నిర్మలత్వము అను తుల్యధర్మము చెప్పబడినందున చివరి పాదమున అమ్మవారి మన్దస్మితములచేత నా ముఖమున శోభాధిక్యపోషణము చెప్పబడుటచే ఉపమానధర్మములైన జ్యోత్స్నాకాంతిహంసోడుగణములకు ఉపమేయధర్మమైన మన్దస్మితములకు బింబప్రతిబింబభావముండుటచేత తుల్యయోగితానుప్రాణిత దృష్టాంతాలంకార మొప్పుచున్నది.

అవ:- చంద్రికా కాంతులచే నిర్మలతరమైన నైశాకరమండలము తోడి పోలిక మన్దస్మితసహితముఖమునకు బింబప్రతిబింబభావముతో వ్యంజింపజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితమున చంద్రికతో రూపణము ద్వారమున పోలిక వ్యంజింపజేయబడినది.

శ్లో॥ మానగ్రన్థివిధుస్తుదేన రభసాదాస్వాద్యమానే నవ-
ప్రేమాడమ్బరపూర్ణిమాహిమకరే కామాక్షీ! తే తత్కణమ్।
ఆలోక్య స్మితచంద్రికాం ముహురిమామున్మీలనం జిగ్ముషీం
చేతశ్శీలయతే చకోరచరితం చంద్రార్ధచూడామణేః॥ 41

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మానగ్రన్థివిధుస్తుదేన	= మానగ్రన్థియును రాహువుచేత;
నవప్రేమాడంబరపూర్ణిమాహిమకరే	= నూత్న ప్రేమయనెడి పున్నమచంద్రుడు;
రభసాత్	= బలాత్కారముగా;
ఆస్వాద్యమానే	= అనుభవింపబడుచుండగా;
తే తత్కణమ్	= వెంటనే;
ముహుః	= మాటిమాటికి;
ఇమామ్	= ఈ;
ఉన్మీలనమ్	= వికాసమును;
జిగ్ముషీమ్	= పొందుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితచంద్రికామ్	= చిఱునవ్వు వెన్నులను;
ఆలోక్య	= చూచి;
చంద్రార్ధచూడామణేః	= శివునియొక్క;
చేతః	= మనస్సు;
చకోరచరితమ్	= చకోరముయొక్కచరిత్రమును;
శీలయతే	= అనుకరించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

కామాక్షీదేవి నూత్నప్రణయచంద్రుడు మానగ్రన్థిరాహువుచే బలవంతముగా ఆస్వాదింపఁబడుచుండినను స్మితచంద్రిక బయటపడుచునే యున్నది. ఆ స్మితచంద్రిక మాటిమాటికి క్రమముగా వికాసమునే పొందుచున్నది. అట్టి ఆ స్మితచంద్రికను చూచి శివుని మనస్సు చకోర చరితము ననుకరించుచున్నది.

వివరణము :-

కామాక్షీదేవికి శివునితో కాపురము చేయు తొలిరోజులవి. భర్తకు లొంగిపోవలెనని మనస్సులో నున్నను బెట్టుచేయుట మానమనఁబడును. అది యొక గ్రంథి. శివుని ప్రణయరసాస్వాదమునకు కించిదాటంకము. ఆ మానగ్రంథి ప్రేమయను పూర్ణచంద్రుని బలవంతముగా నాస్వాదించుచున్నది. అనగా మానము ప్రేమను గ్రమ్మివైచినది. అయినను ఆ నవప్రేమ పూర్ణచంద్రుడు గదా రాహువుచే తన దారిలో పూర్ణిమా చంద్రునికి యత్నించిద్రాగము కలుగుచున్నను వెన్నెల బొత్తిగా లేకుండునా? అదియు గాక గ్రహణము అల్పకాలికమే గదా. మానగ్రన్థి విడిపోక యెంతకాలము నుండగలదు. అది విడిపోవుచున్న కొలది అమ్మవారి మన్దస్మితచంద్రిక వికసించుచునే యున్నది. దానిని చూచి శివుని చిత్తము చకోరమువలె నానందింపకుండ నెట్లుండగలదు? పూర్వార్థమున మానగ్రన్థి రాహువులకు, నవప్రేమపూర్ణచంద్రులకు రూపణముండుటచే నిట రూపకాలంకార మున్నది. స్మితచంద్రికలకును రూపణమున్నది. శివుని చిత్తము చకోరచరితము ననుకరించుచున్నది, అనుటలో చిత్తచకోరములకు ఔషధము స్ఫురించుచున్నది. శివుడు చంద్రార్థ చూడమణి. సగము చంద్రుడు ఆయన శిరసున అలంకారముగా నున్నాడు. శివుని చిత్తమున కా యర్థచంద్రుని వెన్నెల విరహ వేదననే పెంచుచున్నది. అమ్మవారి మానగ్రన్థివిడలేదు గదా, అందుకే ఆ విరహము. చంద్రార్థచూడమణీ: అను శివవాచక పదమీ యంశమును సూచించును.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము చంద్రికగా రూపింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నా స్మితమున బిసశంక గజముఖునకు గల్గినట్లు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! స్మితమజ్జరీం తవ భజే యస్యాస్త్విషామజ్జురా
నాపీనస్తనపానలాలసతయా నిశ్శబ్దమజ్జేశయః॥
ఊర్ధ్వం వీక్ష్య వికర్షతి ప్రసృమరానుద్దామయా శుణ్డయా
సూనుస్తే బిసశజ్జయాశు కుహనాదన్తావలగ్రామణీః॥

42

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీ దేవీ!

యస్యాః	= దేవి (స్మితమంజరియొక్క);
ప్రసృమరాన్	= వ్యాపించు;
త్విషామ్	= కాంతులయొక్క;
అంకురాన్	= మొలకలను;
అంకేశయః	= ఒడిలో పడుకొనియున్న;
కుహనాదన్తావలగ్రామణీః	= కపటగజశ్రేష్ఠుడైన;
తే	= నీయొక్క;
సూనుః	= కొడుకు(శిశువు);
ఆపీనస్తనపానలాలసతయా	= బలువైన స్తనమును ద్రాగునాసక్తిచేత;
ఊర్ధ్వమ్	= పైకి;
వీక్ష్య	= చూచి;
నిశ్శంకమ్	= నిర్భయముగా;
అశు	= శీఘ్రముగా;
బిసశంకయా	= తామరతూండ్లను శంకచేత;
ఉద్దామయా	= అదుపులేని;
శుండయా	= తొండముచేత;
వికర్షతి	= లాగుచున్నాడో;
(తామ్	= అ);
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీమ్	= చిఱునవ్వు గుత్తిని;
భజే	= భజించెదను.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! ఏ నీ చిఱునవ్వుగుత్తియొక్క కాంతుల మొలకలు వ్యాపించుచుండ వానిని, నీయొడిలో పడుకొన్న కపటగజస్వరూపుడైన నీ చిన్ని కుమారుడు పాలు త్రాగవలెనని పైకి చూచి, తామరతూండ్లను కొని శ్రీఘ్రముగా అదుపులేని తన తొండముతో లాగుచున్నాడో అట్టి నీ చిఱునవ్వుగుత్తిని భజించుచుండెదను.

వివరణము :-

1) గజముఖుడట్లు చేసియుండకపోయినను చేసినట్లు వర్ణించుటచే నీ శ్లోకమున అతిశయోక్త్యలంకారమున్నది. 2) పెద్దన వర్ణించిన గజముఖుని బిసశంకరీ శ్లోకము ప్రేరకము కావచ్చును.

అవ:- పై శ్లోకమున స్మితకాంతులయందు వినాయకునకు గలిగిన బిసశంక వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ స్మితకాంతియందు సఖ్యమున్నట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

వంతలేదని చన్ద్రుని నిందను అది తాత్కాలికమే యని చంద్రప్రశంసను చేయవచ్చును. కాని అమ్మవారి చిఱునవ్వులో దోషములు లేవు. కనుక నిందింపజాలము. దాని గుణములనంతములు కనుక స్తుతింపజాలము అని నిన్దాస్తుతి రూప వాగ్వాపారములలో నేదియు ప్రవర్తింపజాలదని వర్ణించుట “యతో వాచో నివర్తంతే” (తై. 2. 4. 1) అను వేదవాక్యముయొక్క అర్థమును వ్యంజింపజేయుచున్నది.

అవ॥:- పై శ్లోకమున యతో వాచో నివర్తంతే అను శ్రుత్యర్థము స్ఫురింపజేయ బడినది. ఈ శ్లోకమున సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి అను శ్రుత్యర్థము స్ఫురింపజేయుచు అమ్మవారి స్మితాంశులవారివిచిత్రచంద్రిక యని రూపింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆశక్యే తవ మన్దహాసలహరీమన్యాదృశీం చన్దికా-

మేకామ్రేశకుటుమ్బిని! ప్రతిపదం యస్యాః ప్రభాసగ్గమే!

వక్షోజామ్బురుహే న తే రహయతః కాఞ్చిద్దశాం కౌటూలీ-

మాస్యామ్బురుహమమ్బు! కిం చ శనకైరాలమ్బితే ఫుల్లతామ్॥ 46

ప్రతిపదార్థము:-

ఏకామ్రేశకుటుమ్బిని	= ఏకామ్రేశ్వరునిల్లాలా!
యస్యాః	= దేని (మన్దహాసలహరి)యొక్క;
ప్రభాసంగమే	= కాంతుల కలయిక యందు;
ప్రతిపదమ్	= అడుగడుగున;
తే	= నీయొక్క;
వక్షోజాంబురుహే	= స్తనకమలముల జంట;
కాంచితే	= ఒకానొక;
కౌటూలీమ్	= మొగ్గకు సంబంధించిన;
దశామ్	= దశను;
న రహయతః	= విడుచుట లేదో;
కిం చ	= మరియు;
అస్యామ్బురుహమ్	= ముఖకమలము;
శనకైః	= మెల్లగా;
ఫుల్లతామ్	= వికాసమును;
అలంబితే	= అవలంబించుచున్నదో;
తామ్	= ఆ;
తవ	= నీయొక్క;
మన్దహాసలహరీమ్	= చిఱునవ్వు ప్రవాహమును;

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి పురుషాయితరతియొక్క ధ్వనియున్నది. అమ్మవారి ముత్యాలహార మాలింగనవిమర్దసంభ్రములవలన తెగినది. అందలి ముత్రములు శివుని వక్షస్థలమున నున్నవి. అప్పుడమ్మవారు నవ్విస్తావి. ఆ నవ్వు తెల్లనిది కావున తెల్లని తెగిన ముత్రములా చిఱునవ్వు కాంతిలో కలిసిపోయినవి, అని చెప్పటచేత శివుని వక్షోవైశాల్యము వ్యంగ్యమగుచున్నది. మన్దస్మితాంశుచ్ఛటకు సంబంధించని ముత్యాలయందలి స్నేహము వర్ణింపబడుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి సాన్ద్రమన్దస్మితాంశుచ్ఛటయొక్క సఖ్యము వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున దానికి ప్రతిద్వంద్వలైన మాతృర్యరాగ దోషములు వర్ణింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ మన్దారే తవ మన్దరస్మితరుచో మాతృర్యమాలోక్యతే

కామాక్షి! స్మరశాసనే చ నియతం రాగోదయో లక్ష్మ్యతే!

చాన్ద్రీషు ద్యుతిమంజరీషు చ మహాదోషాఙ్కరో దృశ్యతే

శుద్ధానాం కథమీదృశీ గిరిసుతే శుద్ధా దశా కథ్యతామ్॥ 44

ప్రతిపదార్థము:-

గిరిసుతే	= పర్వతపుత్రికవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
మన్దరస్మితరుచః	= చిఱునవ్వుకాంతికి;
మన్దారే	= మందారమునందు;
మాతృర్యమ్	= అసూయ;
ఆలోక్యతే	= కనబడుచున్నది.;
స్మరశాసనే	= శివునియందు;
నియతమ్	= నిశ్చయముగా;
రాగోదయః చ	= రాగోదయముకూడ;
లక్ష్మ్యతే	= కనబడుచున్నది;
చాన్ద్రీషు	= చన్ద్ర సంబంధములైన;
ద్యుతిమంజరీషు	= కాంతిగుత్తులయందు;
మహాదోషాంకురః	= గొప్పదోషముయొక్క మొలక;
దృశ్యతే	= కనబడుచున్నది;

శుద్ధానామ్	= శుద్ధులకు;
ఈద్యశీ	= ఇటువంటి;
అశుద్ధా	= అపవిత్రమైన;
దశా	= దశ;
కథమ్	= ఎట్లు (కలుగుచున్నదో);
కథ్యతామ్	= చెప్పబడుగాక!

తాత్పర్యము:-

పర్వతరాజపుత్రికవైన యో కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వుకాంతికి మన్దారమునందు మాతృర్యము, శివునందు రాగోదయమును కనబడుచున్నది. వెన్నెలలయందు దోషసంబంధము కనబడుచున్నది. శుద్ధములైన నీ మందస్మిత కాంతులకే అపవిత్రస్థితి ఎట్లు కలిగినదో చెప్పుము.

వివరణము :-

మన్దారవృక్షము దాని పత్రపుష్పములును తెల్లనివి. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి తెల్లనిది కావున మాతృర్యమమ్మవారి చిఱునవ్వునకున్నది. లేక మన్దారమునకే అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతియందు మాతృర్యమున్నది. అమ్మవారికి శివునందు రాగము పొడమియున్నది. లేక శివున కమ్మవారి యందు రాగోదయమైనది. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలో వెన్నెలలకు దోషము కనబడుచున్నది. లేదా చంద్ర కాంతులలో దోషము (చంద్రుడు దోషాకరుడు కావున) కనబడుచున్నది. మన్దారస్మరశాసనచంద్రద్యుతిమందస్మిత కాంతులన్నీ శుద్ధములే అయ్యు వీనిలో అశుద్ధులకు కలుగవలసిన మాతృర్యాదులు కనబడుట యెట్లు చెప్పుమని కవి యమ్మవారి నడుగుచున్నాడు. అమ్మవారి స్మితకాంతులకు లేని మాతృర్యాదులున్నట్లు చెప్పుటచే అతిశయోక్త్యలంకారము ఈ శ్లోకముననున్నది.

అవ:- శుద్ధులకపరిశుద్ధ దశ ఎట్లు కలిగినదో కవి మనస్సునకు తెలియక పోవుట పై శ్లోకమున చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున మనస్సునకు తెలిసినంత వఱకైనను అమ్మవారి చిఱునవ్వును వర్ణించుటకు మాటలు చాలవని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ పీయూషం ఖలు పీయతే సురజనైర్దుగ్ధామ్బుధిర్మధ్యతే
మాహేశైశ్చ జటాకలాపనిగళైర్మన్దాకినీ నహ్యతే।
శీతాంశుః పరిభూయతే చ తమసా తస్మాదనేతాద్యశీ
కామాక్షీ! స్మితమజ్జరీ తవ వచోవైదగ్ధ్యముల్లఙ్ఘతే॥

45

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ = ఓ కామాక్షీదేవీ!

పీయూషమ్	= అమృతము;
సురజనైః	= దేవతలచే;
పీయతే	= త్రాగబడుచున్నది;
దుగ్ధాంబుధిః	= పాలసముద్రము;
మధ్యతే	= మధింపబడుచున్నది;
మాహేశైః	= మహేశ్వరునికి చెందిన;
జటాకలాపనిగళైః	= జడలసమూహమనెడి గొలుసులచే;
మన్దాకినీ	= ఆకాశగంగ;
నహ్యతే	= బంధింపబడుచున్నది;
తమసా	= రాహువుచేత;
శీతాంశుః	= చంద్రుడు;
పరిభూయతే చ	= అవమానింపబడుచున్నాడు కూడ;
తస్మాత్	= అందువలన;
అనేతాద్యశీ	= ఇటువంటిది కాని;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
వచోవైదగ్ధ్యమ్	= మాటనేర్పును;
ఉల్లంఘతే	= దాటుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమృతమును దేవతలు త్రాగుదురు. పాలసముద్రమును దేవతలు, రాక్షసులు మధించిరి. శివుని జడలనెడి గొలుసు లాకాశగంగను బంధించెను. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వీని (అమృత క్షీరాబ్ధికాశగంగల) వంటిది కాదు. కావున నేర్పరులైన వారు కూడ దానిని వర్ణింపలేరు.

వివరణము :-

దేవతలు మాత్రమే త్రావుదురు, మనుష్యుల కందదని అమృతము గొప్పతనము చెప్పవచ్చును. దేవతలు రాక్షసులు మధించినను పాలసముద్రమున కేమియు హాని కలుగలేదని పాలసముద్రముయొక్క మహిమను కీర్తింపవచ్చును. లేక అమృతము దేవతలచే త్రావబడి క్షీణించినదని పాలసముద్రము దేవ రాక్షసుల మన్దనముల వారింపలేకపోయినదని వాని నిందయైనను చేయవచ్చును. ఇట్లే ఆకాశగంగ యందాసక్తిచే శివుడు శిరసున జడలచే బంధించినాడని ఆకాశగంగయొక్క గొప్పతనమును లేక ఆ గంగను బంధించి ఆకాశగంగయొక్క విజృంభణము నరికట్టినాడు శివుడని గంగకు శివునిచే జరిగిన అవమానమును చెప్పవచ్చును. గర్భమున తమస్సుగల చంద్రుని రాహువవమానించుటలో

వదనారవిన్దకుహరాత్	= ముఖకమలగుహనుండి;
నిర్వాన్	= బయలుదేరుచున్న;
న్యూణమ్	= నరులయొక్క;
నిర్దూతజాడ్యా	= జాడ్యమును తొలగించిన;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతిమయీ	= చిఱునవ్వు కాంతియనెడి;
చన్ద్రికా	= వెన్నెల;
చిత్రీయతే	= వింత గొలుపుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల విద్వాంసులఁజూచునప్పుడు (సూర్యా లోకమున) వికాసమును పొందుచున్నది. నమస్కరించువారు తనను స్మరించిన తోడనే వారి తమోనిచయమును తొలగించుచున్నది. ముఖ కమల గుహనుండి బయలుదేరుచున్నది. నరుల జాడ్యమును తొలగించుచున్నది. ఇది వింతగా నున్నది.

వివరణము :-

సూర్యుడు కనపడగానే వెన్నెల యంతర్ధానమగునే కాని వికాసమును పొందదు. వెన్నెలలో విహరించునప్పుడే చీకటి తొలగును కాని స్మరించిన మాత్రమున వెన్నెల చీకటిని తొలగింపఁజాలదు, వెన్నెల చంద్రునినుండి వచ్చు కాంతి కావున యది అతని శక్తి. అతనిని ద్వేషించు ప్రశ్నయే లేదు. వెన్నెల గుహనుండి వెలికిరాదు. గుహలో అనలే ఉండదు. కావున దానినుండి బయటకు వచ్చు నవకాశమే లేదు. వెన్నెలలో విహరించునప్పుడు నరులకు చురుకుతనము తగ్గి మెల్లగా నడువవలెనని, ఎక్కువ సేపు అక్కడనే పడుకొనవలె ననిపించును. కాని జాడ్యము హెచ్చునే కాని తొలగదు. వెన్నెలకు విరుద్ధములైన లక్షణములెన్నో అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెలలో నుండుట విరోధము. ఇది శ్లేషబలమున స్ఫురించుట దానికి పరిహారము సంభవించుచుండుటచే నీ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకారమున్నది. 2) విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమున బద్ధులు, ముక్తులు, నిత్యులు (సూరులు) అని జీవులు మూడు విధములుగా నుందురు. సూరులు భక్తులు కావున వారిని చూచునప్పుడు అమ్మవారి చిఱునవ్వువెన్నెల వికాసమును పొందునని చెప్పవచ్చును లేదా అద్వైతసిద్ధాంతమున సూరులనగా జ్ఞాని భక్తులు. వారిని చూచి అమ్మవారి చిఱునవ్వు అధికవికాసము నొందునని చెప్పవచ్చును. రెండవపక్షము మూకకవి హృదయమునకు సమృత తరమనుట అన్యస్మృతము.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు జాడ్యమును తొలగించునని చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున జాడ్యమువలన కలుగు కుబోధఘటనయొక్క కుంఠకరణము ప్రార్థింపఁ బడుచున్నది.

అన్యద్యుశీమ్	= విలక్షణమైన;
చన్ద్రికామ్	= వెన్నెలను;
అశంకే	= తలచుచున్నాను.

తాత్పర్యము:-

నీ మన్దహాస ప్రభాసంగమమున అడుగడుగున స్తనకమలములు ముకులత్వమును వదలుట లేదు. ముఖకమలము మెల్లమెల్లగా వికాసమును పొందుచున్నది. అందుచే నీ మందహాసలహరిని విలక్షణమైన వెన్నెలగా తలచుచున్నాను.

వివరణము :-

1) స్తనములు కమల ముకులములుగా పోల్చబడుట కవి సమయము. అట్లే ముఖము కమలముతో పోల్చబడుట కవి సమయము. మరియు వెన్నెలతో కమలములు ముకులించుకొనుటయు సహజము. కమలములు ముకుల భావమును విడువకుండటయు సహజము. ఇది ఇట్లుండగా అమ్మవారి మన్దహాసలహరి సాధారణమైన వెన్నెలయైనచో స్తనకమలములు ముకుల భావమును వీడకుండును. ముఖకమలముగూడ ముకులభావమును వీడగూడదు. కాని యిట ముఖకమలము మాత్రము మెల్లగా వికాసమును పొందుట మన్దహాసలహరి సామాన్యచన్ద్రిక గాక విలక్షణమైన చన్ద్రిక యనుటకు హేతువు. ఇట్లు మన్దహాసలహరియందు విలక్షణచంద్రికోత్తేక్షణ ముండుటచే నీ శ్లోకమును ఉత్తేక్షాలంకారము ఒప్పుచున్నది.

2) ముఖము వికసించుట యనగా ముఖము నవ్వుచుండుట. ముఖము మెల్లగా వికసించుట యనగా ముఖమున చిఱునవ్వు మాత్రమే దోచుట, ప్రాధహాసము లేకుండుట. ఇది అమ్మవారు ముగ్ధావస్థను వీడి మధ్యావస్థను పొందుటను వ్యంగ్యమొనర్చును.

అవ:- పై శ్లోకమున ముఖము మెల్లగా వికసించుట బాగుగా వికసించపోవుట యను మధ్యావస్థ వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున ముఖము వికసించకపోవుట సంపూర్ణలక్షణముగా నుండు విరహిణీదశ అమ్మవారి స్మితచాతురి యందు వర్ణింపఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆస్తీర్ణాధరకాన్తిపల్లవచయే పాతం ముహూర్తగృహీ
కామద్రోహిణి మాంసలస్మరశరజ్వాలావలిర్వృజ్జతీ
నిన్దన్తీ ఘనసారహావలయజ్యోత్స్నామృణాలాని తే
కామాక్షి! స్మితచాతురీ విరహిణీరీతిం జగాహేతరామ్॥

47

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!

ఆస్తీర్ణాధరకాంతిపల్లవచయే	= పఱచబడిన పెదవి కాంతి యనెడి చిగుళ్ళగుంపుపై;
ముహూః	= మాటిమాటికి;
పాతమ్	= పడుటను;
జగ్ముషీ	= పొందుచున్న;
కామద్రోహిణి	= శివునియందు;
మాంసలస్మరశరజ్వాలావలీః	= దట్టమైన మన్మథుని బాణములనెడి జ్వాలల సమూహములను;
వ్యంజతీ	= వ్యంజింపజేయుచున్న;
ఘనసారహోరవలయ	= కర్పూరమును హారముల
జ్యోత్స్నామృణాలాని	సమూహమును వెన్నెలను తామరతూండ్లను;
నిన్దన్తీ	= నిన్దించుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితచాతురీ	= చిఱునవ్వు నేర్పు;
విరహిణీరీతిమ్	= విరహిణీ దశను;
జగాహేతరామ్	= బాగుగా క్రమ్ముకొనుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

పఱచబడిన పెదవి కాంతి యనెడు చిగుళ్ళపై మాటిమాటికి పడుచు శివుని యందు మన్మథబాణజ్వాలలను వ్యంజింపజేయును. కర్పూరమును హారముల గుంపును వెన్నెలను తామరతూండ్లను నిందించుచున్న నీ స్మితచాతురి విరహిణీ దశను బాగుగా క్రమ్ముకొనుచున్నది.

వివరణము :-

1) విరహిణులు చిగుళ్ళపాన్పుపై పడిపోవుదురు. దాని పైననే పడుకొని యుందురు. మన్మథ బాణజ్వాలలు క్రమ్ముకొని యున్నట్లు కనబడెదరు. కర్పూరము రాచుకొని తాపమార్పలేక పోయినదని దానిని నిందించెదరు. అట్లే హారములు ధరించినను వెన్నెలలో విహరించినను తామర తూండ్లను ధరించినను తాపశాంతిని కలిగింపలేకపోయినందుకు వానిని నిందించెదరు. చిఱునవ్వు పెదవి యందే ఉండును. ఆ పెదవి కాంతియే చిగుళ్ళ పాన్పుగా నిందు రూపింపబడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు పెదవి కాంతి యను చిగుళ్ళ పాన్పునందు పడుచుండుట విరహిణీ దశ చిహ్నమే. అట్లే శివుని యందు మన్మథుని బాణములు ప్రయోగింపబడినవనుట పురాణకథ. అవి అమ్మవారికిని తాపము పుట్టించినవి. కావున నవి జ్వాలలే. ఇట్లు మన్మథ బాణాగ్ని జ్వాలలు గ్రమ్ముకొని యుండుటయు విరహిణీ దశ చిహ్నమే. తాపశాంతికై కర్పూరము

హారములను తామరతూండ్లను ధరించుట వెన్నెలలో విహరించుటయు విరహిణీ దశా చిహ్నములు. అమ్మవారి స్మిత చాతురి తెల్లనిది. కర్పూరహారవలయజ్యోత్స్నామృణాలములు తెల్లనివి. తెల్లదనమున చల్లదనమున తనకు సాటి రాజాలవని వాని నమ్మవారి స్మిత చాతురి నిందించినది. ఈ నింద తాపశాంతి కలిగింప లేదని నిందించిన నిందగా మలచబడినది. ఇట్లు స్మితచాతురి యందు విరహిణీ చిహ్నములుత్పేక్షింపబడుటచే నిందుత్పేక్షాలంకారము స్ఫురించుచున్నది.

2) ఈ వర్ణనము జీవులందఱు స్త్రీలేయని వారికి భగవంతుడే భర్త యని, ఆ భర్తకు దూరముగా నుండి వివిధ బాధలొందుట విరహ బాధానుభవమే యని సూచించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునందు విరహిణీ చిహ్నము లుత్పేక్షింపబడినవి. ఈ శ్లోకమున నా మన్దహాసము విరహిణిని వేధించు విచిత్ర చన్ద్రికగా చెప్పబడుచున్నది.

**శ్లో॥ సూర్యాలోకవిధౌ వికాసమధికం యాన్తీ హరన్తీ తమ-
స్సన్దోహం నమతాం నిజస్మరణతో దోషాకరద్వేషిణీ!
నిర్వాన్తీ వదనారవిన్దకుహరాన్నిర్ధాతజాడ్యా నృణాం
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిమయీ చిత్రీయతే చన్ద్రికా॥**

48

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= శ్రీకామాక్షీదేవీ!
సూర్యాలోకవిధౌ	= సూర్యాలోకవిధియందు
(సూర్య+అలోక విరోధపక్షము) (సూరి+అలోకవిరోధ పరిహారపక్షము);	
అధికమ్	= ఎక్కువగా;
వికాసమ్	= వికాసమును;
యాన్తీ	= పొందుచున్న;
నమతామ్	= నమస్కరించువారియొక్క;
1) నిజస్మరణతః	= తనయొక్క స్మరణమువలన;
2) తమస్సందోహమ్	= తమోగుణ సమూహమును ; (పక్షాంతరమున చీకట్ల సమూహమును);
హరన్తీ	= తొలగించుచున్న;
దోషాకరద్వేషిణీ	= పాపములకు నెలవులైన వారిని (పక్షాంతరమున చన్ద్రుని ద్వేషించుచున్న);

త్వస్మన్మహాసప్రభా = నీ చిఱునవ్వు కాంతి;
 సరస్వతీ = సరస్వతియై;
 విజయతే = సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

సరస్వతీ దేవి అనగా బ్రహ్మ చతురాననములలో నాలుగు ముఖముల విహరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు చతురమైన ఆననముకల విద్వాంసులలో విహరించును. సరస్వతీదేవి చేత రుద్రాక్ష నెల్లప్పుడు ధరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతితో శివుని కన్నుల నాకర్షించును. సరస్వతి మాటల తరంగములు కలది. చిఱునవ్వు కూడ మాటల తరంగములు గలది. సరస్వతి వికసించిన తెల్లని కమలము నందాసీనురాలై దాని నధఃకరించును. అమ్మవారి చిఱునవ్వు వికసించిన తెల్లని కమలము నధఃకరించును. కావున అమ్మవారి చిఱునవ్వు సరస్వతియనుటలో సందేహము లేదు. ఆ చిఱునవ్వుకాంతి సరస్వతియై సర్వోత్కర్షముతో వర్ధిల్లుచున్నది.

వివరణము :-

ఒక కొమ్మ రెమ్మకు కాసిన రెండు పండ్లు దూరమునుండి చూచువారికొకటిగా కనపడునట్లు ఒక పదమునుండి వచ్చిన రెండర్థముల కభేదము పొడచూపును. శబ్దశేష ద్వారా అర్థశేషద్వారా భిన్నార్థముల కేకీభావము సాహిత్యమర్మజ్ఞులకు సమ్మతము. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసప్రభకు సరస్వతికి శిష్ట విశేషణముల ద్వారా అభేదాద్యవసాయము చేయబడినది కావున విషయ విషయములు భిన్న పదములచే చెప్పబడినందున వ్యస్తరూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతికి, సరస్వతీదేవికి తెలుపురంగు కలదు. కావున అభేదాద్యవసాయము చేయుటయు నిట యుచితముగా నున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు సరస్వత్యారోపము చేయబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు శివుని తోడి పోలిక స్ఫురింపజేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ కర్పూరద్యుతితస్కరేణ మహాసా కల్మాషయత్యాననం
శ్రీకాఞ్చీపురనాయకే! పతిరివ శ్రీమన్దహాసోఽపి తే!
అవిక్లత్యతిపీవరాం స్తనతటిం బిమ్బాధరం చుమ్బుతి
ప్రౌఢం రాగభరం వ్యనక్తి మనసో ధైర్యం ధునీతేతరామ్॥

52

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కాంచీపురనాయకే = శ్రీ కాంచీపురనాయకా!
 తే = నీయొక్క;

శ్లో॥ కుణ్ఠీకుర్మ్యురమీ కుబోధఘటనామస్మన్మనోమాధినీం
శ్రీకామాక్షి! శివంకరాస్తవ శివే! శ్రీమన్దహాసాంబురారా!
యే తన్వన్తి నిరన్తరం తరుణిమస్తమ్మేరమగ్రామణీ-
కుమ్భద్వన్ద్వివిడమ్బిని స్తనతటే ముక్తాకుఠాడమ్బరమ్॥

49

ప్రతిపదార్థము:-

శివే = మంగలస్వరూపురాలవైన;
 శ్రీ కామాక్షి! = ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
 యే = ఏవి (శ్రీమన్దహాసాంకురారా);
 తరుణిమస్తమ్మేరమగ్రామణీకుమ్భ = యౌవనమనెడి గజశ్రేష్ఠముయొక్క
 ద్వన్ద్వివిడమ్బిని = కుంభముల జంటను బోలు;
 స్తనతటే = కుచప్రదేశమున;
 ముక్తాకుఠాడంబరమ్ = ముత్యముల అంబారి తోడి
 అనుకరణమును;
 నిరన్తరమ్ = ఎల్లప్పుడు;
 తన్వన్తి = చేయుచున్నవో;
 శివంకరాః = శుభకరములైన (తే = ఆ);
 అమీ = ఈ;
 తవ = నీయొక్క;
 శ్రీమన్దహాసాంకురారాః = శ్రీ మన్దహాసపు మొలకలు;
 అస్మన్మనోమాధినీమ్ = మా మనస్సును బోధించు;
 కుబోధఘటనామ్ = దుర్జ్ఞాన సంబంధమును;
 కుంఠీకుర్మ్యుః = వ్యర్థమొనర్చుగాక.

తాత్పర్యము:-

మంగలస్వరూపురాలవైన యో శ్రీ కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దహాసపు మొలకలు యౌవనమనెడి గజశ్రేష్ఠముయొక్క కుంభస్థలముల జంటను బోలిన స్తనతటమున ముత్యపుటంబారియొక్క అనుకరణమును జేయుచున్నవి. శివంకరములైన నీ మందహాసాంకురములు మా మనస్సును బాధించు దుర్జ్ఞానసంబంధమును వ్యర్థము చేయుగాక!

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున యౌవనమున గజశ్రేష్ఠారోపమును, స్తనములయందు గజకుంభస్థలారోపముండుటచేత రూపకాలంకారమున్నది. మన్దహాసాంకురము లందు

ముత్తైపుటంబారి అనుకరణము నుత్త్రేక్షింపఁబడుటచే జెప్పవ్య స్ఫూర్తి ఫలకముగ యుత్త్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసము యౌవనమనెడి గజముయొక్క కుంభస్థలములవంటి స్తనతటమున ముత్తైపుటంబారిగా నుత్త్రేక్షింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దహాసమున నీలాంభోధర నైపుణి యుత్త్రేక్షింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేక్షంతః శరదమ్బుదా ఇవ శనైః ప్రేమానిలైః ప్రేరితా
మజ్జన్తో మదనారికణ్ణసుషమాసిన్ధౌ ముహూర్తస్థరమ్॥
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాంశునికరాః శ్యామాయమానశ్రియో
నీలామ్బోధరనైపుణీం తత ఇతో నిర్విద్రయస్త్యజ్ఞాసా॥

50

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీకామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
స్మితాంశునికరాః	= చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహములు;
శరదంబుదా ఇవ	= శరత్కాలపుమేఘములవలె;
శనైః	= మెల్లగా;
ప్రేంఖంతః	= కదలుచున్నవై;
ప్రేమానిలైః	= ప్రేమవాయువులచే;
ప్రేరితాః	= ప్రేరేపింపఁబడినవై;
మదనారికణ్ణసుషమాసిన్ధౌ	= శివుని కణ్ణముయొక్క కాంతి యనెడి సముద్రమున;
మన్దరమ్	= మెల్లగా;
ముహూః	= మాటిమాటికి;
మజ్జన్తః	= మునుగుచున్నవై;
శ్యామాయమానశ్రియః	= నల్లబడిన కాంతిగలవై;
తత ఇతః	= అటునిటు;
నీలామ్బోధరనైపుణీమ్	= నీలి మేఘముల నేర్పును;
అంజసా	= శీఘ్రముగా ;
నిర్విద్రయంతి	= మేలుకొలుపుచున్నవి.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు మొలకలు శరదంబుదములవలె మొదట తెల్లగా నుండి

నిటునటు కదలుచున్నవై ప్రేమవాయువులచే ప్రేరేపింపబడి శివుని కణ్ణకాంతియను సముద్రమందు మునిగి అందులోని కాంతిజలము త్రావి నలుపెక్కినవై నీలమేఘముల నైపుణిని మేలుకొలుపుచున్నవి.

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున శరదంబుదములవలెనున్న మేఘములు శివుని కరసముద్రము నందు మునిగి నల్లబడి నీలమేఘముల నైపుణిని మేలుకొలుపు చున్నవని యుత్త్రేక్షించుటచే నుత్త్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు నీలిమేఘములుగా నుత్త్రేక్షింపఁ బడినవి ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ సరస్వతిగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ వ్యాపారం చతురాననైకవిహృతౌ వ్యాకుర్వతీ కుర్వతీ
రుద్రాక్షగ్రహణం కరేణ సతతం వాగూర్మికల్లోలితా॥
ఉత్పల్లం ధవలారవిస్తమధరీకృత్య స్ఫురన్తీ సదా
శ్రీకామాక్షి సరస్వతీ విజయతే త్వన్నందహాసప్రభా॥

51

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
చతురాననైకవిహృతౌ	= విద్వాంసులయందే ముఖముగా విహరించుట యందు;
	బ్రహ్మయందే విహరించుటయందు;
వ్యాపారమ్	= చేష్టను;
వ్యాకుర్వతీ	= బాగుగా చేయుచున్నదై;
కరేణ	= చేతితో;
రుద్రాక్షగ్రహణమ్	= రుద్రాక్షల పట్టుకొనుటను;
కుర్వతీ	= చేయుచున్నదై;
వాగూర్మికల్లోలితా	= మాటలనే తరంగములచే సంచలించినదై;
ఉత్పల్లమ్	= వికసించిన;
ధవలారవిస్తమ్	= తెల్లని కమలమును;
అధరీకృత్య	= క్రిందుగా జేసి;
సదా	= ఎల్లప్పుడు;
స్ఫురన్తీ	= ప్రకాశించుచున్నదై;

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిటునవ్వులు సౌందర్యమనెడి కమలలతకు తామర తూండ్ల కడియములు, శృంగారగంధగజముయొక్క శృతిచామరములు, యౌవన స్వారాజ్యముయొక్క బీజాంకురములు, ఆనాన్దామృతసముద్రతరంగములయొక్క బిందువులు, నీ ముఖకమలమున విహరించు హంసములు. అట్టి నీ చిటునవ్వులతో నా మనస్సులోని దోషమును మథించుము.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వులందు మృణాలవలయశ్రుతిచామరబీజాంకుర, వీచి పృషత్త, ఆస్యాబ్జహంసముల ఆరోపముండుటచే మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వులు ఆనన్దామృతసిన్ధువీచి బిందువులుగా రూపింపఁబడినవి. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతి శివజటాటవియందు పడుచున్న స్వర్ణవాపీపయస్సుగా వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్తుజ్జస్తనమణ్డలీపరిచలన్మాణిక్యహారచ్చటా-

చచ్చుచ్చోణిమపుష్కమధ్యసరణిం మాతః పరిష్కర్వతీ|

యా వైదగ్ధ్యముపైతి శజ్జరజటాకాన్తారవాటీపత-

త్వర్వాపీపయసః స్మితద్యుతిరసౌ కామాక్షి తే మజ్జలా||55

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మాతః	= తల్లీ;
యా	= ఏది (స్మితద్యుతి);
ఉత్తుంగస్తనమణ్డలీ పరిచలన్మాణిక్య=	ఎత్తైన స్తనప్రదేశమున బాగుగా
హారచ్చటాచంచచ్చోణిమపుష్క=	కదలుచున్న మణిహారకాంతిచే
మధ్యసరణిమ్	ప్రకాశించు నెఱుపుల సమూహము మధ్య
	దారిని;
పరిష్కర్వతీ	= అలంకరించుచు;
అస్తి	= ఉన్నదో;
(సా = ఆ) అసౌ	= ఈ;
మంజులా	= అందమైన;
తే	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతిః	= చిటునవ్వు కాంతి;

శ్రీమన్దహాసః అపి

తే

పతిః+ఇవ

కర్పూరద్యుతితస్కరేణ

మహసా

తే

అననమ్

కల్మాషయతి

అతిపీవరామ్

స్తనతటీమ్

అలింగతి

బింబాధరమ్

చుమ్మతి

ప్రౌఢమ్

రాగభరమ్

వ్యసక్తి

మనసః

ధైర్యమ్

ధునీతేతరామ్

= చిటునవ్వు కూడ;

= నీయొక్క;

= భర్తయగు శివునివలె;

= కర్పూరపు కాంతిని దొంగిలించు;

= కాంతిలో;

= నీయొక్క;

= ముఖమును;

= రంగు మారునట్లు చేయుచున్నది;

= మిక్కిలి బలిసిన;

= స్తనప్రదేశమును;

= కౌగలించుచున్నాడు;

= దొండపండువంటి పెదవిని;

= ముద్దాడుకొనుచున్నది;

= తీవ్రమైన;

= అనురాగభారమును;

= వ్యంజింపఁజేయుచున్నది;

= మనసుయొక్క;

= ధైర్యమును;

= మిక్కిలి కదలింపజేయుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిటునవ్వు నీ భర్తయగు శివునివలె తెల్లనిది. ఆ తెలుపు కర్పూరపుకాంతిని దొంగిలించియున్నది. అది శివునివలె నీ ముఖముయొక్క రంగు మారునట్లొనరించుచున్నది. శివునివలెనే నీ మందహాసమును పీవరస్తన ప్రదేశమును గౌగలించుకొనుచున్నది. దొండపండువంటి నీ పెదవిని నీ భర్తవలెనే చుంబించుచున్నది. తీవ్రమైన మనసులోని రాగాతిరేకమును బయల్పరచుచున్నది. మనస్సులోని నిగ్రహశక్తి రూపము అయిన ధైర్యమును కదలింపజేయుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వు ఆమె భర్తయైన శివుడుగా నుత్తేక్షింపఁబడుటచే నీ శ్లోకమున ఉత్తేక్షాలంకారమున్నది. కర్పూరద్యుతితస్కరేణ అను సమాసమున ఉపమాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. బింబాధరమ్ అను సమాసమున సుపమాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మందహాసమున శివత్వోత్తేక్షణము ద్వారా శివునితోడి ఔపమ్యము

స్ఫురింపజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితముతోడి ఔషమ్యమునకై వెన్నెల ప్రయత్నించుచున్నదని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ వైశద్యేన చ విశ్వతాపహరణక్రీడాపటీయస్తయా
పాణ్డిత్యేన పచేలిమేన జగతాం నేత్రోత్సవోద్వాదనే
కామాక్షి! స్మితకన్దలైస్తవ తులామారోఢుముద్యోగినీ
జ్యోత్స్నాసౌ జలరాశిపోషణతయా దూష్యాం ప్రపన్నా దశామ్॥ 53

ప్రతిపదార్థము: -

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
వైశద్యేన	=	నిర్మలత్వముచేత;
విశ్వతాపహరణ	=	విశ్వముయొక్క తాపమును హరించు క్రీడలో
క్రీడాపటీయస్తయా	=	నధికమైన నేర్పు కలిగి యుండుటచేత;
జగతామ్	=	లోకములయొక్క;
నేత్రోత్సవోద్వాదనే	=	కనువిందుగలిగించుటలో;
పచేలిమేన	=	పండిన;
పాండిత్యేన చ	=	పాండిత్యముచేతను;
తవ	=	నీయొక్క;
స్మితకన్దలై:	=	చిఱునవ్వు మొలకలతో;
తులామ్	=	సామ్యమును;
ఆరోఢుమ్	=	అందుకొనుటకు;
ఉద్యోగినీ	=	ప్రయత్నించు;
అసౌ	=	ఈ;
జ్యోత్స్నా	=	వెన్నెల;
జలరాశిపోషణతయా	=	సముద్రమును పోషించునదగుటచేత, పక్షాంతరమున జడుల సమూహమును పోషించునదగుటచేత;
దూష్యామ్	=	నిందింపదగిన;
దశామ్	=	దశను;
ప్రపన్నా	=	పొందినది.

తాత్పర్యము: -

ఓ కామాక్షి దేవీ! నిర్మలత్వముచేత, అందరితాపమును హరించు నాటలో నేర్పరియగుటచేత, లోకములకు కనువిందుగలిగించుటలో పండిన పాండిత్యము చేత, వెన్నెల నీ చిఱునవ్వుమొలకలతో సామ్యమునుబొందుటకు యత్నించు చున్నది. సముద్రమునకు పొంగుగలిగించుట యను జడరాశి పోషణముచేత నిందింపదగినదే యగుచున్నది.

వివరణము :-

ఉపమానమైన వెన్నెలకు దూష్యదశ కలుగుట వర్ణించుటచే నీ శ్లోకమున ప్రతిపాలంకారమున్నది. జలరాశినుండి పుట్టిన చంద్రుడు జలరాశిని పోషించుట సహజము. 'లడయోరభేదః' అను నియమము ననుసరించి జలరాశి పోషణము జడరాశి పోషణముగా భావింపబడినది. అందుచే చంద్రునికాంతియగు వెన్నెలకు దూష్యత సంభవించినది. అమ్మవారి స్మితము చైతన్యస్తబకము. కావున దాని తోడి సామ్యము జడమైన వెన్నెలకు అసంభవమను జడులు తమ ప్రయత్నములలో నఫలత నొందలేకపోవుటతో పాటు, దూష్యతయు వారికి ఘటిల్లుచుండుట సహజమనియు స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున దూష్యత అనగా దోషము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున మనోదోషరూపమైన కల్మషముయొక్క నివారణము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయైశ్శృంగారగన్ధద్విప-

గ్రామణ్యః శ్రుతిచామరైస్తరుణిమస్వారాజ్యబీజాఙ్గురైః॥

ఆనన్దామృతసిన్ధువీచిపుషతైరాస్యాఙ్గుహంసైస్తవ

శ్రీకామాక్షి! మథాన మన్దహాసితైర్మత్కం మనఃకల్మషమ్॥

54

ప్రతిపదార్థము: -

శ్రీ కామాక్షి!	=	ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
లావణ్యామ్బుజినీమృణాలవలయై:	=	సౌందర్యమను కమలలతకు తామర తూండ్ల కడియములైన;
శృంగారగన్ధద్విపగ్రామణ్యః	=	శృంగారమనెడి గంధగజ శ్రేష్ఠముయొక్క;
శ్రుతిచామరై:	=	శ్రుతి చామరములైన;
తరుణిమస్వారాజ్యబీజాంకురై:	=	యౌవనమనెడి స్వారాజ్యముయొక్క బీజాంకురములైన;
ఆనన్దామృతసిన్ధువీచిపుషతై:	=	ఆనందమనెడి అమృతసముద్రపు తరంగములయొక్క బిందువులైన;
ఆస్యాఙ్గుహంసై:	=	ముఖకమలమునందు హంసములైన;
తవ	=	నీయొక్క;
మన్దహాసితై:	=	చిఱునవ్వుల చేత;
మత్కమ్	=	నాకు సంబంధించిన;
మనఃకల్మషమ్	=	మనస్సులోని దోషమును;
మథాన	=	మథించి వేయుము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి విలాసమొక రాజు. అతడు అమ్మవారి కనుబొమ రేఖను ధనువుగా ధరించి ధానుష్కులలో శ్రేష్ఠుడైనాడు. లీలాలోకమును బాణమునుగా ధరించినాడు. యౌవనమును సామ్రాజ్యముయొక్క లక్ష్మిని పోషించినవాడు. అట్టి విలాసరాజు శివుని జయింపఁబోవునపుడు అందమైన అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క ఆరంభము సేనాపతిత్వము నవలంబించి యున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి విభ్రమమునందు రాజత్వము, ఆమె మన్దహాసప్రకరమము నందు సేనాపతి ప్రక్రియ, యుత్త్రేక్షింపఁబడుటచే నిందుత్త్రేక్షాలంకారమున్నది. ఈ విభ్రమప్రభువు స్వయముగా ధనుర్బాణముల ధరించి సామ్రాజ్యలక్ష్మిని పొందినవాడని చెప్పుటచే నీతడు స్వాంతసిద్ధమైన ప్రభువని స్పష్టమగుచున్నది. అయినను శివుని జయించుట కా ప్రభువునకు సేనాపతి కావలసిరాగా మన్దస్మితము సేనాపతిత్వము నొందినదని చెప్పుటచే శివుని జయించుటకు మన్దస్మిత సేనాపతి సహితుడైనప్పుడే విభ్రమ ప్రభువు సమర్థుడైనాడని స్ఫురించుటచే మన్దస్మిత ప్రాధాన్యము స్పష్టమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున మన్మథ మర్దియైన శివుని జయించు అమ్మవారి మన్దస్మితముయొక్క సేనాపతిత్వము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున నమ్మవారి మన్దహాసలేశమే శివుని మనస్సు మన్మథజ్వరాగ్నిజ్వాలచే చుట్టఁబడుటకు హేతువుగా వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యన్నాకమ్పత కాలకూటకబలీకారే చుచుమ్మే న యద్-

గ్లాన్యా చక్షుషి రూషితానలశిఖే రుద్రస్య తత్తాదృశమ్॥

చేతో యత్రసభం సృరజ్వరశిఖిజ్వాలేన లేలిహ్యతే

తత్కామాక్షి! తవ స్మితాంశుకణికాహేలాభవం ప్రాభవమ్॥ 58

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యత్	= ఏది (శివుని మనసు)
కాలకూటకబలీకారే	= కాలకూటమును మ్రింగుటయందు
న అకమ్పత	= భయపడలేదో
యత్	= ఏది (శివుని మనసు)
చక్షుషి	= కన్ను
రూషితానలశిఖే	= అగ్నిజ్వాలల గ్రక్కినను
గ్లాన్యా	= గ్లానిచేత

శంకరజటాకాన్తారవాటీ పతత్
స్వర్వాపీపయసః

= శివుని జడలనెడి అడవి భాగము నుండి
పడుచున్న స్వర్ణముయొక్క దిగుడుబావి
నీటియొక్క;

వైదగ్ధ్యమ్

= నైపుణ్యమును;

ఉపైతి

= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి మన్దహాసమామె స్తనమండలమునందు ముత్యాలకాంతితో ప్రకాశించు నెఱుపుల మధ్య దారి నలంకరించుచున్నది. అది శివుని జడల అడవి ప్రదేశమునుండి పడు స్వర్ణముయొక్క దిగుడుబావి నీటియొక్క నైపుణ్యమును బొందుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి స్తనమండలమున మాణిక్యహారము కలదు. అది ఎఱుని కాంతుల విరజిమ్ముచున్నది. వాని మధ్యలోని దారిని అమ్మవారి చిఱునవ్వు అలంకరించుచున్నది. శివుని జడలెఱునివి. ఆ జడల సమూహమొక యెఱుని యడవి. దానిలోనికి స్వర్ణముయొక్క దిగుడు బావి యనదగిన యాకాశగంగ పడుచున్నది. మాణిక్యహారచ్ఛటకును శివజటాకాంతారవాటికి బింబప్రతిబింబ భావముండుటచే మొదటి వాక్యార్థమునకు రెండవ వాక్యార్థమునకు దృష్టాంత దార్ఢాంతిక భావమున్నది కావున నిచట దృష్టాంతాలంకార మున్నది. ఆ దృష్టాంతాలంకారముచేత మొదటి వాక్యార్థమున విశేషమైన స్మితద్యుతికి, రెండవ వాక్యార్థమున విశేషమైన ఆకాశగంగా జలముతోడి పోలిక వ్యంగ్యమగుచున్నది. కావున నిట నుపమాలంకారధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క మంజులత్వము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వుయొక్క వికస్వరత్వము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సన్నామైకజుషా జనేన సులభం సంసూచయన్తీ శనై-

రుత్తుజ్జస్య చిరాదనుగ్రహతరోరుత్పత్స్యమానం ఫలమ్॥

ప్రాథమ్యేన వికస్వరా కుసుమవత్ప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషీ

కామాక్షి! స్మితచాతురీ తవ మమ క్షేమజ్ఞురీ కల్పతామ్॥

56

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సన్నామైకజుషా	= మంచి పేరునే పొందిన;
జనేన	= జనునిచేత;
చిరాత్	= చిరకాలమునకు;

ఉత్తుంగస్య	= ఎత్తైన;
అనుగ్రహతరోః	= అనుగ్రహవృక్షమునకు;
ఉత్పత్స్యమానమ్	= పుట్టబోవు;
సులభమ్	= సులభమైన;
ఫలమ్	= ఫలమును;
శనైః	= మెల్లగా;
సంసూచయన్తి	= సూచింపజేయుచున్నదై;
ప్రాథమ్యేన	= ముందుగా;
వికస్వరా	= విచ్చుకున్నదై;
కుసుమవత్	= పూవువలె;
ప్రాగల్భ్యమ్	= ప్రగల్భితను;
అభ్యేయుషీ	= పొందుచున్న;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితచాతురీ	= చిఱునవ్వునేర్పు;
మమ	= నాకు;
క్షేమంకరీ	= క్షేమమును కల్గించునదిగా;
కల్పతామ్	= శక్తమగు గాక!

తాత్పర్యము:-

మంచి పేరు పొందిన జనుని ద్వారా ఎత్తైన అనుగ్రహవృక్షమువలన కలుగబోవు సులభమైన ఫలమును మెల్లగా సూచించుచున్నదై, ముందుగా వికసించినదై, పూవువలె ప్రగల్భితను పొందినట్టి అమ్మవారి స్మితచాతురి నాకు క్షేమమును కలిగించుగాక!

వివరణము :-

అమ్మవారి పెదవులు విప్పుకొని చిఱునవ్వు బయలుదేరినదనగా ఆమెకు గొప్ప అనుగ్రహము కలిగినందుకు అది సూచకము. కాని ఈ అమ్మవారి అనుగ్రహము మంచిపేరు పొందిన యొక జనుని ద్వారా సులభమగును. ఆ జనుడెవరు? ఆతడు సద్గురువు. ఆ గురుముర్తి అమ్మవారి రూపాంతరమే. ఈ అనుగ్రహతరువునుండి కలుగఁ బోవు ఫలమేది? అది మోక్షము. చెట్టు ముందు పూయును తరువాత కాయును. అమ్మవారిలో అనుగ్రహవృక్షము దాగియున్నది. అది పూచినదో యన్నట్లమ్మవారి పెదవుల చిఱునవ్వు మెఱసినది. దాని వలన కలుగఁబోవు ఫలము కైవల్యమే. అమ్మవారి ఈ చిఱునవ్వునకు ఆ కైవల్యము పుట్టబోవు ఫలము. ఫలప్రదాత్రి అమ్మవారే అను పక్షమిది. అనుగ్రహించున దమ్మవారు. శివుడు కైవల్య మొసగును అను పక్షమున సన్మానమును పొందిన జనుడనగా శివుడే. ఆయనకు 'సత్' అనునదొకపేరు. "ఓం తత్సద్వితి నిర్దేశో బ్రహ్మణః త్రివిధః స్మృతః"(17.23) (ఓం, తత్, సత్ అనునవి బ్రహ్మయొక్క పేర్లు) అని

కదా భగవద్గీత. అమ్మవారికిని గురుమూర్తిత్వముతో పాటు శివైక్యము కలదు. గనుక ఆమెయే శివకైవల్యమును సైతమొసగును. కాని సద్రూపుడైన అనగా బ్రహ్మనుభవము (లేక) శివైక్యానుభవముకల సద్గురువు అమ్మవారిలో అనుగ్రహమును కలిగించుటకు సమర్థుడు అని సన్మానైకజుషా అను సమాసముచేత నీ యర్థమంతయు స్ఫురించును. 'అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః' (తై.2.6.1) అను శ్రుతి వాక్యము బ్రహ్మస్థిత్వము నెరిగినవాడు సన్ అను పేరుగలవాడు అని చెప్పుటచే గురువు సన్మానమును పొందినవాడని తెలియవలెను. అతడే ఆస్తికుడు, అతడే సత్పురుషుడు. ఆతడు తన గురువు ద్వారముననే అస్తి బ్రహ్మయని యెరుగవలెను. ఆ గురువు లందఱకును ఆదిశివుడే కావున శివునకు 'సన్' అను పేరుండుటలో సంశయమక్కఱలేదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునందు ప్రాగల్భ్యము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమునందు అమ్మవారి స్మితమునందు సేనాపతిత్వ ముత్పేక్షింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ధానుష్కాగ్రసరస్య లోలకుటిలభూలేఖయా బిభ్రతో

లీలాలోకశిలీముఖం నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః

జేతుం మన్మథమర్దినం జనని! తే మన్దస్మితప్రక్రమో

వల్గుర్విభ్రమభూభృతో వితనుతే సేనాపతిప్రక్రియామ్॥

57

ప్రతిపదార్థము:-

జనని	= అమ్మా!
తే	= నీయొక్క;
వల్గుః	= అందమైన;
మన్దస్మితప్రక్రమః	= చిఱునవ్వుయొక్క ఆరంభము;
లోలకుటిలభూలేఖయా	= చంచలమైన వంకరయైన కనుబొమరేఖచే;
ధానుష్కాగ్రసరస్య	= ధనుర్ధరులలో శ్రేష్ఠుడైన;
లీలాలోకశిలీముఖమ్	= అలవోకగా చూచు చూపను బాణమును;
బిభ్రతః	= ధరించునట్టియు;
నవవయస్సామ్రాజ్యలక్ష్మీపుషః	= యౌవనమును సామ్రాజ్యముయొక్క శోభను పొందిన;
విభ్రమభూభృతః	= విలాసరాజునకు (విలాసమును రాజుయొక్క);
మన్మథమర్దినమ్ జేతుమ్	= శివుని జయించుటకు;
సేనాపతిప్రక్రియామ్	= సేనాపతియొక్క ప్రక్రియను;
వితనుతే	= చేయుచున్నది.

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున మన్దహాసప్రభ కుముద్వతిగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. అది జానీమః అను క్రియాపదముచేత వాచ్యమై యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున తెల్లని కలువతీవగా అమ్మవారి మన్దహాసప్రభ యుత్ప్రేక్షింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నెఱ్ఱవారుచున్న యమ్మవారి స్మితరోచిస్సు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యాస్తీ లోహితభావమభ్రతటినీ ధాతుచ్చటాకర్దమై -

ర్భాస్తీ బాలగభస్తిమాలికిరణైర్మేఘావలీ శారదీ

బిమ్బాష్టద్యుతిపుష్పచుమ్భనకలాశోణాయమానేన తే

కామాక్షీ! స్మితరోచిషా సమదశామారోఢుమాకాంక్షతే॥

61

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షీ!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ధాతుచ్చటాకర్దమై:	= ధాతువుల కాంతుల బురదలచే;
లోహితభావమ్	= ఎఱ్ఱదనమును;
యాస్తీ	= పొందుచున్న;
అభ్రతటినీ	= ఆకాశగంగ;
బాలగభస్తిమాలికిరణై:	= లేతసూర్యునికిరణములచేత;
భాస్తీ	= ప్రకాశించుచున్న;
శారదీ	= శరత్కాలమునకు చెందిన;
మేఘావలీ	= మేఘముల గుంపు;
బిమ్బాష్టద్యుతిపుంజచుంబనకలా	= దొండపండు వంటి పెదవియొక్క కాంతి
శోణాయమానేన	= పుంజమును చుంబించు విద్యతో
	నెఱ్ఱవారుచున్న;
తే	= నీయొక్క;
స్మితరోచిషా	= చిఱునవ్వు కాంతితో;
సమదశామ్	= సమానమైన స్థితిని;
ఆరోఢుమ్	= ఎక్కుటకు (పొందుటకు);
ఆకాంక్షతే	= కోరుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! ధాతుకాంతులచే నెఱ్ఱదనము నొందుచున్న ఆకాశగంగ, లేతసూర్యుని కిరణములచే ప్రకాశించుచున్న శరత్కాలపు మేఘముల గుంపు, దొండపండు

న చుచుమ్మే	= స్పృశింపఁబడలేదో
తత్	= ఆ
తాదృశమ్	= అటువంటి
రుద్రస్య	= రుద్రునియొక్క
చేతః	= మనస్సు
ప్రసభమ్	= బలవంతముగా
స్మరజ్వరశిఖిజ్వాలేన	= మన్మథజ్వరాగ్నిచేత
లేలిహ్యతే	= చుట్టబడుచున్నదనుట
యత్	= ఏదో
తత్	= అది
తవ	= నీయొక్క
స్మితాంశుకణికాహేలాభవమ్	= చిఱునవ్వు కాంతిలేశపు విలాసమున జనించిన
ప్రాభవమ్	= వైభవమే.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా కామాక్షీ దేవీ! కాలకూటము మ్రింగునప్పుడు భయపడలేదు. కంటి మంటలకు గ్లాని నొందలేదు. అట్టి శివుని చిత్తము నేడు మన్మథాగ్ని జ్వాలలచే చుట్టబడినదనగా నది నీ మన్దస్మితలేశముయొక్క వైభవము కాదా?

వివరణము :-

కాలకూటవిషముకంటె, నిటలాగ్నిజ్వాలకంటె, మన్మథాగ్ని జ్వరజ్వాల తీవ్రమైనది. అట్టి మన్మథాగ్ని జ్వరజ్వాల అమ్మవారి మన్దస్మితలేశముయొక్క విలాసమున జనించినది కావున మన్దస్మిత మహత్వమీ శ్లోకమున ప్రతిపాదింపబడినది. కాలకూటాగ్నికి, నిటలాగ్నికి కందని శివుని మనస్సును చుట్టివేసిన స్మరజ్వరాగ్నిజ్వాల అమ్మవారి మృదుహాసలేశమున జనించుట వింత కాదా? కాలకూటాగ్నికూడ చల్లని పాలసముద్రమునుండియే జనించినను అది అంత వింత కాదేమో. కాని అమ్మవారి మృదుహాసలేశమున అంత తీవ్రమైన స్మరజ్వరాగ్ని జనించుట మాత్రము వింతయే అని కణికా, హేలా శబ్దములచే వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితరుచి హేలాభవ ప్రాభవము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున స్మితరుచికి కవవృత్తికరమున సంభవించునొక దశ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ సమ్భిన్నేవ సుపర్వలోకతటినీ వీచీచయైర్యామునైః

సంమిత్రేవ శశాంజుదీప్తిలహరీ నీలైర్మహానీరదైః॥

కామాక్షీ! స్ఫురితా తవ స్మితరుచిః కాలాఞ్జనస్పర్ధిణా

కాలిమ్నా కవరోచిషాం వ్యతికరే కాఞ్చీర్ధశామశ్చుతే॥

59

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క
స్మితరుచి:	= చిఱునవ్వు కాంతి
యామునై:	= యమునానదికి సంబంధించిన
వీచీచయై:	= తరంగసమూహములచేత
సమ్మిన్నా	= కలసిపోయిన
సుపర్వలోకతటినీ ఇవ	= గంగానదివలె
నీలై:	= నల్లని
మహానీరదై:	= గొప్ప మేఘములచేత
సమ్మిత్రా	= కలిసిపోయిన
శశాంకదీప్తిలహరీ ఇవ	= వెన్నెల ప్రవాహమువలె
కాలాంజనస్పర్ధినా	= కాటుకతో పోటీపడు
కచరోచిషామ్	= కేశకాంతులయొక్క
కాలిమ్నా	= నల్లదనముతో
వ్యతికరే	= సంబంధమున
స్ఫురితా	= ఆక్రమింపబడినదై
కాంచితే	= ఒకానొక
దశామ్	= దశను
అశ్నుతే	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి స్మితరుచి కచకాంతులనంబంధమున నల్లనికాంతిచే ఆక్రమింపబడినదై, యమునానదీతరంగములతో కూడిన గంగానదివలె, నీల మేఘములతో కలసిన వెన్నెల ప్రవాహమువలె, విచిత్రదశను పొందుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి స్మితరుచి గంగానదితో, వెన్నెల ప్రవాహముతో పోల్చబడినది. గంగానదికి యమునానదితో సంగమము కలిగినట్లు వెన్నెల ప్రవాహమునకు నల్లని మేఘములతో కలయిక యేర్పడినట్లు స్మితరుచికి నల్లనికాంతితో కలయిక కచవ్యతికరమున నేర్పడినది అని చెప్పబడుటచే నిట నుపమాలంకారమున్నది. యమునానది సంగమ మేర్పడినప్పు డే దశ గంగకు కలిగినదో నా మేఘములతో సంబంధమేర్పడినప్పుడు వెన్నెల కే దశ కలిగినదో అట్టి విచిత్రమగు నొక దశ స్మితరుచికి కచవ్యతికరమున నేర్పడినది. కాంచితే శబ్ద ప్రయోగమున ఆ దశలో వాని శోభవర్ణనాతీతమని అది దర్శనైకవేద్యమని స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- మన్దస్మితముయొక్క తెలుపునకు దానికి విపరీతమైన (కచముల) నలుపుయొక్క కలయిక పై శ్లోకమున ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దహాస ప్రభయొక్క శివముఖదర్శనమువలన వికాసమును, దానికి విపరీతమైన హాసము శివముఖదర్శనా భావమున నేర్పడునట్లు వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ జానీమో జగదీశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసప్రభం
శ్రీకామాక్షి! కుముద్వతీమభినవామేషా యతస్సర్వదా
ఆస్యేన్దోరవలోకనే పశుపతేరభ్యేతి సమ్ముల్లతాం
తన్ద్రాలుస్తదభావ ఏవ తనుతే తద్వైపరీత్యక్రమమ్॥

60

ప్రతిపదార్థము:-

జగదీశ్వరప్రణయిని	= శివుని ప్రియురాలవైన
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దహాసప్రభామ్	= నీ చిఱునవ్వు కాంతిని;
అభినవామ్	= క్రొంగొత్త;
కుముద్వతీమ్	= కలువతీవనుగా;
జానీమః	= తెలిసికొనుచున్నాము;
యతః	= ఎందువల్లననగా;
సర్వదా	= ఎల్లప్పుడు;
ఏషా	= ఈ మన్దహాసప్రభ;
పశుపతేః	= శివునియొక్క;
ఆస్యేన్దోః	= ముఖచంద్రునియొక్క;
అవలోకనే	= దర్శనమున;
సమ్ముల్లతామ్	= వికాసమును;
తదభావ ఏవ	= అది (శివాస్యేన్దుదర్శనము) లేనప్పుడే;
తన్ద్రాలుః	= నిద్రించుచున్నదై;
తద్వైపరీత్యక్రమమ్	= దానికి (వికాసమునకు) విపరీతమైన స్థితిని (హాసమును);
అభ్యేతి	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

శివుని ప్రియురాలవైన యో కామాక్షీదేవీ! నీ మన్దహాసప్రభను క్రొంగొత్తకలువతీవనుగా తెలిసికొనుచున్నాము. ఆ మందహాసప్రభ శివాస్యేన్దుదర్శనమున వికాసమును తదభావమున హాసమును పొందుచున్నది.

వివరణము :-

సత్పురుషులు అమృతాని మన్దస్మితమును చంద్రాకారముగా పేర్కొనుట కమలత్వ కారణము కనబడుచున్నది. ఆ చంద్రాకారము మన్దస్మితమే యున్నచో మా అధికతాపమును మా ఆభ్యంతరమైన అన్ధకారమును దొలగింపకుండుటకు అందువలన మేము దుఃఖము కలవారమై యుండుటకు, కారణమేమో మేము తెలియకున్నాము అని వారనుచున్నారు. కావున అమృతాని మన్దస్మితముతో చంద్రాకారమున కేమాత్రము పోలికలేదు, అని చంద్రాకారమునందు స్ఫురించుటచే ప్రతీపాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. మన్దస్మితము ఎంత అధికమైన తాపమునైన నివారింపగలదు. చంద్రసూర్యులు తొలగింపలేని మా ఆభ్యంతరమైన అన్ధకారమును అమృతాని మన్దస్మితము తొలగింపనున్నదనుటలో సంశయము లేదు కాని మాకు ఆమె మన్దస్మితము లభించు భాగ్యము లేదు. దానితో నే మాత్రము సరితూగజాలని చంద్రాకారమే మాకు లభించుచున్నది. అది అమృతాని మన్దస్మితమంజరియే యని సత్పురుషులు చెప్పుట విని ఈ చంద్రాకారమే ఆభ్యంతరములైన అధికతాపాన్ధకారముల తొలగింపగలదని భ్రమించితిమి. సత్పురుషులకు సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనముండుటచే వారికి చంద్రాకారమమృతాని మన్దస్మితముగానే తోచుట సరియైనదే కావచ్చును. మాకట్టి దర్శనము లేదు కదా! అదియే మా దుఃఖమునకు కారణము. మరొకటిదైన కలదేమో మాకు తెలియకున్నది. ఆభ్యంతరమైన ధ్వాన్తమనగా అజ్ఞానము. అమృతాని మన్దస్మితము సత్యజ్ఞానానందరూపము. అమృతాని యనుగ్రహముగల సత్పురుషులకే అజ్ఞానము తొలగును. అస్మదాదులకు యనుగ్రహభాగ్యమే లేకుండుటకు కారణమేమి? అమృతానికి వారియందు పక్షపాత మేల? మాయందుపేక్ష యుండుటకు కారణమేమియో తెలియకున్నామనుట కవి భావనము. సత్పురుషులతరులయెడ దోషమును దర్శింపరు. ఇది వారి యౌదార్యము. అందుకే చంద్రాకారము నమృతాని మన్దస్మితముగా దర్శించి చెప్పినారు. కాని చంద్రాకారమునకు కారణమైన చంద్రుడు దోషాకరుడు. మేము దోషదర్శనము చేయుట కలవాటు పడిన పండితులము కావున చంద్రాకారము నమృతాని మన్దస్మితముగా దర్శింపలేకున్నాము. అమలత్వము చంద్రాకారము నందుండుట మాత్రమే సత్పురుషులు చూచినారు. మేమేమో పనిగట్టుకొని చంద్రాకారహేతువైన చంద్రుని దోషాకరత్వము చూచువఱకు విశ్రమింపకున్నాము. ఇంతచేసియు మాకు దుఃఖమే మిగిలినది అను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే నిందు వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమృతాని మన్దస్మితము అమలత్వకారణమున చంద్రాకారమని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున రాగముతో నా హసితజ్యోత్స్న శివునకు స్నేహితురాలగు చున్నదని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ నమ్రస్య ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ పాదాబ్జయో-
ర్మృన్దం చన్ద్రకిశోరశేఖరమణేః కామాక్షి! రాగేణ తే

వంటి నీ యెఱ్ఱని పెదవిని చుంబించు నేర్పుచే నెఱ్ఱవారుచున్న నీ చిటునవ్వు కాంతితో సమానమైన స్థితిని పొందగోరుచున్నది.

వివరణము :-

ఆకాశగంగ స్వర్గములోని మేరుపర్వతమునుండి శివుని శిరస్సుపైకి, శివుని శిరస్సునుండి కైలాసపర్వతముమీదికి, కైలాసపర్వతము నుండి హిమాలయ పర్వతము మీదికి ప్రవహించుటచే ఆయా పర్వతముల సానువులందలి గైరికాది ధాతువులు ఆకాశగంగతో కలియుటచే తెల్లనైన ఆకాశగంగకు ఎఱ్ఱదనము కలిగినది. శరత్కాలపు మేఘములగుంపు తెల్లనిదైనను బాలభానుకిరణములచే నెఱ్ఱదనము నొందినది. అట్లే అమృతాని స్మితరోచిస్సు సహజముగా తెల్లనిదైనను నెఱ్ఱనిపెదవిపై ప్రకాశించుటచే పెదవియొక్క ఎఱ్ఱదనము అమృతాని స్మితరోచిస్సునకు సంక్రమించినది. ఆకాశగంగయు శారదకాదంబినియు సాంక్రామికమైన ఎఱ్ఱదనము నొందినవై పెదవుల యెఱ్ఱదనము సంక్రమించిన చిటునవ్వుతో సమమైన స్థితి నొందుటకు కోరుచున్నది యని ఆకాశగంగా శరత్కాదంబినులకు లేని కోరిక యున్నట్లు చెప్పబడుటచే నతిశయోక్త్యలంకారము కలదు. దాని వలన ఉపమానములైన ఆకాశగంగాశరత్కాదంబినులే ఉపమేయమైన అమృతాని స్మితరోచిస్సుతో సమానమైన స్థితిని పొందగోరుచున్నామని చెప్పుటచే ప్రతీపాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. యాస్తీ భాస్తీ అని ప్రథమ ద్వివీర్య పాదాలయం దుండుటచే అద్యనుప్రాసమును కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున ఆకాశగంగా శరన్యేభూవలులతో పోలిక అమృతాని స్మిత రోచిస్సునందు స్ఫురింపజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రహిమజల ముక్తామణులతోడి పోలిక స్ఫురింపజేయబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! ముఖేన్దుభూషణమిదం మన్దస్మితం తావకం
నేత్రానన్దకరం తథా హిమకరో గచ్ఛేద్ధృథా తిగ్మతామ్।
శీతం దేవి! తథా యథా హిమజలం సన్తాపముద్రాస్పదం
శ్వేతం కిచ్చ యథా తథా మలినతాం ధత్తే చ ముక్తామణిః॥ 62

ప్రతిపదార్థము :-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షి దేవీ!
ముఖేన్దుభూషణమ్	= ముఖచంద్రునకు అలంకారమైన;
తావకమ్	= నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	= చిటునవ్వు;
హిమకరః	= చంద్రుడు;

యథా	= ఏ విధముగా;
తిగ్మతామ్	= తీక్షణత్వమును;
గచ్ఛేత్	= పొందునో;
తథా	= ఆ విధముగా;
నేత్రానన్దకరమ్	= కన్నులకు ఆనందము కలిగించునట్టిది;
యథా	= ఏవిధముగా;
హిమజలమ్	= మంచునీరు;
సన్తాపముద్రాస్పదమ్	= సన్తాపచిహ్నములకు నిలయమగునో;
తథా	= ఆవిధముగా;
శీతమ్	= చల్లనిది;
కిచ్చ	= మరియు;
యథా	= ఏ విధముగా;
ముక్తామణిః	= ముత్యము;
మలినతామ్	= మలినత్వము;
ధత్తే	= ధరించునో;
తథా	= ఆవిధముగా;
శ్వేతమ్	= తెల్లనిది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ ముఖచస్త్రిన కలంకారమైన నీ చిఱునవ్వు చస్త్రిడు తీక్షణముగా ననిపించునంత నేత్రానందకరము. మంచునీరు సన్తాపలక్షణముల నెలపు అనిపించునంత చల్లనిది. ముత్యము మలినమనిపించునంత తెల్లనిది.

వివరణము :-

చస్త్రినకు తీక్షణతాయోగము, హిమజలమునకు సన్తాపహేతుత్వ యోగము, ముత్యమునకు మలినత్వయోగములు లేకున్నను ఉన్నట్లు వర్ణించుటచే నిట నతిశయోక్తాంశాలంకారము కలదు. దీనివలన అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు గల నేత్రానన్దకరత్వ, శీతత్వ, శ్వేతత్వములు చంద్ర హిమజల ముక్తాతిశాయులను వస్తువు వ్యంగ్య ముండుటచే నిట వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దస్మితమునకు చంద్రహిమజలముక్తామణుల అల్పత్వము జెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రాతపము మన్దస్మితము కన్న అల్పమని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ త్వన్మన్దస్మితమజ్జరీం ప్రసృమరాం కామాక్షి! చంద్రాతపం
సన్దస్మన్తతమామనన్తమలతా తల్లక్షణం లక్ష్మతే!

అస్మాకం న ధునోతి తాపమధికం ధూనోతి నాభ్యన్తరం

ధ్వాన్తం తత్థలు దుఃఖినో వయమమీ కేనేతి నో విద్యహే॥63

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ప్రసృమరామ్	= వ్యాపించు;
త్వన్మన్దస్మితమంజరీమ్	= నీ చిఱునవ్వు గుత్తిని;
చంద్రాతపమ్	= వెన్నెలనుగా;
సన్దః	= సత్పురుషులు;
సంతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
అమనన్తి	= చెప్పుదురు;
అమలతా	= స్వచ్ఛతయే;
తల్లక్షణమ్	= దాని లక్షణముగా;
లక్ష్మతే	= కనబడుచున్నది;
తత్	= అది;
అస్మాకమ్	= మా యొక్క;
అధికమ్	= అధికమైన;
తాపమ్	= తాపమును;
న ధునోతి	= తొలగించుటలేదు;
ఆభ్యన్తరమ్	= లోని;
ధ్వాన్తమ్	= చీకటిని;
న ధూనోతి	= తొలగించుటలేదు;
ఖలు	= కదా;
అమీ	= ఈ;
వయమ్	= మేము;
కేన	= ఏ కారణముచేత;
దుఃఖినః	= దుఃఖము కలవారమగుచున్నామో;
నో విద్యహే	= తెలియకున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! సత్పురుషులు వ్యాపించు నీ మన్దస్మితమంజరిని చూచి వెన్నెలయే యనుచున్నారు. దాని (వెన్నెల) స్వచ్ఛత కనబడుచున్నది కాని అధికమైన తాపమును కాని, ఆభ్యన్తరమైన అన్ధకారమును గాని, అది తొలగించుట లేదు. ఏ కారణమువలన మేము దుఃఖముకలవార మగుచున్నామో తెలియకున్నాము.

జలా(డా)ంతరమునుండి పుట్టును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ఆ జడములకు దూరముగా నుండునట్టిది. ఇట్లు యన్ని యంగములలో విలక్షణమైన అమ్మవారి స్మితమంజరి తెల్లనిదైనంత మాత్రమున శంఖముతో పోలునని చెప్పుట యెట్లు?

వివరణము :-

శంఖములలో ముత్యములుండుననుట కవి సమయసిద్ధము. ముక్తానామ్ అను శబ్దమునకు ఒక యర్థము ముత్యములు మరొక యర్థము ముక్తినిొందినవారు. శంఖము ముత్యములను తననుండి దూరము చేయును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ముక్తులకు సంతోషమును కలిగించుచు తనకడనే యుంచుకొనును. శంఖము ధూతమరుత్తు అనగా ఊదినప్పుడు లోని మరుత్తులు (ననగా) గాలులు బయటకు వెళ్ళగొట్టును. అమ్మవారి స్మితమంజరి మరుత్తులను అనగా దేవతలను వెడలగొట్టదు పైగా పరిపాలించుచుండును. శంఖము నీటిలోపలి నుండి పుట్టును. జలాన్తరాత్ అనగా నీటిలోపలినుండి యొక యర్థము, జడము నుండి అని మరియొక యర్థము. శంఖము జలాన్తరమునుండి యనగా జలాన్తరము నుండి అనగా మరొక జడమునుండి పుట్టును. జలము జడమే శంఖము జడమే కావున శంఖము మరొక జడము నుండి పుట్టినది. ఆ విధముగా అమ్మవారి స్మితమంజరి జడము నుండి పుట్టలేదు. చిద్రూపిణి చిద్దనయునగు నమ్మవారిలో నుండి పుట్టినది. పైగా జడులకు దూరముగానే యుండును. ఇట్లన్ని విషయములలో శంఖమునకు అమ్మవారి స్మితమునకు వైషమ్యముండగా పోలిక యెట్లు? స్మితమంజరికి శంఖమునకు నొక్క తెల్లదనమునందే సామ్యము. మిగిలిన యన్ని యంశములలో వైషమ్యమున్నది. సామాన్యధర్మము (తెలుపు) సమానమైనను ఉపమానోప- మేయములకు విశేషమున్నది కావున వ్యతిరేకాలంకార మేర్పడుచున్నది.

అవ:- అమ్మవారి స్మితమునకు శంఖము సాటి రాజాలదని పై శ్లోకమునఁజెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దారచంద్రాదులు సైతము అమ్మవారి మన్దస్మితములకు సాటి కాజాలవని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతిరురీవైదగ్ధ్యలీలాయితం
పశ్యంతోఽపి నిరన్తరం సువిమలం మన్యా జగన్మణిలే
లోకం హాసయితుం కిమర్థమనిశం ప్రాకాశ్యమాతన్వతే
మన్దాక్షం విరహాయ్య వస్తువిభవం మన్దారచంద్రాదయః॥

66

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
 తవ = నీయొక్క;

బన్ధాకప్రసవశ్రియం జితవతో బంహీయసీం తాదృశీం
బిమ్బోష్ఠస్య రుచిం నిరస్య హసితజ్యోత్స్నా వయస్యాయతే॥64

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
 ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ = ప్రణయముయొక్క పెంపునందలి కలహముయొక్క నాశము కొఱకు;
 తే = నీయొక్క;
 పాదాబ్జయోః = పాద కమలమునందు;
 మందమ్ = మెల్లగా;
 నమ్రస్య = వంగిన;
 పాదాబ్జయోః = పాదకమలములయొక్క;
 రాగేణ = రాగముతో;
 బన్ధాకప్రసవశ్రియమ్ = బన్ధాక (మంకెన) కుసుమకాంతిని;
 జితవతో = జయించిన;
 చంద్రకిశోరశేఖరమణేః = బాలచంద్రుని శిరోభూషణమణిగా ధరించిన శివునియొక్క;
 తాదృశీమ్ = అటువంటి;
 బంహీయసీమ్ = గొప్పనైన;
 బిమ్బోష్ఠస్య = దొండపండువంటి పెదవియొక్క;
 రుచిమ్ = కాంతిని;
 నిరస్య = నిరసించి;
 తే = నీయొక్క;
 హసితజ్యోత్స్నా = నవ్వు వెన్నెల;
 వయస్యాయతే = స్నేహితురాలగుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారితో శివునకు ప్రణయకలహము కలిగినపుడు శివుడామె పాదముల పైకి మెల్లగా వంగెను. అప్పుడు ఆ పాదములందలి యెఱుపు శివుని శిరోభూషణమైన స్వచ్ఛమైన బాలచంద్రుని కాంతితో కలిసి యెఱువారి బన్ధాక ప్రసవ కాంతినే జయించినది. దొండపండువంటి అమ్మవారి పెదవి పైనున్న యెఱువని కాంతిని దాటి వచ్చిన అమ్మవారి చిఱునవ్వే శివునకు మిత్రురాలైనది.

వివరణము :-

శివుడు తెల్లనివాడు. ఆయన శిరోభూషణమణియైన బాలచంద్రుడు తెల్లనివాడే.

శివుని హృదయమున అమ్మవారి పట్ల (రాగమున్నది) ప్రణయమున్నది. ఆ ప్రణయమెక్కువగా నున్నది అని ప్రణయప్రరోహకలహచ్ఛేదాయ అను శబ్దములోని ప్రరోహ శబ్దము తెలుపుచున్నది. ప్రణయము ప్రవృద్ధమగుచున్నప్పుడు అల్పహేతువున నైతము అమ్మవారికి కోపము వచ్చును. అది ప్రణయకోపమే. ఆ కోపమును బాపుటకు శివుడొక పాదములపై వ్రాలట తప్పదు. అట్టి సమయమున ఆమె పాదములందలి రాగము శివుని శిరోభూషణమణియైన చంద్రునకు సంక్రమించును. శివుని స్వచ్ఛహృదయమున అమ్మవారి యెడ రాగము గలిగినట్లే ఆమె పాదముల రాగము శివశిరోభూషణమణియైన చంద్రునకు సంక్రమించినది. అమ్మవారి పెదవి యెఱ్ఱనిది. అది బన్ధాకప్రసవకాంతిని జయించినది. అంతటి యెఱ్ఱును దాటి చిఱునవ్వు బయటికి వచ్చినది. ఎందుకు? శివునంతటి వీతరాగి తన కపట (ప్రణయ) కోపమునకే భయపడి పాదములపై వ్రాలినాడే అని. మొదటనే ఆ కోపము తెచ్చిపెట్టుకొన్నది. శివుడు పాదములపై వ్రాలిన పిమ్మట కూడ ఎట్లుండగలదు? కోపము పోయి బిగించిన దొండపండువంటి పెదవి విప్పారినది. తెల్లని చిఱునవ్వు పెదవి యెఱ్ఱును చీల్చుకొని బయటకు వచ్చినది. నాయిక కోపము తగ్గినదని ఇక మీ రామెను సమీపించవచ్చునని చెప్పుటకు వచ్చిన నాయిక ప్రాణసఖివలె ఆ చిఱునవ్వు శివునకు తోచినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు ఆమె యెఱ్ఱని పెదవిని చీల్చుకొని వచ్చినదనగా ఆమె యెడలోని యెఱ్ఱని కోపమును జీల్చుకొని వచ్చినదని యర్థము. ఆ కోపము విరిసినట్లే పెదవి విరిసినది. ఇక్కడ ఎఱుపు తెలుపులలో తెలుపు జయించినది. శివుని స్వచ్ఛమైన హృదయమున ప్రణయము ప్రరోహమొందిన దనగా తెలుపు నెఱుపు జయించినదని యర్థము. ప్రణయమెఱ్ఱనిదే కోపమును ఎఱ్ఱనిదే యని కవి సమయము. శివుడు అమ్మవారి పాదములపై వ్రాలినపుడు శివ శిరోభూషణమణి (చంద్రకాంతమణి) యైన చంద్రుడు అమ్మవారి పాదముల ఎఱుపుకాంతిచే బన్ధాకప్రసవకాంతిని జయించునంత ఎఱ్ఱబడినాడు. అనగా ఇక్కడ ఎఱుపు తెలుపును జయించినది. అమ్మవారి పాదములు సహజముగానే కమలములవలె నెఱ్ఱనివి పైగా పాదములకు ఆమె లత్తుక లేక పారాణి ధరించినది. ఇక చంద్రుని తెల్లదనమెట్లు నిలువగలదు. చంద్ర (కాంతిమణి) రూపమైన శివ శిరోభూషణమణి పద్మారాగమణియైనది. ఈ యెఱుపు తెలుపుల పరస్పరాధిక్యమే, అమ్మవారి కంటె శివుడెక్కువయని శివుని కంటె నమ్మవారెక్కువ యని తెలియుటచే నీ శ్లోకమున వస్తుధ్వని యున్నది. హాసితజ్యోత్స్నయందు వయస్యాత్వ ముత్పేక్షింపఁబడుటచే నీ శ్లోకమున సుత్రేక్షాలంకార మున్నది. శృంగారప్రబంధములలో నాయకుడు నర్మనచివుని ద్వారమున నాయికయొక్క కోపమును పోగొట్టుట (లేక) నాయిక నర్మసఖిద్వారమున నాయకుని కోపమును పోగొట్టుట ప్రసిద్ధమైనదే. మన్దహాసితము నర్మసఖీత్వమునొందుట అనిదంపూర్వమైన మూకమహాకవి యొక్క కల్పనము.

అవ:- పై శ్లోకమున హాసితము జ్యోత్స్నగా రూపింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున హాసితము కంబుతిశాయిధావల్యము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

**శ్లో॥ ముక్తానామ్ పరిమోచనం విదధతస్తత్ప్రీతినిష్పాదినీ
భూయో దూరత ఏవ ధూతమరుతస్తత్పాలనం తన్వతీ
ఉద్భూతస్య జలాన్తరాదవిరతం తద్దూరతాం జగ్ముషీ
కామాక్షి! స్మితమంజరీ తవ కథం కమ్బో స్తులామశ్నుతే॥ 65**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ముక్తానామ్	= ముక్తములయొక్క;
పరిమోచనమ్	= పరిత్యాగమును;
విదధతః	= చేయునట్టి;
ధూతమరుతః	= తొలగించిన వాయువులుగల;
జలాన్తరాత్	= నీటిలోపల నుండి;
ఉద్భూతస్య	= పుట్టిన;
కమ్బోః	= శంఖముయొక్క;
తులామ్	= పోలికను;
భూయః	= మాటిమాటికి;
తత్ప్రీతినిష్పాదినీ	= వారికి(ముక్తులకు) ప్రీతిని గలిగించునట్టి;
దూరతః+ఏవ	= దూరమందుండియే;
తత్	= ఆ దేవతల;
పాలనమ్	= పాలనమును;
తన్వతీ	= చేయునట్టి;
అవిరతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తద్దూరతామ్	= ఆ జడులకు దూరమును;
జగ్ముషీ	= పొందునట్టి;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుగుత్తి;
కథమ్	= ఎట్లు;
అశ్నుతే	= పొందును?

తాత్పర్యము:-

శంఖము ముక్తములననగా ముక్తములఁబైకి జిమ్ముచుండును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ముక్తులకు మాటిమాటికి ప్రీతిని గలిగించుచుండును. శంఖము నూదినపుడు లోపలి మరుత్తులు అనగా గాలులు బయటికి పోవుచుండును. అమ్మవారి స్మితమంజరి ఆ ధూతమరుత్తుల అనగా ప్రాణాయామము చేయు యోగుల పాలనమొనర్చును. శంఖము

నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తవ	= నీ;
స్మితేన్ద్రమహాసామ్	= చిఱునవ్వు వెన్నెలలయొక్క;
ఆస్వాదమ్	= ఆస్వాదమును;
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నవో;
తాని	= ఆ;
చాకోరాణి ఏవ	= చకోరసమూహములే;
విశ్వాన్తరే	= ప్రపంచములోపల;
పరమ్	= మిక్కిలి;
ధన్యాని	= ధన్యములైనవిగా;
మన్యామహే	= తలచుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీదేవీ! కమ్పాతీరకుటుంబములలో తిరుగుచు నీ చిఱునవ్వు వెన్నెలల నాస్వాదించుచున్న వే చకోరములో విశ్వము నందాచకోరములే ధన్యములని భావించుచున్నాము.

వివరణము :-

అమ్మవారు శ్రీ కాంచీపురదీపరత్నకలిక యైనను ఆమె చరాచరేశ్వరి కాంచీపురమును వెలిగించుచునే చరాచరముల నేలుచున్నది. కాంచీపురము కమ్పానదీతీరమునందున్నట్టి పట్టణము. ఆ నగరమున నివసించు వారు ధన్యాత్ములు. ఏలననగా వారి కమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల నాస్వాదించు సౌభాగ్యమున్నది. చంద్రకాన్తి నాస్వాదించు చకోరములెన్ని విశ్వమున లేవు? వాని కమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల నాస్వాదించు భాగ్యము లేదు. కాని ఆ చకోరములకును చంద్రుడు ప్రభువు కాదు. చరాచరేశ్వరి కామాక్షీ దేవియే కదా! అమ్మవారి చిఱునవ్వు వెన్నెల అంతరంగమున యోగులకు లభించునట్టిది. వారి యంతరంగమే శ్రీ కాంచీపురము, వారి యంతరంగములందు చిద్దీపకలికయై సాక్షాత్కరించు నమ్మవారి చిఱునవ్వు ఇతరులకు దుర్భరము. అయినను శ్రీ కాంచీపురము అమ్మవారి దివ్యక్షేత్రము కావున అక్కడ నుండు వారు ధన్యులే. అది క్షేత్రమహత్త్వమున తద్వాసులకు లభించిన ధన్యత్వము. పూర్వజన్మపుణ్యము లేనిదే యీ దివ్యక్షేత్రమున జన్మ దుర్లభము. ఈ యర్థమంతయు శ్రీ కాంచీపుర దీపరత్నకలికే, చరాచరేశ్వరి యను అమ్మవారి సంబోధనల వల్ల స్ఫురించును.

అవ:- పై శ్లోకమున కాంచీపుర చకోరాస్వాద్యములైన అమ్మవారి స్మితేన్ద్ర మహాస్సు వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున విరుద్ధ ధర్మాశయమైన అమ్మవారి స్మితరోచిస్సముల్లాసము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

స్మితద్యుతి... లీలాయితమ్	= చిఱునవ్వు కాంతినదియొక్క సామర్థ్యాచరణమును;
నిరన్తరమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పశ్యంతః+అపి	= చూచుచున్నాను;
జగన్మణ్డలే	= జగత్తుయొక్క మండలమున;
సువిమలమృన్యా	= మిక్కిలి నిర్మలమునని తలచుకొను;
మన్దారచన్ద్రాదయః	= మన్దారము, చంద్రుడు మొదలగునవి;
మన్దాక్షమ్	= సిగ్గును;
విరహాయ్య	= విడచి;
లోకమ్	= లోకమును;
హాసయితమ్	= నవ్వించుటకు;
అనిశమ్	= ఎల్లప్పుడు;
వస్తువిభవమ్	= వస్తువులయొక్క వైభవమును;
ప్రాకాశ్యమ్	= బయట పెట్టుటకు;
కిమర్థమ్	= ఎందుకు;
ఆతన్వతే	= చేయుచున్నది?

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిఱునవ్వు ప్రవాహముయొక్క విలాసమును చూచుచున్నాను. మన్దారచంద్రులు ఈ లోకమున తామే నిర్మలమునని తలచువారై సిగ్గు విడచి ఈ లోకమును నవ్వించుటకు ఈ లోకములోని వస్తువుల నెందుకు ప్రకాశింపఁజేయుచున్నారు?

వివరణము :-

మన్దారచంద్రులకు లేని సువిమలమృన్యత్వము సిగ్గువిడచుట వాని కున్నట్లు చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారము కలదు. మన్దారచంద్రులకు లోకమున పరిహాసము తప్ప మరొక లాభము లేదని చెప్పుటచే ప్రకాశమున నవి అమ్మవారి స్మితద్యుతికి సాటిరావని వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునకు మన్దార చంద్రాద్యాధిక్యము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున క్షీరాబ్ధికంటెను అమ్మవారి మన్దహాసమధికమని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షీరాబ్ధేరపి కైలరాజతనయే త్వన్మన్దహాసస్య చ

శ్రీకామాక్షీ! వలక్షమోదయనిధేః కిచ్చిద్ధిదాం బ్రూమహే॥

ఏకస్మై పురుషాయ దేవి! స దదౌ లక్ష్మీం కదాచిత్పూరా

సర్వేభ్యోఽపి దదాత్యసౌ తు సతతం లక్ష్మీం చ వాగీశ్వరీమ్॥ 67

ప్రతిపదార్థము: -

శైలరాజతనయే	=	పర్వతరాజపుత్రివైన;
శ్రీ కామాక్షీ! దేవి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
వలక్షమోదయనిధే:	=	తెలుపుదనము పుట్టునిధియైన;
క్షీరాభేః+అపి	=	పాలసముద్రమునకును;
త్వన్మన్దహాసస్య చ	=	నీ చిఱునవ్వునకును;
కించిద్భిదామ్	=	కొంచెము భేదమును;
బ్రూమహే	=	చెప్పుచున్నాము;
సః	=	ఆ పాలసముద్రము;
పురా	=	పూర్వము;
కదాచిత్	=	ఒకప్పుడు;
లక్ష్మీమ్	=	లక్ష్మిని;
ఏకస్మై	=	ఒక;
పురుషాయ	=	పురుషుని కొఱకు;
దదౌ	=	ఇచ్చెనట;
అసౌ	=	ఈ మన్దహాసము;
సర్వేభ్యః+అపి	=	అందరికి కూడ;
లక్ష్మీమ్	=	లక్ష్మిని;
వాగీశ్వరీమ్ చ	=	సరస్వతినికూడ;
దదాతి	=	ఇచ్చుచున్నది.

తాత్పర్యము: -

అమ్మా! పర్వతరాజపుత్రి దేవీ! పాలసముద్రము, నీ మన్దహాసమును తెల్లనివే. కాని కొంచెము భేదమును కూడ చెప్పుచున్నాము. ఆ పాలసముద్రము ఎప్పుడో పూర్వము ఒక పురుషునికి లక్ష్మినిచ్చెనట. నీ మన్దహాసము మాత్రమెల్లప్పుడు లక్ష్మితోపాటు సరస్వతిని అందఱకును ఇచ్చుచున్నది.

వివరణము :-

ఉపమానోపమేయములైన క్షీరాబ్ధి మన్దహాసములకు ఒక పురుషునికి లక్ష్మినిచ్చుట. అందరకు లక్ష్మితో పాటు సరస్వతిని కూడ ఇచ్చుట మన్దహాసమునందున్నదే కాని పాలసముద్రమునందు లేదు. ఈ విశేషము చెప్పబడుటచే నిట వ్యతిరేకాలంకారమున్నది. పాలసముద్రము విష్ణుదేవునకు లక్ష్మినిచ్చుట పురాణకథ కావున విశ్వసించదగినదే కాని సాక్ష్యము మాత్రము నేడు లభింపదు. అమ్మవారి మన్దహాసము మాత్రము అందఱకు (తనను సేవించిన వారికి) లక్ష్మిని సరస్వతిని రెండింటినిచ్చుట సర్వ ప్రత్యక్షము. ఒకటి

ప్రత్యక్ష ప్రమాణలబ్ధార్థము. మరొకటి ఐతిహ్యప్రమాణలబ్ధము. ఐతిహ్యప్రమాణము నందఱంగీకరింపరు. ప్రత్యక్షము నందఱంగీకరించెదరు. కావున అమ్మవారి మందస్థితము (యొక్క) లక్ష్మీసరస్వతుల నందరకిప్పటికి ఇచ్చుచుండుట ప్రత్యక్ష ప్రమాణసిద్ధార్థము. కావున ఐతిహ్యప్రమాణలబ్ధమైన క్షీరాబ్ధి లక్ష్మిని విష్ణుదేవునకిచ్చుట అను దానికన్న విశ్వసనీయము. ఈ యర్థమంతయు 'దదౌ' అను క్రియలోని అప్రత్యక్షార్థ భూతకాలవాది లిట్ ప్రయోగమునను సతతమ్ దదాతి అను పదముల ప్రయోగముచేతను వ్యక్తమగుచున్నది. చార్వాకులు ప్రత్యక్షము నొక్కదానినే ప్రమాణమందురు. వారికనుమానాది ప్రమాణములు ప్రమాణములు కావు. వైశేషికులు, నైయామికులు, తార్కికులు, ప్రత్యక్షము అనుమానమును ఈ రెండింటిని బౌద్ధులవలె ప్రమాణములుగా నంగీకరించెదరు. బౌద్ధులంగీకరించని ఆగమమును (వేదమును) అనగా శబ్దప్రమాణమును కూడా అంగీకరించెదరు. బౌద్ధులంగీకరించని ఉపమానమును కూడా ప్రమాణముగా అంగీకరించెదరు. జైనులు ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము (జినునివాక్యమును) అను మూడింటిని ప్రమాణాలుగా నంగీకరించెదరు. మీమాంసకులు, వేదాంతులు నైయామికవైశేషికులంగీకరించిన అర్థాపత్తిని, అనుపలబ్ధిని ప్రమాణములుగా నంగీకరించెదరు. వీరికి ప్రమాణములాటైనవి. పౌరాణికులు, సంభవైతిహ్యముల రెంటిని ప్రమాణములుగా నంగీకరించి అష్ట ప్రమాణవాదులైనారు.

అవ:- పై శ్లోకమున సర్వులకు లక్ష్మీసరస్వతీ దానముచే కలిగిన ధన్యత్వం అమ్మవారి మన్దహాసమున జెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున నా మన్దహాసము అను చంద్రిక నాస్వాదించు చకోరములో యునదగిన కాంచీపురవాసి యోగుల ధన్యత్వము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకాశ్చీపురరత్నదీపకలికే! తాన్యేవ విశ్వాస్తరే

చాకోరాణి చరాచరేశ్వరి పరం ధన్యాని మన్యామహే!

కమ్పాతీరకుటుమ్భచంద్రమకలాచుఞ్చాని చఞ్చాపుటై-

ర్నిత్యం యాని తవ స్మితేన్దుమహసామాస్వాదమాతన్వతే॥ 68

ప్రతిపదార్థము: -

చరాచరేశ్వరి!	=	చరాచరములకు ఈశ్వరివైన;
శ్రీకాంచీపురరత్నదీపకలికే	=	శ్రీ కాంచీనగరమునకు రత్నదీపకలికవైన కామాక్షీదేవీ;
యాని	=	ఏవి (చకోరములు);
కమ్పాతీరకుటుమ్భచంద్రమకలా	=	కమ్పానదీతీరమునందు కుటుంబములలో
చుంచూని	=	తిరుగు కల యందు సమర్థములై;
చంచూపుటై:	=	ముక్కు పుటములతో;

ప్రాగల్భ్యమ్	మార్గగతి ప్రగల్భతను;
అభ్యేయుషి	= పొందగా;
అయమ్	= ఈ;
చన్ద్రః	= చన్ద్రుడు;
యువరాజతామ్	= యౌవరాజ్యమును;
కలయతే	= పొందుచున్నాడు;
చన్దికా	= వెన్నెల;
చేటిధురమ్	= దాసీభావమును;
సుధార్ఘరీ చ	= అమృతనదియగు;
సా	= ఆ;
గంగా చ	= గంగయు;
సహచరీసాధర్మ్యమ్	= సఖీసమానధర్మమును;
అలంబతే	= పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము: -

అమృవారి మన్దస్మిత జ్యోతిస్సు తెలుపుదనపుచక్రవర్తిత్వమును పొందగా చన్ద్రుడు యువరాజగుచున్నాడు. వెన్నెల దాసీభావము పొందుచున్నది. అమృతమును ప్రవహించు గంగానది స్నేహితురాలగుచున్నది.

వివరణము :-

మన్దస్మితమునందు సార్వభౌమత్వము, చన్ద్రునియందు యువ రాజత్వమును, చన్దికయందు చేటిభావమును, గంగయందు సఖీత్వమును ఆరోపించుటచే నీ శ్లోకమున పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకార మేర్పడుచున్నది. మన్దస్మితమున కీ సార్వభౌమత్వము తెలుపుదనమునకు సంబంధించినది కావున తెల్లనిచన్ద్రచన్దికాగంగలకు యువరాజత్వ చేటిత్వ సఖీత్వములను చెప్పుట యుచితముగానున్నది. మన్దస్మితమునకు సార్వభౌమత్వమున్నప్పుడు మన్దస్మితమునకు పుత్రప్రాయుడైన చన్ద్రునకు యువసార్వభౌమత్వము రావలసియుండగా యువరాజత్వము మాత్రమే చెప్పబడినది. అమృవారి హసితమునకు కోట్ల కొలది చన్ద్రులు పుత్రప్రాయులుగా నున్నారు. కావున మనము చూచు నీ చన్ద్రునకు యువరాజత్వము మాత్రమే కలిగించుచున్నది. ఈ చన్ద్రునకు జ్యేష్ఠ పుత్రత్వము నిశ్చితము కాదు కావున యువరాజత్వము మాత్రమే అమృవారి నిర్దేశితమైన దయవలన (లేక) చన్ద్రుడు అమృవారి పంచదశీ విద్యులలో నొకవిధమైన దానికి ద్రష్ట యగుటచే యువరాజత్వము కలిగినది, అని అయం శబ్దము తెలుపుచున్నది. చన్దికా విధముగా మన్ద్రదష్టుత లేకపోవుటచే దాసీభావము మాత్రమే కలిగినది. గంగను సుధార్ఘరీ యని విశేషించుటచే భూలోకమునకు రాక మునుపు మాత్రమే ఆమెకు

శ్లో॥ శైత్యప్రక్రమమాశ్రితోఽపి నమతాం జాడ్యప్రథాం ధూనయ-
న్రాగవ్యజ్ఞానపేశలోఽపి గిరిశే వైమల్యముల్లాసయన్-
లీలాలాపపురస్సరోఽపి సతతం వాచంయమాన్ ప్రీణయ-
న్మామాక్షీ! స్మితరోచిషాం తవ సముల్లాసః కథం వర్ణ్యతే॥ 69

ప్రతిపదార్థము: -

కామాక్షీ	= ఓ కామాక్షీదేవీ!;
శైత్యప్రక్రమమ్	= శైత్యారమ్భమును;
ఆశ్రితః+అపి	= ఆశ్రయించిన దైనను;
నమతామ్	= నమస్కరించువారియొక్క;
జాడ్యప్రథామ్	= జాడ్యస్థితిని;
ధూనయన్	= తొలగించుచున్న;
గిరిశే	= శివుని యందు;
రాగవ్యంజనపేశలః+అపి	= రాగమును వ్యంజింపజేయు సౌకుమార్యము గలదైనను;
వైమల్యమ్	= నిర్మలత్వమును;
ఉల్లాసయన్	= ప్రకటించుచున్న;
లీలాలాపపురస్సరః+అపి	= విలాసప్రసంగములలో ముందు నడచునదైనను;
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
వాచంయమాన్	= మౌనులను;
ప్రీణయన్	= సంతోషింపజేయుచున్న;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితరోచిషామ్	= చిఱునవ్వు కాంతులయొక్క;
సముల్లాసః	= వికాసము ;
కథమ్	= ఎట్లు;
వర్ణ్యతే	= వర్ణింపబడును?

తాత్పర్యము: -

అమృవారి చిఱునవ్వు చల్లనిదైనను నమస్కరించువారి జాడ్యము నపహరించును. శివునియందు రాగమును వ్యంజింపజేయునదైనను స్వచ్ఛతను వెల్లడించుచునే యుండును. విలాసప్రసంగములలో దిట్టయైనను మౌనులను సంతోషింపజేయును. ఇట్లు విరుద్ధదర్శనముల కాశ్రయమైన నీ చిఱునవ్వు కాంతుల నెట్లు వర్ణింపవచ్చును?

వివరణము :-

శైత్యమనగా చల్లదనము అమ్మవారి మన్దహాసమున నున్నది. శైత్యము జలముయొక్క (జడముయొక్క) (ల, డలకు భేదము లేదు.) ధర్మము. అది జాడ్యమును పెంచునే కాని వారించదు. అమ్మవారి స్మితము జాడ్యము నపహరించును. అమ్మవారి చిటునవ్వు శివుని యందు రాగమును వ్యంజింపజేయునది. ఐనను అది నిర్మలమే. విలాసప్రసంగముల నొనరించున దైనను మౌనులను సంతోషింపజేయునని విరుద్ధధర్మములైన శైత్య, జాడ్య వారణములకు, రాగనైర్మల్యములకు లీలాపాపమౌనులకు ఆశ్రయమైనట్లు అమ్మవారి చిటునవ్వు వర్ణింపబడుటచే నీ శ్లోకమున మూడు విరోధాభాసాలంకారములు అపి శబ్దములచే వాచ్యములైయున్నవి. ఇవి అమ్మవారి చిటునవ్వుట్లు వర్ణింపబడునని చెప్పుటచే అమ్మవారి చిటునవ్వుయొక్క అచింత్య మహిమను వ్యక్తమొనర్చుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితమునందు శివునిపై రాగమును వ్యంజింపజేయుట చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వునందు శివ సమ్మోహత్యము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రోణీచక్చలమేఖలాముఖరితం లీలాగతం మన్ధరం
భ్రూవల్లీచలనం కటాక్షవలనం మన్దాక్షవీక్షాచణమ్
యద్వైదగ్ధ్యముఖేన మన్మథరిపుం సమ్మోహయత్యజ్ఞాసా
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితాయ సతతం తస్మై నమస్కర్మహే॥

70

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
శ్రోణీచంచలమేఖలాముఖరితమ్	= పిటుదులపైగల ఒడ్డాణపు గజ్జెల చప్పుడు;
మన్ధరమ్	= మెల్లని;
లీలాగతమ్	= విలాసగమనము;
భ్రూవల్లీచలనమ్	= కనుబొమల కదలిక;
మన్దాక్షవీక్షాచణమ్	= సిగ్గుతో కూడియు చూచుటయందు నేర్పరియైన;
కటాక్షవలనమ్	= కడగంటి చలనమును;
యద్వైదగ్ధ్యముఖేన	= దేని (చిటునవ్వు) యొక్కవైపుణ్యము ద్వారమున;
మన్మథరిపుమ్	= శివుని;
అంజసా	= వెంటనే;
సమ్మోహయతి	= సమ్మోహింపజేయునో;

తస్మై	= ఆ;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితాయ	= చిటునవ్వు కొఱకు;
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
నమస్కర్మహే	= నమస్కరించుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి పిటుదులపై వ్రేలాడు ఒడ్డాణపు గజ్జెల మ్రోత, విలాసపు మన్దగమనము, కనుబొమల కదలిక, సిగ్గుతోడి కడగంటి చూపు, ఇవి యన్నియు చిటునవ్వుయొక్క సామర్థ్యము ద్వారముననే శివుని సమ్మోహింపజేయును. అట్టి అమ్మవారి చిటునవ్వున కెల్లప్పుడు నమస్కరించుచున్నాము.

వివరణము :-

పిటుదులపై వ్రేలాడు ఒడ్డాణపు గజ్జెల మ్రోత, విలాస మన్దగమనము, కనుబొమల కదలిక, సిగ్గుతోడి కడగంటి చూపు ఇవేవియు స్వయముగా శివుని మోహింపజేయజాలవు, అమ్మవారి చిటునవ్వుయొక్క సామర్థ్యము ప్రసరించిన పిమ్మటనే ఇవి యన్నియు మోహింపజేయును. ఈ మోహింపజేయుటలోని గొప్పతనమంతయు అమ్మవారి స్మితమునకే ముందుగా చెందును. ఆ పిమ్మటనే తక్కినవాని స్థానము అని ఈ శ్లోకము వ్యక్తమొనర్చుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మేఖలాముఖరితమన్దగమనభ్రూవల్లీచలన కటాక్ష చలనముల కన్న మన్దహాసమునకే మన్మథరిపుజయమున ప్రాముఖ్యము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసితసార్వభౌమత్వము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహాసితజ్యోతిష్పురోహే తవ
స్ఫీతశ్వేతిమసార్వభౌమసరణిప్రాగల్భ్యమభ్యేయుషి
చన్ద్రోఽయం యువరాజతాం కలయతే చేటీధురం చన్ద్రికా
గజ్ఞా సా చ సుధార్ఘరీ సహచరీసాధర్మ్యమాలమ్బితే॥

71

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
మనోజ్ఞమన్దహాసితజ్యోతిష్పురోహే	= అందమైన చిటునవ్వు కాంతుల యుదయము;
స్ఫీతశ్వేతిమసార్వభౌమసరణి	= దట్టమైన తెల్లదనమున సార్వభౌమ

చిఱునవ్వు స్వచ్ఛతకు స్వయంసత్త యున్నది. లోకమునందలి ఇతర వస్తువుల స్వచ్ఛత సత్తకు అమ్మవారి చిఱునవ్వు స్వచ్ఛతయొక్క సత్తయే మూలము అని స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున వస్తుధ్వని యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున కుముద శ్రీజ్యోత్స్ననవమౌక్తికముల స్వచ్ఛత పరాధీనమని చెప్పఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున చంద్రమౌక్తికమణు లమ్మవారి చిఱునవ్వుతో తులతూగఁజాల మన్న భయమున దాగియుండుట చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాకాశ్యమ్ పరమేశ్వరప్రణయిని! త్వన్మన్దహాసశ్రియః
శ్రీకామాక్షి! మమ క్షిణోతు మమతావైచక్షణీమక్షయామ్!
యద్భీత్యేవ నిలీయతే హిమకరో మేఘోదరే శుక్తికా-
గర్భే మౌక్తికమణ్డలీ చ సరసీమధ్యే మృణాళీ చ సా॥

74

ప్రతిపదార్థము:-

పరమేశ్వరప్రణయిని	= పరమేశ్వరుని ప్రియురాలవైన
శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యద్భీత్యా+ఇవ	= దేని (మన్దహాస శ్రీ ప్రాకాశ్యము) భయముతోడనోయన్నట్లు;
హిమకరః	= చంద్రుడు;
మేఘోదరే	= మేఘముయొక్క పొట్టలో;
మౌక్తికమణ్డలీ	= ముత్యముల సమూహము;
శుక్తికా గర్భే	= ముత్యపుచిప్పయొక్క పొట్టలో ;
సా	= ఆ;
మృణాళీ చ	= తామరతూడును;
సరసీః మధ్యే	= సరస్సుయొక్క నడుమ;
నిలీయతే	= దాగుకొనుచున్నదో;
తత్	= ఆ;
మన్దహాసశ్రియః	= మన్దహాసకాంతియొక్క;
ప్రాకాశ్యమ్	= ప్రకటనము;
మమ	= నాయొక్క;
అక్షయామ్	= క్షయములేని;

సహచరీత్వమని తెలియుచున్నది. 'సా' అని యనుటచే శివుడు నెత్తిన బెట్టుకున్న గంగయని వ్యక్తమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున వెన్నెల అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు దాసీత్వమును పొందినట్లు చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అందుకు కారణము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జ్యోత్స్నా కిం తనుతే ఫలం తనుమతామౌష్ణ్యప్రశాంతిం వినా
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా తనుమతాం కామాక్షి! రోచిష్టనా
సంతాపోఽపి నివార్యతే నవవచఃప్రాచుర్యమఙ్కార్యతే
సౌందర్యం పరిపూర్యతే జగతి సా కీర్తిశ్చ సఞ్చార్యతే॥

72

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
జ్యోత్స్నా	= వెన్నెల;
తనుమతామ్	= ప్రాణులకు;
ఔష్ణ్యప్రశాంతిం వినా	= వేడిని తగ్గించుట కాక;
కిమ్	= ఏ;
ఫలమ్	= ఫలమును;
తనుతే	= కలిగించుచున్నది;
రోచిష్టనా	= ప్రకాశించు;
త్వన్మన్దస్మితరోచిషా	= నీ చిఱునవ్వు కాంతిచేత;
తనుమతామ్	= ప్రాణులయొక్క ;
సంతాపః+అపి	= సంతాపముకూడ;
నివార్యతే	= తొలగింపఁబడుచున్నది;
నవవచఃప్రాచుర్యమ్	= క్రొత్తమాటల అధిక్యము;
అంకూర్యతే	= అంకురింపఁజేయబడును;
సౌందర్యమ్	= అందము;
పరిపూర్యతే	= నింపఁబడును;
జగతి	= లోకమున;
సా	= ఆ;
కీర్తిః+చ	= కీర్తియు;
సంచార్యతే	= సంచరింపఁజేయఁబడును.

తాత్పర్యము:-

ప్రాణులకు వేడిని తొలగించుట తప్ప వెన్నెల వేరొక ఫలమేమి కలిగింపఁ

గలదు. ప్రకాశించు అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతి ప్రాణుల సంతాప మపహరించును, క్రొత్తమాటల ఆధిక్యము నంకురింపజేయును, అందమును నింపును, కీర్తిని లోకమున విస్తరింపజేయును.

వివరణము :-

ప్రథమ ద్వితీయ పాదాంతములలో ‘నా’ అని ఉండుట వలన తృతీయ చతుర్థ పాదాంతములలో ‘ర్యతే’ అని ఉండుట వలన పాదాంతానుప్రాసము కలదు. వెన్నెల వేడిని తగ్గించును. అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సు కూడ వెన్నెల చేయువనిని చేయగలదనుటలో సంశయము లేదు అని “సన్తాపోఽపి” అను చోట గల అపి శబ్దము వ్యంజింపజేయుచున్నది. ఇంతే కాక ఆ అపి శబ్దము వెన్నెల తొలగింపజాలని మానసికసన్తాపమునుకూడ అమ్మవారి మన్దస్మిత రోచిస్సు తొలగింపగలదని వ్యంజింపజేయుచున్నది. వెన్నెల చేయలేని క్రొత్త మాటలఁగూర్చగల నేర్పు (కవిత్వము) నమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సు కలిగించును. జగమునందంతట సౌందర్యమును నింపును. వెన్నెల కీర్తిని గూడ సేవించు వారలకు కలిగింపజాలదు. అమ్మవారి మందస్మితరోచిస్సు సేవించువారి కీర్తిని లోకమునం దంతట విస్తరింపజేయును. ‘సా కీర్తి’ అను చోటగల ‘సా’ అను శబ్దము అన్యదుర్లభమైన అసాధారణకీర్తిని కలిగించునని వ్యంజింపజేయును. వెన్నెల ఉపమానమే కాని దానికి గుణాధిక్యము లేదు. అది జెష్ఠ్య ప్రశాంతిని మాత్రమే కలిగించును. ఆ యౌష్ణ్య ప్రశాంతి గ్రీష్మకాలముననే వాంఛనీయము, శీతకాలమునందు వాంఛనీయము కాదు. అమ్మవారి మన్దస్మిత రోచిస్సు సార్వకాలికమైన మనస్సున వుట్టుచుండు సంతాపమును వారించుటచే నువవేయవైస అమ్మవారి మన్దస్మితరోచిస్సునందు గుణాధిక్యము చెప్పబడుటచే నీ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వుతో వెన్నెల సాటి కాదని చెప్పబడినది. దానికి కారణ మీ శ్లోకమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ వైమల్యం కుముదశ్రియాం హిమరుచః కాన్యైవ సన్ధ్యక్షతే
జ్యోత్స్నారోచిరపి ప్రదోషసమయం ప్రాప్త్యైవ సమ్పద్యతే
స్వచ్ఛత్వం నవమౌక్తికస్య పరమం సంస్కారతో దృశ్యతే
కామాక్ష్యాః స్మితదీధితేర్విశదిమా నైసర్గికో భాసతే॥

73

ప్రతిపదార్థము:-

కుముదశ్రియామ్ = తెల్లకలువల కాంతులయొక్క;
వైమల్యమ్ = స్వచ్ఛత;

హిమరుచః = చస్త్రినియొక్క ;
కాన్యైవ = కాంతిచేతనే;
సంధ్యక్షతే = ఎగదోయఁబడును;
జ్యోత్స్నారోచిః+అపి = వెన్నెల కాంతి కూడ;
ప్రదోషసమయమ్ = ప్రదోషసమయమును;
ప్రాప్త్యైవ = పొందియే;
సమ్పద్యతే = వెల్లివిరియును;
పరమమ్ = గొప్పనైన;
నవమౌక్తికస్య = కొత్తముత్తెముయొక్క;
స్వచ్ఛత్వమ్ = స్వచ్ఛత;
సంస్కారతః = సంస్కారము వలన;
దృశ్యతే = కనఁబడును;
కామాక్ష్యాః = కామాక్షీదేవియొక్క;
స్మితదీధితేః = చిటునవ్వు కిరణము (కాంతి)యొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము;
నైసర్గికః భాసతే = సహజసిద్ధముగాఁబ్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

తెల్లకలువల కాంతుల స్వచ్ఛత్వము చస్త్రినికాంతితోడనే యెగఁదోయఁబడును. వెన్నెలకాంతికూడ ప్రదోషసమయమును పొందియే వెల్లివిరియును. కొత్తముత్తెముయొక్క పరమస్వచ్ఛత సంస్కారము వలననే కనఁబడును. ఒక్క అమ్మవారి చిటునవ్వు కిరణము (కాంతి)యొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము సహజ సిద్ధముగాఁబ్రకాశించుచున్నది.

వివరణము :-

వెన్నెల వెల్లివిరియనిదే కలువలు వికసించవు. కలువలు వికసించకున్న వాని కాంతి తక్కువగానే యుండును. అనగా కలువల కాంతులు వెల్లివిరియుట, చన్ద్రకాన్తిపై నాధారపడియున్నది. అట్లే వెన్నెల వెల్లివిరియవలెనన్న రాత్రి ప్రదోషక సమయము రావలసినదే. ప్రదోషము రాకున్న పగలు చన్ద్రని కాంతి భాసించదు కదా. అదే విధముగా కొత్త ముత్తెము సంస్కారముతోడనే దానిలోని స్వచ్ఛత వెల్లివిరియును. కొత్తముత్తెము సంస్కరింపబడక ముందు దాని స్వచ్ఛత కానరాదు. కామాక్షీదేవియొక్క చిటునవ్వుకాంతియొక్క స్వచ్ఛత మాత్రము సహజసిద్ధమై ప్రకాశించును. కుముదకాంతుల వెన్నెల కొత్తముత్తెముల పరాధీన ప్రకాశము అను తుల్యధర్మముయొక్క యోగముండుటచే తుల్యయోగితాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. ఉపమానములకువలె పరాధీనప్రకాశము లేకపోవుట స్ఫురించుటచే వ్యతిరేకాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. ప్రపంచమునందలి అన్ని వస్తువులు పరాధీన ప్రకాశములు. అమ్మవారి చిటునవ్వు స్వయంప్రకాశము. అమ్మవారి

లభింపరానిదైనను, పశుపతియందు, అనగా శివునియందు ప్రేమను పొందును. అట్టి నీ చిటునవ్వు అనేడి అమృతరస ప్రవాహము నా యందు బ్రహ్మించుగాక.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వు ద్విజరాజును అనగా చన్ద్రుని కోపించును. ద్విజములనగా చుక్కలు, వానికి రాజు కావున చన్ద్రుడు ద్విజరాజు అయినను అది దన్తములతో సంగమ మొనరించును. చిటునవ్వు దన్తముల కాంతులు వెలికి వచ్చునప్పుడే కన్పించును గదా, అంతకుముందు నోటిలో దన్తములు చిటునవ్వును కలిసియే యుండును. ద్విజరాజును కోపించునదైనను ద్విజులతో సంగమ మొనరించుట అనగా బ్రహ్మణులను కోపించినను వారితో కలసి యుండుట అనునవి విరుద్ధములు. అట్లే వాక్కుల మార్గమునకు దూరమైనను వాక్కులతో కలసి యుండును. చిటునవ్వు మాటలు వెలికి వచ్చుటకు ముందు నోటితో కలిసియే యుండును. అమ్మవారి చిటునవ్వు అనేడి అమృతరసము అనుభవక వేద్యము కావున వాచామగోచరము. మాటల కందనిది. మాటలతో వర్ణింపరాకుండుట మాటలతో కలిసి యుండుట విరుద్ధములు. అట్లే అమ్మవారి చిటునవ్వు అజ్ఞాని జీవులకు దుర్లభము. అయినను పశువులకు పతియైన శివుని ప్రేమించును. పశువులకు దుర్లభమగుట పశుపతియందు యుండుట విరుద్ధములు. ద్విజరాజు శబ్దమునకు చన్ద్రుడని యర్థము చెప్పుకొన్న విరోధము లేదు. పశుపతికూడ పశువనుటలో విరోధమున్నది. కాని పశుపతి పశువు కాదని పరమేశ్వరుడని చెప్పుకొన్న విరోధము పరిహరింపబడును. ఈ విరోధములు అభాసములు మాత్రమే కాని యథార్థములు కావు. కావున ఇట విరోధాభాసాలంకార మున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున చన్ద్రునిపై నమ్మవారి చిటునవ్వు కోపించినట్లు చెప్పబడినది. కోపించిన వారు నిందించుట సహజము గదా. ఈ శ్లోకమున సాధారణులకు సహజమైన ఆ నింద నమ్మవారి చిటునవ్వులచేయును. పైగా భర్త శిరస్సునఁబెట్టుకొన్నదానిని నిందించుటెట్లని కవి ప్రశ్నించుచున్నాడు.

**శ్లో॥ శ్రీకామాక్షి! మహేశ్వరే నిరుపమప్రేమాజ్ఞురప్రక్రమం
నిత్యం యః ప్రకటికరోతి సహజామున్నద్రయన్మాధురీమ్
తత్తాదృక్వ మన్వహాసమహిమా మాతః కథం మానితాం
తన్మార్ధాన్ని సురనిమ్నగాం చ కలికామిన్దోశ్చ తాం నిన్దతి॥ 77**

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షి! = ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
మాతః! = అమ్మా!

మమతావైచక్షణీమ్ = మమకారముయొక్క పాండిత్యమును;
క్షీణోతు = క్షీణింపఁజేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతికి సరితూగజాలమన్న భయమున కాబోలు చన్ద్రుడు మేఘముయొక్క పొట్టలో, ముత్యము చిప్పయొక్క పొట్టలో, తామరతూడు సరస్సుయొక్క మధ్యమున దాగుకొనుచున్నది. అట్టి అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతియొక్క ప్రకటనము క్షయములేని నా మమకారపాండిత్యమును క్షీణింపఁజేయుగాక!

వివరణము :-

చన్ద్రుడు మేఘోదరమున, ముత్యము ముత్యపుచిప్పయొక్క పొట్టలో, తామరతూడు సరస్సుయొక్క మధ్యమున నుండుటకు హేతువు కాని అమ్మవారి చిటునవ్వుకాంతి ప్రకటనముయొక్క భీతిని హేతువుగా చెప్పుటచే నీ శ్లోకమున హేతుత్వేక్షాలంకారము ఇవ శబ్దముచే వాచ్యమై యున్నది. ఇతర విధముల మమకారము క్షీణించదు కావున మమకారవైచక్షణి అక్షయమని పేర్కొనఁబడినది. అమ్మవారి చిటునవ్వుకాంతియొక్క ప్రకటనముచేతనే అది క్షీణించును. కావున సర్వవిధముల నది అక్షయము కాదని గమనింపవలెను.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు కొన్నింటిని భయము కలిగించునవి చెప్పఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిటునవ్వుయొక్క వాత్సల్య ప్రేమకరణులు వర్ణింపబడుచున్నది.

**శ్లో॥ హేరమృగే చ గుహే చ హర్షభరితం వాత్సల్యమజ్ఞూరయ-
న్మారద్రోహిణి పూరుషే సహభువం ప్రేమాజ్ఞురం వృజ్జయత్
ఆనమ్రేషు జనేషు పూర్ణకరుణావైదగ్ధ్యముత్తాలయ-
న్మామాక్షి! స్మితమజ్ఞరీ తవ కథంకారం మయా కథ్యతే॥**

75

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
హేరమృగే = వినాయకునియందును;
గుహే చ = కుమారస్వామియందును;
హర్షభరితమ్ = సంతోషముతో నిండిన;
వాత్సల్యమ్ = వాత్సల్యమును;
అంకూరయన్ = కలిగించుచు;
మారద్రోహిణి = మన్మథునికి శత్రువైన;

పూరుషే చ	= పురుషుని (శివుని) యందును;
సహభువమ్	= సహజమైన;
ప్రేమాంకురమ్	= ప్రేమమొలకను;
వ్యంజయత్	= స్ఫురింపజేయును;
ఆనమ్రేషు	= వంగియున్న;
జనేషు	= జనులయందు;
పూర్ణకరుణావైదగ్ధమ్	= పూర్ణకరుణానైపుణ్యమును;
ఉత్తాలయన్	= కలిగించు;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితమంజరీ	= చిఱునవ్వుయొక్క అందము;
మయా	= నాచేత;
కథంకారమ్	= ఎట్లు;
కథ్యతే	= చెప్పబడును.

తాత్పర్యము:-

వినాయకునియందు, కుమారస్వామియందును సంతోషముతో నిండిన వాత్సల్యమును, శివునియందు సహజప్రేమను, నమస్కరించిన జనులయందు సంపూర్ణకరుణానైపుణ్యమును సూచించునట్టి నీ చిఱునవ్వుయొక్క అందమెట్లు చెప్పబడును?

వివరణము :-

శివుడనుటకు బదులు మారద్రోహిణి పూరుషే అనుట భంగ్యంతరముగా శివుని చెప్పుట కావున పర్యాయోక్త్యలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారికి తన పెంపుడు కుమారులైన వినాయకకుమారస్వాములయెడ వాత్సల్యముండుట సహజము. శివునియందు ప్రేమకూడ సహజమే. ఆ వాత్సల్యము ఆ ప్రేమ సహజములే కాని పూర్ణములు కావు. వారు తనకు సంబంధించిన వారు కావున వారికి క్షేమములే లేవు. జీవులు క్షేమతప్పలే నమస్కరించిన వారు కావున వారి యందమ్మవారికి పూర్ణకరుణ కలుగునను వస్తువు వ్యంగ్యమగుటచే నిట వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:- హేరమ్మగుహాలయం దమ్మవారికి వాత్సల్యము నామె మందస్మిత మంకురింపజేయునని పై శ్లోకమున చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున నా స్మితమను నమృతమును వారివంటి నా యందుంజిలుకవలెనని కవి కోరుచున్నాడు.

శ్లో॥ సంక్రుద్ధద్విజరాజకోఽప్యవిరతం కుర్వన్విజైస్సజ్జమం
వాణీపద్ధతిదూరగోఽపి సతతం తత్సాహచర్యం వహన్
అశ్రాంతం పశుదుర్లభోఽపి కలయన్పత్యో పశూనాం రతిం
శ్రీకామాక్షీ! తవ స్మితామృతరసస్యన్దో మయి స్యన్దతామ్॥

76

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షీ!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సంక్రుద్ధద్విజరాజకః+అపి	= చస్రని (బ్రాహ్మణుడు) కోపించువాడైనను;
అవిరతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
ద్విజైః	= దస్తముల (బ్రాహ్మణుల) తో ;
సంగమమ్	= సహవాసమును;
కుర్వన్	= చేయుచు;
వాణీపద్ధతిదూరగః+అపి	= వాఙార్థమునకు దూరముగా నున్నను;
సతతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
తత్సాహచర్యమ్	= వాక్కులతోడి సహచరభావమును;
వహన్	= వహించుచు;
పశుదుర్లభః+అపి	= పశువులకు లభింపరానిదైనను;
అశ్రాంతమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పశూనామ్ పత్యో	= పశువులకు పతియైన శివునియందు;
రతిమ్	= ప్రేమను;
కలయన్	= పొందుచు;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితామృతరసస్యన్దః	= చిఱునవ్వునెడి అమృతరసప్రవాహము;
మయి	= నాయందు;
స్యన్దతామ్	= ప్రవించుగాక!

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు తనతో పోటీపడుచున్నదని చస్రనిపై కోపించును. అయినను దంతములతో సంగమము చేయును, ఆ చిఱునవ్వు వాక్కులతో వర్ణింపరానంత గొప్పది అయినను వాక్కులతో కూడి చరించును, పశువులకు అనగా అజ్ఞాని జీవులకు

మాక్షికగుడద్రాక్షాభవమ్	= తేనెనుండి బెల్లమునుండి ద్రాక్షనుండి
	పుట్టిన;
దాక్ష్యమ్	= సామర్థ్యమును;
పక్ష్యలయన్తు	= ఉన్నీలింపఁజేయుగాక;
సూక్ష్మమ్	= సూక్ష్మమైన;
మోక్షపథమ్	= మోక్షమార్గమును;
నిరీక్షితుమపి	= చూచుటకును;
మే	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సును;
ప్రక్షాలయేయుః	= కడుగుగాక.

తాత్పర్యము:-

శివుడు చూచినప్పుడు సిగ్గుతో చుట్టబడిన, చన్ద్రుని కిరణముల నాక్షేపించుటలో చిటుదివ్వలైన కామాక్షీదేవియొక్క మన్దహాసకాంతి సమూహము లనెడి జలములు నా వాక్కులలో తేనెలో, బెల్లములో, ద్రాక్షలో నుండు మాధుర్యమును నింపి సూక్ష్మమైన మోక్షమార్గమును దర్శించుటకు కావలసిన నిర్మలత్వమును కలిగించుగాక!

వివరణము :-

ప్రక్షాలయేయుః అను క్రియయొక్క ప్రయోగముచేత అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతి సమూహములందు జలారోపము వ్యక్తమగుటచే నిందు రూపకాలంకార స్ఫూర్తియున్నది. ప్రక్షాళనము జలముయొక్క క్రియగదా! ఆధునికులు స్వచ్ఛమైన నీటికి రంగు రుచి వాసన లేవు అని చెప్పుచున్నను ప్రాచీన పదార్థ విజ్ఞాన (తర్క) శాస్త్రజ్ఞులు జలమునకు మాధుర్యగుణమున్నదని యంగీకరించినారు. అంతే గాక తెల్లదనము అను రంగు కూడ జలమున కుండునని అంగీకరించినారు. ఆధునికులవలెనే వాసన మాత్రము జలమునకు లేదన్నారు. ఆ మన్దహాసము తన వాక్కులలో తేనెలో బెల్లములో ద్రాక్షలో నున్న మాధుర్యమును నింపవలెను అని కవి ప్రార్థించుటవలన అమ్మవారి మన్దహాసములో వాటి మాధుర్యమును మించిన మాధుర్యమున్నది. దానిని కోరుట అత్యాశయని భావించిన కవి తేనె బెల్లము ద్రాక్షలోనుండు మాధుర్యమును తన వాక్కులకు ప్రసాదింపవలెనని కోరుచున్నాడు. శివుడు చూచినప్పుడు సిగ్గుతో మన్దహాసమునకు సంకోచమేర్పడును. సిగ్గుతోడి సంకోచముతో కూడిన మన్దహాసము శివునకు మరింత మధురముగా తోచును. ఈ శ్లోకమున క్షకారము బహువారావృత్తమైనది. కావున వృత్త్యనుప్రాసమను పేరుగల శబ్దాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతులు చన్ద్రకిరణము నాక్షేపించు చిటుదివ్వలని చెప్పుటవలన రూపకాలంకారమున్నది. ఆ చిటుదివ్వలు చన్ద్రుని కాన్తుల నాక్షేపించుట వింతకాదు. చిటుదివ్వ వెలుగులు వెన్నెల వ్యాపించని చోట కూడ వ్యాపించుట మనమెరుగుదుము. హృదయగుహలోనికి చన్ద్రుని కాన్తులు ప్రసరించనే ప్రసరించవు.

యః	= ఏది (మన్దహాసమహిమ);
మహేశ్వరే	= శివునియందు;
నిరుపమప్రేమాంకురప్రక్రమమ్	= సాటిలేని ప్రేమయొక్క ఆవిర్భావారంభమును
నిత్యమ్	= ఎల్లప్పుడు;
సహజామ్	= సహజమైన;
మాధురీమ్	= మాధుర్యమును;
ఉన్నిద్రయన్	= మేలుకొలుపుచు;
ప్రకటీకరోతి	= ప్రకటించునో;
తత్తాదృక్	= అటువంటి ఆ;
తవ	= నీయొక్క;
మన్దహాసమహిమా	= చిటునవ్వుయొక్క గొప్పతనము;
తన్మార్థాన్	= ఆతని (శివుని)యొక్క తలచేత;
మానితామ్	= గౌరవింపఁబడిన;
సురనిమ్నగామ్ చ	= దేవనదిని గూడ;
ఇన్దోః	= చన్ద్రునియొక్క;
కలికామ్ చ	= కలను;
కథమ్	= ఎట్లు;
నిన్దతి	= నిన్దించుచున్నది?

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! శివునియందు సహజమైన మాధురిని మేలుకొల్పుచు, సాటిలేని ప్రేమను ప్రకటించు నీ మన్దహాసమహిమ ఆ శివుడు తలదాల్చు దేవనదిని చన్ద్రకల నెట్లు నిన్దించుచున్నది?

వివరణము :-

ఎంత సురనదియైనను గంగ నిమ్నగ శివుని శిరమునుండి క్రిందుగా క్రిందుగా పోయి చివరకు సముద్రుని లోనికి చేరుచున్నది. కావున నిన్దకు పాత్రురాలే యని నిమ్నగా శబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. అమ్మవారి మన్దహాసము ఆమె ముఖచన్ద్రబింబముయొక్క సర్వస్వము దాని సమక్షమున చన్ద్రకల శివుడు ధరించిన ధరించు గాక, అది ఆ శిరమున కలామాత్రమై నిక్కుట తగదని కలికా శబ్దము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ఉపమేయమైన మన్దహాసము ఉపమానములైన సురనిమ్నగా చన్ద్రకలలను నిందించుట చెప్పఁబడుటచే నిట ప్రతీతిపాలంకారమున్నది. ఈ ఉపమానోపమేయభావమునకు హేతువగు సమానధర్మము తెలుపని వేరుగా చెప్పనక్కఱ లేదు. శివుని యందలి అమ్మవారి ప్రేమ నిరుపమము. శివుడు మహేశ్వరుడు కదా! సాధారణేశ్వరులు తమ ఐశ్వర్యమునితరులకు

సంక్రమింపజేయఁజాలరు, శివుడు జీవులలో అట్టి కోరిక అనగా మహేశ్వరప్రాప్తి వాంఛయున్న వారికి తన ఈశ్వరత్వమును సంక్రమింపజేయగల్గుటయే యాతని ఈశ్వరత్వములోని మహత్వము. కావుననే యా మహేశ్వరుడు నిరుపముడు. ఆతనియం దమ్మవారి ప్రేమయు నిరుపము. అమ్మవారి స్వాత్మయే మహేశ్వరుడు. స్వాత్మను మించి యొరుల ప్రేమించుట యసంభవము గదా!

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వునకు మాధుర్యము సహజమని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిఱునవ్వునకు మాధుర్యముతో పాటు శైత్య వైశద్యములు కూడ సహజములు అని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యే మాధుర్యవిహారమణ్ణపభువో యే శైత్యముద్రాకరా

యే వైశద్యదశావిశేషసుభగాస్తే మన్దహాసాఙ్కరాః॥

కామాక్ష్యాస్సహజం గుణత్రయమిదం పర్యాయతః కుర్వతాం

వాణీగుమ్మనడమ్మరే చ హృదయే కీర్తిప్రరోహే చ మే॥

78

ప్రతిపదార్థము:-

యే	= ఏవి;
మాధుర్యవిహారమణ్ణపభువః	= మాధుర్యముయొక్క విహారమునకు మణ్ణప ప్రదేశములో;
యే	= ఏవి;
శైత్యముద్రాకరాః	= చల్లదనముయొక్క చిహ్నములకు గనులో;
యే	= ఏవి;
వైశద్యదశావిశేషసుభగాః	= స్వచ్ఛతయను దశావిశేషముతో సుందరములో;
తే	= ఆ;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మన్దహాసాంకురాః	= చిఱునవ్వు మొలకలు;
ఇదమ్	= ఈ;
సహజమ్	= సహజమైన;
గుణత్రయమ్	= గుణత్రయమును;
పర్యాయతః	= వరుసగా;
వాణీగుమ్మనడమ్మరే	= మాటల కూర్పును వెల్లడించుటయందు;
హృదయే చ	= హృదయమునందును;
కీర్తిప్రరోహే చ	= కీర్తిని పెంచుట యందును;
కుర్వతామ్	= చేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

కామాక్షీదేవియొక్క మన్దహాసాంకురములు మాధుర్యగుణమునకు విహారమణ్ణప ప్రదేశములు, శైత్యగుణమును ముద్రించునట్టివి, వైశద్య గుణముయొక్క విశేషస్థితిలో అందమైనట్టివి. ఆ సహజమాధుర్య శైత్యవైశద్య గుణములు మూడింటిలో మాధుర్యగుణము నా మాటలలో, శైత్యము నా హృదయములో, వైశద్యము నా కీర్తిలో ప్రకాశించుగాక.

వివరణము :-

అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములు పర్యాయతః (క్రమముగా) మాధుర్య శైత్య వైశద్య గుణముల మూడింటిని వాణీగుమ్మనడమ్మరమున హృదయమున కీర్తి ప్రరోహమున కలిగించుగాక అని చెప్పటవలన నీ శ్లోకమున క్రమాలంకారమున్నదని క్రమవాచిపర్యాయశబ్దప్రయోగముచేత స్పష్టమగు చున్నది. గుణత్రయశబ్దప్రయోగముచే ప్రకృతినస్వరూపిణియగు నమ్మవారి నత్వరజస్తమోగుణత్రయమునకు గాని పరమాత్మస్వరూపిణి యగు నమ్మవారు సచ్చిదానందములకు గాని ప్రతీకముగా నూహించుకొనుట కవకాశమేర్పడుచున్నది. ప్రథమ ద్వితీయ పాదాంతములందు ముద్రాకరా, హాసాంకురా అని యుండుటచే పాదాంతానుప్రాసయేర్పడుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు నందు జలధర్మమైన శైత్యమున్నట్లు చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున జలక్రియయగు ప్రక్షాళనము మనఃకర్మముగా చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశునికరా దక్షాంతే వీక్షణే

మన్దాక్షగ్రహిలా హిమద్యుతిమయాఖాక్షేపదీపాఙ్కరాః॥

దాక్ష్యం పక్ష్యలయస్తు మాక్షికగుడద్రాక్షాభవం వాక్షు మే

సూక్ష్మం మోక్షపథం నిరీక్షితుమపి ప్రక్షాలయేయుర్మనః॥

79

ప్రతిపదార్థము:-

దక్షాంతే	= శివునకు సమ్మన్దించిన;
వీక్షణే	= చూపునందు;
మన్దాక్షగ్రహిలా	= సిగ్గు పట్టుకొన్న;
హిమద్యుతిమయాఖాక్షేప	= చంద్రుని కిరణముల నాక్షేపించు
దీపాంకురాః	చిఱుదివ్వెలగు;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశునికరాః	= మన్దహాసకాంతి సమూహములు;
మే	= నాయొక్క;
వాక్షు	= వాక్కులలో;

రంగే ఆకాశగంగకు, చస్త్రునకు, తుమ్మిపూలమాలకు బూడిద పూతకు నున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు మీది ప్రేమలో తత్సమానవర్ణముగల వస్తువులను కూడ ప్రేమించుట ప్రేమికుడైన శివునకు సహజమే.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు నందు శివునకు గల ప్రేమ వర్ణింపఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారికి శివునందు గల ప్రేమ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకాశ్చీపురదేవతే! మృదువచస్సౌరభ్యముద్రాస్పదమ్
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమమ్ మన్దస్మితం తావకమ్
మన్దం కన్దలతి ప్రియస్య వదనాలోకే సమాభాషణే
శ్లేష్ణే కుటూలతి ప్రరూఢపులకే చాశ్లేషణే పుల్లతి॥

82

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకాంచీపురదేవతే	= శ్రీ కాంచీపుర దేవతా!
మృదువచస్సౌరభ్యముద్రాస్పదమ్	= మెత్తని మాటల సుగంధ చిహ్నమునకు స్థానమైన;
ప్రౌఢప్రేమలతానవీనకుసుమమ్	= ప్రౌఢమైన ప్రేమ యను తీగయొక్క క్రొత్త పూవైన;
తావకమ్	= నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	= చిటునవ్వు;
ప్రియస్య	= ప్రియుని (శివుని)యొక్క;
వదనాలోకే	= ముఖమును చూచుట యందు;
మన్దమ్	= మెల్లగా;
కన్దలతి	= అంకురించును;
శ్లేష్ణే	= స్నేహపూర్ణమైన;
సమాభాషణే	= మాట్లాడుట యందు;
కుటూలతి	= మొగ్గదొడుగును;
ప్రరూఢపులకే	= మొలచిన పులకులుగల;
ఆశ్లేషణే చ	= కొగిలంత యందును;
పుల్లతి	= వికసించును.

తాత్పర్యము:-

శ్రీ కాంచీపుర దేవతా! మృదువులైన మాటల సుగంధ చిహ్నములకు నెలవైన, ప్రౌఢ ప్రేమ యనెడి తీగకు క్రొత్తగా పుట్టిన పూవైన నీ చిటునవ్వు శివుని చూడగానే అంకురించును. స్నేహపూర్వకమైన అతని తోడి సమ్భాషణ మారమ్భము కాగానే మొగ్గ దొడుగును. పులకాంకురములను కలిగించు నాతని యాలింగన సమయమున వికసించును.

అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతులు హృదయగుహయందలి చీకటిని బోగొట్టగల చిటుదివ్యేలనుటలో సందేహము లేదు. దీపము చిన్నదైనను పెక్కు దీపముల వెలిగింపజాలును. చంద్రకాంతుల కా లక్షణము లేదు. అందువలనను చంద్రకాంతులను మన్దహాసదీపాంకురము లాక్షేపించగలవు అని **దీపాంకుర** శబ్దములోని బహువచనము స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. మనసు నిర్మలమైనప్పుడే మోక్షమార్గమును చూడగలదు. ఆ మార్గము కత్తియంచువలె సన్ననైనది. దానిని చూచుటకు మనసులో నేమాత్రము మాలిన్యముండరాదు. మాలిన్యముండకుండఁజేయవలెనన్న దానిని కడుగవలెను. దానిని కడుగుటకు అమ్మవారి మన్దహాసాంకురరూప జలములే సమర్థములు. **మన ఏవ మనుష్యాణాం, కారణమ్ బన్ధమోక్షయోః** మై. 6. 30 అను సూక్తి మలినమైన మనస్సు బన్ధమునకు హేతువు. నిర్మలమైన మనస్సు మోక్షమునకు హేతువు అని చెప్పుచున్నది. అజ్ఞానమునకు మలమను పేరు కూడ కానవచ్చును. మలక్షాలనము జలకృత్యము, అజ్ఞానమంధకార రూపము కావున దానిని దీపమే నివారింపగలదు. ఇట్లు జలదీపలక్షణములున్ననే మలాన్ధకార లక్షణములు గల అజ్ఞానమును నివారించుటకు వీలున్నది. కావుననే కవి మన్దహాసమునందు దీపారోపమును వాచ్యమొనర్చి జలారూపమును లక్ష్యమొనర్చినాడు.

అవ:- పై శ్లోకమున మనః ప్రక్షాళనము కోరఁబడినది. ఈ శ్లోకమున బుద్ధి ప్రక్షాలనము కోరఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ జాత్యా శీతలశీతలాని మధురాణ్యేతాని పూతాని తే
గాఙ్గానీవ పయాంసి దేవి! పటలాన్యల్పస్మితజ్యోతిషామ్
ఏనఽపజ్జ్వరమ్మరామలినతామేకామ్రనాథప్రియే!
ప్రజ్ఞానాత్పుతరాం మదీయధిషణాం ప్రక్షాలయన్తు క్షణాత్॥ 80

ప్రతిపదార్థము:-

ఏకామ్రనాథప్రియే	= ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియురాలవైన;
దేవి	= ఓ దేవీ!
తే	= నీయొక్క;
అల్పస్మితజ్యోతిషామ్	= చిటునవ్వు కాంతులయొక్క;
పటలాని	= గుంపులు;
గాంగాని	= గంగకు సంబంధించిన;
పయాంసి ఇవ	= జలములవలె;
జాత్యా	= జాతితో;
శీతలశీతలాని	= చల్లచల్లనివి;

మధురాణి	= ఇంపైనవి;
పూతాని	= పవిత్రములైనవి;
ఏనః పంకపరమ్పరామలినతామ్	= పాపములనెడి బురదల వరుసల
	మాలిన్యముగల;
మదీయధిషణామ్	= నా బుద్ధిని;
సుతరామ్	= మిక్కిలి;
ప్రజ్ఞానాత్	= ప్రజ్ఞానము వలన;
క్షణాత్	= క్షణకాలములో;
ప్రక్షాలయన్తు	= కడిగి వేయుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చిటునవ్వు కాంతుల సమూహములు గంగాజలములవలె సహజముగా చల్లనివి, పవిత్రములైనట్టివి. అవి నా బుద్ధిలోని పాపపంకమును ప్రజ్ఞానమువలన క్షణకాలములో బాగుగా కడిగివేయుగాక.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతుల సమూహములు గంగాజలములవలె చల్లనివి, పవిత్రములు అని చెప్పుటచే పూర్ణోపమాలంకారమున్నది. ఈ శ్లోకము నందును పూర్వశ్లోకము నందువలెనే ప్రక్షాలన క్రియ చెప్పబడుటచే అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతుల సమూహములందు జలారోపము స్ఫురించుటచే రూపకాలంకారస్ఫూర్తి కలదు. ప్రజ్ఞాన మా జలములధారగా గమనింప వలసియున్నది. “ప్రజ్ఞానమ్ బ్రహ్మ” అనునది నాలుగు మహావాక్యములలో ప్రథమము. బ్రహ్మము ప్రజ్ఞానరూపము కావున ప్రజ్ఞానము సమస్తపాప ప్రక్షాలనమున గంగాజలములధార. జ్ఞానములధారవలననే బుద్ధిదోషములు నశించును. జ్ఞానముల ధారలో విషయము సగుణ (సాకార) బ్రహ్మము. అట్టి బ్రహ్మముయొక్క ధ్యానము (జ్ఞానముల ధార) చేత బుద్ధికి విషయము కానిది విషయ రూపము అయినది. ‘జహదహజల్లక్షణ’ (భాగత్యాగ లక్షణా) వృత్తి లభ్యము అయినది. నిర్గుణ బ్రహ్మము ‘యో బుద్ధేః పరతస్తు సః’ 3.42 అని భగవద్గీతలో పేర్కొనబడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి మన్దహాసాంకురములకు గంగాజలములతో పోలిక చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ పోలికయే శివుడు గంగను శిరమున దాల్చుటకు హేతువుగా నుత్పేక్షింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ అశ్రాన్తం పరతన్వితః పశుపతిస్త్యన్మన్దహాసాంజురైః
శ్రీకామాక్షి! తదీయవర్ణసమతాసజ్గేన శఙ్కామహే!

ఇన్ద్రం నాకధునీం చ శేఖరయతే మాలాం చ ధత్తే నవై-
రైవకుణ్డైరవకుణ్డనం చ కురుతే ధూలీచయైర్భాస్వనైః॥81

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
త్వన్మన్దహాసాంకురైః	= నీ చిటునవ్వు మొలకల చేత;
పశుపతిః	= శివుడు ;
అశ్రాన్తమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పరతన్వితః	= పరతంత్రను బొందినాడు;
తదీయవర్ణసమతాసంగేన	= నా చిటునవ్వు రంగుతోడి పోలిక
	యందలి ఆసక్తిచేత ;
ఇన్ద్రమ్	= చంద్రుని;
నాకధునీమ్	= స్వర్గనదిని;
శేఖరయతే	= శిరోభూషణములుగా చేసికొనుచున్నాడు;
నవైః	= నూతనములైన;
వైకుంఠైః	= తుమ్మిపూలతోడి;
మాలాం చ	= మాలనుగూడ;
ధత్తే	= ధరించుచున్నాడు;
భాస్వనైః	= భస్మమునకు సంబంధించిన;
ధూలీచయైః	= పరాగముల సమూహముచేత;
అవకుణ్డనం చ	= మైపూతను గూడ;
కురుతే	= చేసికొనుచున్నాడు అని;
శంకామహే	= అనుకొనుచున్నాము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిటునవ్వు మొలకచేత శివుడు పూర్తిగా పరాధీనుడైనాడు. కావున ఆ చిటునవ్వు రంగుయొక్క సామ్యమందలి ఆసక్తి చేతనే చంద్రుని స్వర్గనదిని శిరమున అలంకరించుకొన్నాడు. నూతనములైన తుమ్మి పూలమాల ధరించినాడు. బూడిదను పూతగా బూసికొన్నాడు అని అనుకొనుచున్నాము.

వివరణము :-

శివుడు శిరమున స్వర్గనదిని, చంద్రుని ధరించుటకు, తుమ్మిపూల మాలను ధరించుటకు, బూడిద పూసికొనుటకు అమ్మవారి చిటునవ్వు మొలకచే పొందిన పరాధీనత కారణము కాకపోయినను కారణముగా చెప్పుటచే, శంకామహే అను క్రియను ప్రయోగించుటచే నీ శ్లోకమున ఉత్పేక్షాలంకారము వాఙ్మయైయున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు

అభూమిమ్ = చేరరాని చోటును;
అయతే = పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ హాసప్రభామంజరి నీ ముఖకమలమునకు సహజాలంకారము. నీ వాక్కులకు శాశ్వత సఖి, నీ విలాసముల సమూహమునకు కేంద్రము, శివుని చూపులకు అమృతపు విందు. మన్మథలక్ష్మికి జీవనౌషధము, చంద్రకాన్తి కుచ్చాటన దేవత. ఆ హాసప్రభామంజరి వాక్కుల కందకుండనున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వునందు ముఖకమలసహజాలంకారత్వము వాణినిత్య సఖాత్వము, విభ్రమసంతతనవత్వము, పశుపతి దృక్కుధాపారణత్వము, మదన శ్రీ జీవాతుత్వము, శశిరుచ్యుచ్ఛాటన దేవతాత్వము ఆరోపితములగుటచే నీ శ్లోకమున మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు ననేక విధముల నీ శతకమున వర్ణించిన మూకకవి అమ్మవారి చిటునవ్వు వాక్కుల కందరానిదని చెప్పుచున్నాడు. ఇట్లు చెప్పుటకూడ వాక్కి వాక్కుల కందరానిదని వాక్కుతోడనే గదా చెప్పవలెను. పోతే అట్లని మూకకవి మోసమును వహించినాడా? లేదు. ఇంకను వర్ణించుచునే యున్నాడు. వాక్కుల కందరానిదనుటలో తాత్పర్యము సమగ్రముగా వాక్కులతో నమ్మవారి చిటునవ్వు వర్ణించుట సాధ్యము కానిదనియే. ఇంత వర్ణించినను ఆ వర్ణనము యత్కించి ద్వర్ణనమే కాని సమగ్రవర్ణనము కాదను సత్యము చెప్పుట కవియొక్క నిరహంకారతకు నిదర్శనము. నిర్గుణబ్రహ్మము వాక్కులకందరానిదే. కామాక్షీ దేవి సగుణబ్రహ్మస్వరూపిణి. సగుణ, నిర్గుణ శబ్దములలోని గుణ శబ్దము శబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తములైన గుణజాతి క్రియాద్రవ్య సంజ్ఞల కుపలక్షణము. ప్రవృత్తి నిమిత్తములైన జాతి గుణ క్రియా ద్రవ్యసంజ్ఞలులేని నిర్గుణబ్రహ్మము వాక్కుల కందరానిదనుట ఉచితమే. కాని కామాక్షీ దేవి మన్దహాసము సగుణము కదా. వాక్కులకందరాని దగుట యెట్లు అను ప్రశ్నము కలుగును. సగుణము అనగా ఒకటి రెండు గుణములు కలదని, అనంత గుణములు కలదనియు చెప్పవచ్చును. అనంతగుణములు కలదైన మన్దహాసముకూడ నిర్గుణబ్రహ్మమువలె వాక్కుల కందరానిదే. అనంతగుణముల చెప్పుట యెవనికి సాధ్యము. ఏ వాక్కులనంత గుణముల చెప్పగలవు? ఏ వాక్కులును చెప్పలేవు. అమ్మవారి మందహాసము సగుణమైనను అనంతగుణములు కలదగుట వలన వాక్కులకందరానిదే యనుట నిస్సంశయము. ఏవో కొన్ని గుణములు చెప్పవచ్చును. మూకకవి కూడ అట్లే చెప్పినాడు. చెప్పబోవుచున్నాడు. ఆయన అమ్మవారి మన్దహాసము సమగ్రముగా చెప్పుట సాధ్యము కాదనియే తాత్పర్యము. దేవమనుష్యపశ్వాది శబ్దములు జాతివాచకములు; శ్వేతపీతాదిశబ్దములు గుణవాచకములు, జనకసంహారక పాచకాది శబ్దములు క్రియావాచకములు, శూలిదండ్యాదిశబ్దములు ద్రవ్య (యోగ)

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వు నందామె మాటల సౌగంధ్యమున్నది. అది ఆ శివునిపై అమ్మవారి హృదయమునందలి ప్రౌఢప్రేమ యనెడి తీగ క్రొత్తగా పూచిన పూవు అని మాట యందు సౌగంధ్యము, ప్రేమయందు తీగయొక్క అమ్మవారి చిటునవ్వు నందు పుష్పముయొక్క ఆరోపముండుటచే రూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వునెడి పుష్పయొక్క, అంకుర దశ, కుట్రుల దశ, వికాస దశ వరుసగా వర్ణింపఁ బడుటచే క్రమాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున కామాక్షీదేవి శ్రీకాంచీపురదేవతగా పేర్కొనఁబడినది. ఈ శ్లోకమున శ్రీ కాంచీపుర నాయకుడైన ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియతమగా పేర్కొనఁబడుచున్నది.

**శ్లో॥ కిం త్రైస్రోతసమమ్మికే పరిణతం స్రోతశ్చతుర్థం నవం
పీయూషస్య సమస్తతాపహరణం కింవా ద్వితీయం వపుః
కింస్త్విన్నైకటికం గిరో మధురిమాభ్యాసాయ నవ్యం పయః
శ్రీకాశ్చీపురనాయకప్రియతమే! మన్దస్మితం తావకమ్॥**

83

ప్రతిపదార్థము :-

శ్రీకాంచీపురనాయకప్రియతమే	=	శ్రీకాంచీపురనాయకునకు ప్రియతమురాలవైన;
అమ్మికే	=	అమ్మా! ;
తావకమ్	=	నీకు సంబంధించిన;
మన్దస్మితమ్	=	చిటునవ్వు ;
త్రైస్రోతసమ్	=	గంగకు సంబంధించిన ;
నవమ్	=	క్రొత్తదైన;
చతుర్థమ్	=	నాలుగవదైన;
సమస్తతాపహరణమ్	=	అన్ని తాపములను బోగొట్టు;
స్రోతః	=	ప్రవాహము;
పరిణతమ్ కిం	=	పరిణమించినదా?
పీయూషస్య	=	అమృతముయొక్క;
ద్వితీయమ్	=	రెండవదైన;
వపుః కిం వా	=	శరీరమా;
గిరః	=	వాక్యముయొక్క;
మధురిమాభ్యాసాయ	=	మాధుర్యము నభ్యసించుట కొఱకు;
నైకటికమ్	=	సమీపమునందున్న;

నవ్యమ్ = కొత్తదైన;
పయః కింస్వితే = పాలా?

తాత్పర్యము:-

ఏకామ్రేశ్వరుని ప్రియతమురాలవైన అమ్మా! నీ చిటునవ్వు గంగయొక్క కొత్తదైన నాల్గవ ప్రవాహముయొక్క పరిణామమా? అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా? వాక్కుల మాధుర్యము నభ్యసించుటకు సమీపించిన కొత్తపాలా?

వివరణము :-

ఆకాశమునందు, భూమియందు పాతాళమునందు గంగ ప్రవహించినది. కావున గంగకు ఆకాశ ప్రవాహము (మన్దాకిని) భూప్రవాహము (హైమవతి) పాతాళ ప్రవాహము (భోగవతి) అను మూడు ప్రవాహములున్నవి కావున త్రిస్రోతస యను పేరేర్పడినది. అమ్మవారి చిటునవ్వు ఆ గంగయొక్క నాల్గవ ప్రవాహమా? అమృతముయొక్క శరీరమొకటి దేవతలకు భోగ్యమై యున్నది. ఈ చిటునవ్వు ఆ అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా? ఈ చిటునవ్వు అమ్మవారి వాక్కుయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు దగ్గరకు వచ్చిన కొత్తపాలా యని యొకే చిటునవ్వు మూడు విధములుగా నుల్లేఖింపఁబడుట వలన నీ శ్లోకమున నుల్లేఖాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు గంగయొక్క నాల్గవ ప్రవాహమా, అమృతముయొక్క రెండవ శరీరమా, నవ్యవైన పాలా, యనుట వలన తాద్రూప్యరూపకాలంకారము స్ఫురించుచున్నది. గంగ ఒక విధమైన ఆధ్యాత్మిక (శారీరక) మైన తాపమును హరింపఁగలదే కాని మరొక విధమైన ఆధ్యాత్మిక (మానసిక) మైన తాపము హరింపఁజాలదు. కావున సమస్త తాపముల హరించుటకు నాల్గవ ప్రవాహముగా పరిణమించినదా యేమి? పీయూషముయొక్క యొక శరీరము దేవతా భోగ్యమే కాని పరదేవతా (శివ) భోగ్యముకాదు. ఆ లోపమునపహరించి పరదేవతా (శివ) భోగ్యమగుటకు ద్వివీర్యశరీరము ధరించినదా యేమి? పాలకు అమ్మవారి చిటునవ్వు నందలి మాధుర్యము లేదు. కావున శివుడు పాలు త్రాగనే లేదు. పాలసముద్రములో పుట్టిన విషమును త్రావినాడు. చివరకు మాతృస్తన్యమును కూడ గ్రోల లేదు అని పాలు కొత్తరూపు ధరించి అమ్మవారి వాక్కుయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు ఆమె చిటునవ్వును సమీపించినదా యేమి యను నిట్టి భావము స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున మాలోత్ప్రేక్షాలంకారస్ఫూర్తి యున్నది. శివుడేమి చూచి గంగను నెత్తికెక్కించు కొన్నాడు. గంగ దేవతలనదియే. ఆ దేవతలు ప్రలయమున మరణించువారేకదా వారి నదికి (దేవతానదికి) ప్రలయమున నాశముండదా తనవలెనది శాశ్వతమైనదా? అని అమ్మవారు మందహాస మొనర్చినది. శివుడు దేవతలందఱితో పాటు అమృతమును త్రావియున్నచో వారివలె ప్రళయమున నశింపకుండుట యెట్లు? ఆ నశింపకుండుట తన మాంగల్యమహిమ యని శివుడెఱుగదా యని అమ్మవారు మందహాసమొనర్చినది. పాపము శివుడు తల్లి పాలరుచిచెఱుగనివాడు.

తన భక్తకుమారులకు మాత్రము తన చనుబాల రుచి తెలియును, భర్తకు పాలరుచిని మించిన మాధుర్యము కల మందహాసమొనర్చి శివునానందింపఁజేసినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు ఆమె వాక్కులయొక్క మాధుర్యము నభ్యసించుటకు వచ్చిన పాలయొక్క కొత్తరూపుగా వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున వాక్కులకు స్నేహితురాలుగా అమ్మవారి హాసప్రభామంజరి వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ భూషా వక్త్రసరోరుహస్య సహజా వాచాం సఖీ శాశ్వతీ
నీవీ విభ్రమసంతతేః పశుపతేస్సౌధీ దృశాం పారణా
జీవాతుర్మదనశ్రియశ్శశిరుచేరుచ్ఛాటనీ దేవతా
శ్రీకామాక్షీ! గిరామభూమిమయతే హాసప్రభామజ్జరీ॥

84

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీకామాక్షీ!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తే	= నీయొక్క;
హాసప్రభామంజరి	= నవ్వుల కాంతుల గుత్తి;
వక్త్రసరోరుహస్య	= ముఖకమలమునకు;
సహజా	= సహజమైన;
భూషా	= అలంకారము;
వాచామ్	= వాక్కులకు;
శాశ్వతీ	= శాశ్వతమైన;
సఖీ	= స్నేహితురాలు;
విభ్రమసంతతేః	= విలాససమూహమునకు;
నీవీ	= పోకముడి;
పశుపతేః	= శివునియొక్క;
దృశామ్	= చూపులకు;
సౌధీ	= అమృతసమ్మన్ధమైన;
పారణా	= విందు;
మదనశ్రియః	= మన్మథలక్ష్మికి;
జీవాతుః	= జీవనౌషధము;
శశిరుచేః	= చంద్రకాంతికి;
ఉచ్ఛాటనీ	= వెడలకొట్టు;
దేవతా	= దేవతయువై;
గిరామ్	= వాక్కులయొక్క;

శ్రీకామాక్షీ! తవ స్మితద్యుతితతిర్భిమోష్ణకాన్తజ్వరై-

శ్చిత్రాం విద్రుమముద్రితాం వితనుతే మౌక్తిం వితానశ్రియమ్॥ 87

ప్రతిపదార్థము: -

శ్రీ కామాక్షీ!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
విలసల్లావణ్యలీలానటీరంగస్య	= ప్రకాశించు సౌందర్యమనెడి లీలానటికి రంగస్థలమైన;
తవ	= నీయొక్క;
ఉత్తుంగస్తనమణ్డలస్య	= ఎత్తైన స్తనప్రదేశముయొక్క;
స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని	= స్పష్టమైన పైభాగమున;
ముహూః	= మాటిమాటికి;
ప్రాకాశ్యమ్	= ప్రకటనమును;
అభ్యేయుషీ	= పొందుచున్నట్టి;
(తవ-నీయొక్క) స్మితద్యుతితతిః	= చిఱునవ్వు కాంతుల సమూహము;
భిమోష్ణకాన్తంకురైః	= దొండపండువంటి పెదవి కాంతుల మొలకలచే;
చిత్రామ్	= విచిత్రమై;
విద్రుమముద్రితామ్	= పగడపు ముద్రలు గల;
మౌక్తిమ్	= ముత్యములకు సంబంధించిన;
వితానశ్రియమ్	= చాందిని (పందిరి)యొక్క శోభను;
వితనుతే	= విస్తరింపజేయుచున్నది.

తాత్పర్యము: -

అమ్మవారి సౌందర్యమనెడి లీలానటియొక్క రంగస్థలమే ఆమె ఎత్తైన స్తనమణ్డలము. దాని పైభాగమున మాటిమాటికి మెఱయుచున్న చిఱునవ్వు కాంతుల గుంపు దొండపండువంటి పెదవియొక్క ఎఱుపు కాంతితో కూడి పగడపు ముద్రలుగల ముత్యముల పందిరియొక్క శోభను విస్తరింపజేయుచున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారి స్తనమండలము లావణ్యలీలానటీరంగముగా రూపింపబడుటవలన రూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. భిమోష్ణకాన్తంకురములతో కూడిన అమ్మవారి స్మితద్యుతితతి పగడపుముద్రలుగల ముక్తావితానశ్రీని విస్తరింపజేయుచున్నదని చెప్పుటచే స్మితద్యుతితతికి ముక్తావితానమునకు ఉపమానోపమేయభావము స్ఫురించుటచే ఉపమాలంకార ధ్వని యున్నది.

వాచకములు, (సివ) డిత్తడచిత్తాదిశబ్దములు సంజ్ఞావాచకములు, వీనిలో నేవి కూడ సగుణబ్రహ్మను చెప్పజాలవు. సర్వజాతియుక్తము సర్వగుణయుక్తము సర్వక్రియావంతము సర్వద్రవ్యవంతము సర్వశబ్దైకార్థమునగు సగుణబ్రహ్మము కొన్ని గుణములు కొన్ని క్రియలు స్వీకరించి కాంచీపురమున నవతరించి నందుననే ఈ మాత్రముగానైన కవుల వాక్కులు ప్రసరించుచున్నవి. అవతారమనగా అనంతగుణక్రియాదిమత్సగుణబ్రహ్మము కొన్ని గుణములు స్వీకరించి క్రిందకు దిగివచ్చుట.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి హాసప్రభయందు కొన్ని రూపణములు చెప్పబడినవి. ఈ శ్లోకమున మరి కొన్ని రూపణములు చెప్పబడుచున్నవి.

శ్లో॥ సూతిశ్చేతిమకన్దలస్య వసతిశ్చృణ్గారసారశ్రియః
పూర్తిః సూక్తిర్ఘరీరసస్య లహరీ కారుణ్యపాథోనధేః
వాటీ కాచన కౌసుమీ మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మీస్తవ
శ్రీకామాక్షీ! మమాస్తు మగ్గలకరీ హాసప్రభాచాతురీ॥

85

ప్రతిపదార్థము: -

శ్రీకామాక్షీ	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
శ్చేతిమకన్దలస్య	= తెలుపు మొలకకు;
సూతిః	= జన్మస్థానము;
శృంగారసారశ్రియః	= శృంగారసారలక్ష్మికి;
వసతిః	= నివాసస్థానము;
సూక్తిప్రవాహరసమునకు;	= సూక్తిప్రవాహరసమునకు;
పూర్తిః	= నిండైన;
లహరీ	= ప్రవాహము;
మధురిమస్వారాజ్యలక్ష్మీస్తవః	= మాధుర్యస్వారాజ్యలక్ష్మికి;
కాచన	= ఒకానొక;
కౌసుమీ	= పుష్పసమ్మన్ధమైన;
వాటీ	= తోటయునయిన;
తవ	= నీయొక్క;
హాసప్రభాచాతురీ	= నవ్వుకాంతి నైపుణ్యము;
మమ	= నాకు;
మంగలకరీ	= శుభముల కలిగించునది;
అస్తు	= అగుగాక.

తాత్పర్యము:-

తెలుపుమొలకయొక్క జన్మస్థానము, శృంగారసారలక్ష్మి యొక్క నివాసస్థానము, సూక్తిప్రవాహరసముయొక్క సంపూర్ణత, దయాసముద్రముయొక్క ప్రవాహము, మాధుర్యస్వరాజ్యలక్ష్మియొక్క ఒకానొక పూలతోటయు నయిన అమ్మవారి హాసప్రభాచాతురి నాకు శుభముల గలిగించున దగుగాక!

వివరణము :-

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వునందు శ్వేతిమకన్దలసూతిత్వము, శృంగారసారలక్ష్మి నివాసత్వము, సూక్తిప్రవాహరసపూర్తిత్వము, దయాసముద్ర ప్రవాహత్వము, మధురిమస్వరాజ్యలక్ష్మీకుసుమవాటీత్వము ఆరోపించబడినందున మాలారూపకాలంకార మేర్పడుచున్నది. అమ్మవారు మధురిమ సర్వస్వము అని చెప్పుటకు సర్వమాధుర్యములలో శ్రేష్టము అని చెప్పుటకు మధురిమస్వరాజ్యలక్ష్మీ శబ్దముపయోగించబడినది. ఆమె స్వాయంభువ, స్వయం విరాజమాన. ఆమె మృదువుగా నవ్వి నది. అంతే ఆమె విహరించు పూలతోట యేర్పడినది. ఆ మన్దహాసము శాశ్వతము. ఆమెకు దుఃఖగన్ధము లేదు. ఆ మన్దహాస మానన్దసుగన్ధిలము.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వు మంగలసామాన్యమునకై ప్రార్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున (అజ్ఞాన) తమో నివారణమునకై ప్రార్థింపబడుచున్నది.

**శ్లో॥ జన్మానాం జనిదుఃఖమృత్యులహరీసన్తాపనం కృన్తతః
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచో నిత్యోదయం బిభ్రతః
శ్రీకామాక్షీ! విస్మత్పరా ఇవ కరా హాసాబ్జురాస్తే హరా-
దాలోకేన నిహన్యురన్తమసన్తోమస్య మే సన్తతిమ్॥**

86

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షీ!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
జన్మానామ్	= ప్రాణులయొక్క;
జనిదుఃఖమృత్యులహరీసన్తాపనమ్	= జన్మదుఃఖ మృత్యుప్రవాహముల సన్తాపమును;
కృన్తతః	= కత్తిరించు;
ప్రౌఢానుగ్రహపూర్ణశీతలరుచః	= గొప్ప అనుగ్రహమనెడి పూర్ణచన్ద్రనియొక్క;
నిత్యోదయమ్	= నిత్యాభివృద్ధిని;
బిభ్రతః	= మోయు;
తే	= నీయొక్క;
హాసాంకురాః	= నవ్వుమొలకలు;

విస్మత్పరాః	= వ్యాపించు;
కరాః+ఇవ	= కిరణములవలె;
హరాత్	= ఆకస్మికముగా;
అలోకేన	= వెలుగు చేత;
మే	= నాయొక్క;
అన్తమసన్తోమస్య	= (అజ్ఞాన) చీకట్లగుంపుయొక్క;
సన్తతిమ్	= పరంపరను;
నిహన్యుః	= నశింపజేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చిటునవ్వులు ప్రాణుల జన్మదుఃఖమృత్యుప్రవాహముల వలన కలుగు పరితాపమును కత్తిరించునట్టివి. ప్రౌఢానుగ్రహ మనెడి పూర్ణ చన్ద్రనియొక్క నిత్యాభివృద్ధిని మోయునట్టివి. అట్టి చిటునవ్వులు వ్యాపించు కిరణములవలె హఠాత్తుగా నా హృదయమున వెలిగి అందున్న అజ్ఞానాంధకార సమూహముల పరంపరను నశింపజేయుగాక!

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వులు చన్ద్రకిరణములతో పోల్చబడుటచే నీ శ్లోకమున నుపమాలంకారమున్నది. చన్ద్రకిరణములు శారీరకమైన సన్తాపమును నశింపజేయును. అమ్మవారి చిటునవ్వులు శారీరకమానసికములైన జన్మప్రవాహము వలన, దుఃఖప్రవాహమువలన, మృత్యుప్రవాహమువలన, కలుగు సన్తాపము నంతను హరించును. అమ్మవారి చిటునవ్వు ఆమె ప్రౌఢానుగ్రహమును సూచించును కావున ప్రౌఢానుగ్రహ మనెడి పూర్ణచన్ద్రనియొక్క నిత్యాభివృద్ధిని చేయునని చెప్పబడినది. చన్ద్రకిరణములు హఠాత్తుగా ప్రవేశించి వెలుగవలెనన్నచో నింటి కప్పునకో గోడకో రంధ్రమేర్పడవలెను. హృదయము నం దమ్మవారు నిలచియే యున్నందున ఆమె పెదవులు ఆమె హృదయములోని ప్రౌఢానుగ్రహము కారణముగా హఠాత్తుగ విప్పుకొనిన చాలును. హృదయమున వ్యాపించు చన్ద్రకిరణములవలె అమ్మవారి చిటునవ్వులు హృదయమందలి అన్ధకార (అజ్ఞాన)మును నశింపజేయును. చిటునవ్వులంధకార (అజ్ఞాన)మును నశింపజేయుగాక యనుటచే చిటునవ్వులందు కాంతుల యారోపము స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకార స్ఫూర్తియున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వుయొక్క తెలుపు వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున పెదవుల మెటువుతో కూడిన చిటునవ్వుయొక్క తెలుపు వర్ణింపబడుచున్నది.

**శ్లో॥ ఉత్తుజ్గస్తనమణ్డలస్య విలసల్లావణ్యలీలానటీ-
రజ్గస్య స్ఫుటమూర్ధ్వసీమని ముహూః ప్రాకాశ్యమభ్యేయుషీ**

ఇది యంతయు అమ్మవారి అనుగ్రహముననే కలుగును. ఆ యనుగ్రహమునే ఆమె మన్దస్మితము సూచించును. సత్కర్మలకు నిర్మలత్వము ఫలముగా లభింపవలెనన్న ఫలప్రదాత్రియగు నమ్మవారి యనుగ్రహ మావశ్యకము.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వులేశమువలన సేవకులకు లాభములు కొన్ని పేర్కొనబడినవి. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి హాసము వలన జీవుల సంసారమే హింసింపబడునని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆకర్షన్నయనాని నాకిసదసాం శైత్యేన సంస్తమ్భయ-

న్నిస్తుం కిం చ విమోహయన్పశుపతిం విశ్వార్తిముచ్చాటయన్

హింసన్ సంస్మృతిడమ్భరం తవ శివే! హాసాహ్వయో మాన్త్రికః

శ్రీకామాక్షి! మదీయతాపతమసోవిద్వేషణే చేష్టతామ్॥

90

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగలస్వరూపురాలవైన;
శ్రీకామాక్షి	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
నాకిసదసామ్	= దేవతల సభలలో నున్న వారియొక్క;
నయనాని	= కన్నులను;
ఆకర్షన్	= ఆకర్షించుచు;
శైత్యేన	= చల్లదనముతో;
ఇన్ద్రమ్	= చన్ద్రుని;
సంస్తమ్భయన్	= బాగుగా స్తంభింపజేయుచు;
కిం చ	= మరియు;
పశుపతిమ్	= శివుని;
విమోహయన్	= మోహింపజేయుచు;
విశ్వార్తిమ్	= జగముయొక్క పీడను;
ఉచ్చాటయన్	= వెడల గొట్టుచు;
సంస్మృతిడమ్భరమ్	= సంసారవిలాసమును;
హింసన్	= హింసించుచు;
తవ	= నీయొక్క;
హాసాహ్వయః	= నవ్వును పేరుగల;
మాన్త్రికః	= మాన్త్రికుడు;
మదీయతాపతమసో విద్వేషణే	= నా తాపమనెడి చీకటిని ద్వేషించుటయందు;
చేష్టతామ్	= పూనుకొనుగాక!

అవ:- పై శ్లోకమున బిమ్మోష్టకాన్తంకురములతో నెఱ్ఱవారిని అమ్మవారి తెల్లని స్మితము వర్ణింపఁబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి ముఖమునకు మరింత తెల్లదనము సంపాదించునది యామె స్మితమని వర్ణింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ స్వాభావ్యాత్తవ వక్త్రమేవ లలితం సంతోషసమ్పాదనం

శమోః కిం పునరశ్చిత్తస్మితరుచః పాణ్డిత్యపాత్రీకృతమ్

అమ్మోజం స్వత ఏవ సర్వజగతాం చక్షుఃప్రియంభావుకం

కామాక్షి! స్ఫురితే శరద్వికసితే కీదృగ్విధం భ్రాజతే॥

88

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
వక్త్రమ్	= ముఖము;
స్వాభావ్యాత్ ఏవ	= స్వాభావికముగానే;
లలితమ్	= అందమైనది;
శమోః	= శివునకు;
సంతోషసమ్పాదనమ్	= సంతోషమును కలిగించునట్టిది;
అంచితస్మితరుచః	= పూజితమైన చిఱునవ్వు కాంతియొక్క ;
పాండిత్యపాత్రీకృతమ్	= పాండిత్యమునకు పాత్రముగా చేయబడినచో;
కిం పునః	= ఇక చెప్పవలసినదేమున్నది?;
అమ్మోజమ్	= కమలము;
స్వత ఏవ	= తనకు తానుగానే;
సర్వజగతామ్	= సర్వలోకములయొక్క;
చక్షుఃప్రియంభావుకమ్	= కన్నులకు ప్రియముగా ననిపించునట్టిది;
స్ఫురితే	= వికసించినచో;
శరద్వికసితే	= శరదృతువున వికసించినచో;
కీదృగ్విధమ్	= దేని విధముగా (ఎంత అందముగా) ;
భ్రాజతే?	= ప్రకాశించును?

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి ముఖము స్వాభావికముగానే అందమైనది. శివునకు సంతోషమును గలిగించునట్టిది. ఇక నా ముఖము చిఱునవ్వు కాంతికి పాత్రమైనచో చెప్పవలసినదేమున్నది. కమలము స్వయముగానే సర్వలోకములకు కనువిందొనర్చును. అది వికసించినచో అందునా శరదృతువున వికసించినచో ఇంకెట్లు ప్రకాశించునో?

వివరణము :-

అమ్మవారి చిటునవ్వుతో కూడిన ముఖమునకు శరద్వికసిత కమలము దృష్టాంతముగా చెప్పబడుటచే నీ శ్లోకమున దృష్టాంతాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిటునవ్వు కాంతియొక్క పాండిత్యమనగా తెల్లదనమే. పాండిత్యశబ్దము పాండు (పాండివం) శబ్దస్ఫోరకము గదా. పాండిత్యమనగా జ్ఞానము. అది తెల్లనిదనుట కవి సమయము. ఆ విధముగా కూడా పాండిత్య శబ్దము పాండిమ (తెల్లదన)మును సూచించును. శంభు సంతోషసంపాదన, సర్వజగచ్ఛక్తుః ప్రియంభావుక శబ్దములు, అంచితస్మితరుచిపాండిత్య పాత్రీకృత, శరద్వికసిత శబ్దములు, దృష్టాంతాలంకారమునకు కావలసిన బింబప్రతిబింబభావము నందించుచున్నవి. అమ్మవారి ముఖము 1) లలితము 2) శంభుసంతోష సంపాదనము 3) స్మితరుచిపాండిత్యపాత్రీకృతము. కమలము 1) స్ఫురితము 2) సర్వజగచ్ఛక్తుః ప్రియంభావుకము 3) శరద్వికసితము ఉపమానోపమేయములైన ముఖకమలములయొక్క పై విశేషణములు వాని ఏకోత్తరసమృద్ధి శోభా సూచకములు. కమలము సర్వజగచ్ఛక్తుఃప్రియంభావుకముకాగా అమ్మవారి ముఖము శంభువునకు మాత్రమే సంతోషసంపాదనమగుట అమ్మవారి ముఖమునకు న్యూనత్వము కలిగించదా? అను ప్రశ్న యొకటి యుదయించును. ముఖముపమేయము కావున న్యూనత్వముచితమే యనుట యొక సమాధానము. శివుడు సర్వజగద్రూపుడగుటచే అమ్మవారి ముఖము సర్వజగత్సంతోష సంపాదకమనుట మరియొక సమాధానము. ఆత్మా వై పుత్రనామాసి కౌ.2.11 అను శ్రుతి ననుసరించి శివునకు తత్పుత్రప్రాయములైన సర్వజగములకు అభేదము ఘటించుచున్నది. భర్తయైన శివునకు సంతోషమును కలిగించినట్లే సర్వ జగములకు సంతోషమును గలిగించునట్టి దమ్మవారి ముఖమనుట మరొక సమాధానము.

అవ||:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము పితృపుత్ర భావాపన్నములైన శంభు సర్వ జగత్సంతోష జనకమని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి స్మితము ఆమె సేవకులకు కలిగించు వివిధ లాభములు పేర్కొనబడుచున్నవి.

శ్లో|| పుష్కరిర్నిర్మలమానసైర్విదధతే మైత్రీరసం నిర్మలం
కర్తుం కర్మలయం చ నిర్మలతమాం కీర్తిం లభన్తేతరామ్|
సూక్తిం పక్ష్యలయన్తి నిర్మలగుణాం యత్తావకాస్సేవకా-
స్తత్కామాక్షి! తవ స్మితస్య కలయా నైర్మల్యసీమానిధే||

89

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
తావకాః = నీకు సంబంధించిన;
సేవకాః = సేవకులు;

నిర్మలమానసైః = స్వచ్ఛమైన;
మైత్రీరసమ్ = స్నేహరసమును;
విదధతే = చేయుచున్నారు;
కర్మలయమ్ = కర్మముల నాశమును;
కర్తుమ్ = చేయుటకు;
నిర్మలతమామ్ = మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన;
పుష్కః = పురుషులతో;
కీర్తిమ్ = యశమును;
లభన్తేతరామ్ = అధికముగా పొందుచున్నారు;
నిర్మలగుణామ్ = ప్రసాదగుణముగల;
సూక్తిమ్ = సుభాషితమును;
పక్ష్యలయన్తి యత్ = మేలుకొలుపుచున్నారు అనునది యేది గలదో;
తత్ = అది;
తవ = నీయొక్క;
నైర్మల్యసీమానిధేః = స్వచ్ఛతయొక్క హద్దుకు స్థానమైన;
స్మితస్య = చిటునవ్వుయొక్క;
కలయా = లేశము చేతనే (యేర్పడుచున్నది).

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ సేవకులు కర్మలనాశముకొఱకు శుద్ధమనస్సులైన పురుషులతోనే మైత్రీ నొనరించెదరు. కర్మలంతమై నిర్మల కీర్తి నొందుచున్నారు. ప్రసాదగుణముగల సుభాషితమును మేలుకొలుపుచున్నారు. ఇది యంతయు నిర్మలత్వమునకు చివరి హద్దైన నీ చిటునవ్వుయొక్క లేశముచేతనే యేర్పడు చున్నది.

వివరణము :-

అమ్మవారు తన సేవకులను చూచి మన్దహాస మొనరించును. సేవకులప్పటినుండి కర్మవినాశనము కొఱకై నిర్మలమనస్సులైన వారితోడనే మైత్రీ నొనరించెదరు. నిర్మలమైన కీర్తి నొందెదరు. ప్రసాదగుణభూయిష్టమైన వాక్కు పల్కెదరు. అమ్మవారి చిటునవ్వు నైర్మల్యసీమానిధి. కావున ఆమె చిటునవ్వుయొక్క అల్ప ప్రసారముయొక్క మహత్త్వ మిట్లుండగా సంపూర్ణప్రసారముచేత నింకెంత లాభము సేవకులకు కలుగునో చెప్పరాదను వస్తువు ఈ శ్లోకమున ధ్వనించుచున్నది. శారీరకనిర్మలత స్నానాదుల వలన కలుగును. మానసికనిర్మలత సత్యదయాదిగుణముల వలన కలుగును. ఆ గుణములు అమ్మవారి అనుగ్రహము చేతనే ఆమె సేవకులకు లభించుటకు వీలుగా నిర్మలమానసులు తారసపడుదురు. వారి సహవాసమున నమ్మవారి సేవకుల మనస్సులును నిర్మలములగును.

వివరణము :-

వెన్నెల వెల్లివిరియునపుడు సముద్రము పొంగుట కవి సమయము. విజ్ఞానశాస్త్రసిద్ధము కూడా. భక్తుల ప్రతిభ సముద్రముయొక్క చాతురిని పొందుననుటలో భక్తుల ప్రతిభకు సముద్రమునకు ఉపమానోపమేయభావము స్ఫురించుటచే ఉపమాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. దౌర్గత్యప్రసారములు తమఃపటలికాసాధర్మ్యమును వహించుచున్నవనుటచే యుపమాలంకారము దాదాపు వాచ్యమైనదనియే చెప్పవచ్చును. వెన్నెల వెల్లివిరిసినపుడు చీకట్లు నశించునట్లు అమ్మవారి చిటునవ్వు వెల్లివిరియగా దౌర్గత్యప్రసారములు నశించును. అట్లే భక్తుల ప్రతిభాసమున్నేషణము సముద్రము పొంగినట్లు పొంగిపోవుననుట ఫలితార్థము. చన్ద్రుడు కైరవములకు (తెల్లకలువలకు) సహచరుడు కావున కైరవసాహచర్యపదవి యనగా చన్ద్రత్వం లేక చన్ద్రకాన్తి, అమ్మవారి చిటునవ్వు వెన్నెల కావున వెన్నెల వెల్లివిరియునపుడు జరుగు చీకట్లు (దౌర్గత్యములు) నశించుట, సముద్రము (భక్తుల ప్రతిభ) పొంగుట వంటి కార్యములు జరుగకుండ నెట్లుండును.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిటునవ్వునకు చన్ద్రకాన్తితోడి సార్వ కాలికమైన పోలిక చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున మన్దారాదులతోడి పోలిక అమ్మవారి చిటునవ్వునకు కాదాచిత్తమని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ మన్దారాదిషు మన్మథారిమహిషి! ప్రాకాశ్యరీతిం నిజాం
కాదాచిత్తతయా విశజ్జ్య బహుశో వైశద్యముద్రాగుణః!
శ్రీకామాక్షి! తదీయసజ్గమకలామన్దీభవత్కృతుకః!
సాతత్యేన తవ స్మితే వితనుతే సైవరాసనావాసనామ్॥

93

ప్రతిపదార్థము:-

మన్మథారిమహిషి!	= మన్మథుని శత్రువు (శివుని)యొక్క పట్టపురాణివైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీకామాక్షీదేవీ!;
మన్దారాదిషు	= మన్దారాదులయందు;
నిజామ్	= తన;
ప్రాకాశ్యరీతిమ్	= ప్రకటనపద్ధతిని;
కాదాచిత్తతయా	= ఎప్పుడో ఒకప్పుడు మాత్రమే యుండునదగుటచేత;
బహుశః	= పెక్కు మార్లు;
విశంక్య	= ఆలోచించి;

తాత్పర్యము:-

ఓ శివా! కామాక్షీ దేవీ! దేవతల సభలలో నున్నవారియొక్క కన్నుల నాకర్షించుచు, చల్లదనముతో చన్ద్రుని స్ఫురింపజేయుచు, శివుని మోహింప జేయుచు, లోకబాధను వెడలగొట్టుచు, సంసారవిలాసమును హింసించుచు, నీ నవ్వును మాన్రికుడు ఇక నా తాపమనెడి చీకటిని ద్వేషించుటకుఁబూనుకొనుగాక!

వివరణము :-

ఆకర్షణము, స్తంభనము, మోహనము, ఉచ్చాటనము, హింసనము, విద్వేషణము మొదలగు పనులు మాన్రికక్రియలు. ఈ పనుల నాచరించు నమ్మవారి నవ్వు మాన్రికుడని చెప్పుట వలన నీ శ్లోకమున రూపకాలంకార స్ఫూర్తి యున్నది. దేవతల కన్నులయొక్క ఆకర్షణము, చన్ద్రునియొక్క స్తమ్భనము, శివునియొక్క మోహనము, విశ్వాన్రియొక్క ఉచ్చాటనము, సంసారవిలాసముయొక్క హింసనము, చేసిన అమ్మవారి నవ్వు అను మాన్రికునకు చేయవలసిన మాన్రికా క్రియయేయైన విద్వేషణము ఒకటి మిగిలినది. ఆ మాన్రికుడు నా తాపమను తమస్సుయొక్క విద్వేషణ మాచరించినచో నదియు పూర్తియగును, అను వస్తువు ఇచ్చట వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున తాపము తమస్సుగా రూపింపబడినది. ఈ శ్లోకమున తాపము అనలముగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్షేపీయః క్షపయన్తు కల్మషభయాన్యస్మాకమల్పస్మిత-
జ్యోతిర్మణ్డలచంద్రమాస్తవ శివే! కామాక్షి! రోచిష్టవః!
పీడాకర్మరకర్మఘర్మసమయవ్యాపారతాపానల-
శ్రీపాతా నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీశీకరాః॥

91

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగలస్వరూపురాలవైన
కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!;
రోచిష్టవః	= ప్రకాశించునట్టి;
పీడాకర్మరకర్మఘర్మసమయ	= పీడారూపములైన కర్మనిరతుల కర్మయను
వ్యాపారతాపానలశ్రీపాతాః	గ్రీష్మకాలవ్యాపారతాపాగ్నియొక్క కాంతిని నశింపజేయునట్టి;
నవహర్షవర్షణసుధాస్రోతస్వినీ	= క్రొత్త సంతోషమును వర్షించు అమృత
శీకరాః	నది బిందువులైనట్టి;
తవ	= నీయొక్క;

అల్పస్మితజ్యోతిర్మణ్డలచంక్రమాః	= చిఱునవ్వు వెలుగుల గుంపుయొక్క పరిభ్రమణములు;
అస్మాకమ్	= మాయొక్క;
కల్మషభయాని	= పాపభయములను;
క్షేపీయః	= శీఘ్రముగా;
క్షపయన్తు	= నశింపజేయుగాక.

తాత్పర్యము:-

పీడారూపమైన కర్మరుల కర్మయనెడి గ్రీష్మకాలవ్యాపారమైనతాపాగ్ని కాంతిని నశింపజేసి క్రొత్త సంతోషమును వర్షించు అమృతనది బిందువులైన ప్రకాశించు నీ చిఱునవ్వుల కాంతుల గుంపుల పరిభ్రమణములు శీఘ్రముగా మా పాపభయములను నశింపజేయుగాక.

వివరణము :-

కర్మరుల కర్మ పీడరూపమే. పీడారూపముకానిచో నది పూర్వజన్మ పాపమును తొలగింపజాలదు. శాస్త్రోక్తమైనది కావున నది కర్తవ్యమనుటలో సంశయము లేదు. అది చేయకపోయిన పూర్వజన్మపాపము ఈ జన్మమున దుఃఖమును కల్గింపక మానదు. శాస్త్రోక్త కర్మాచరణము ద్వారమున పూర్వజన్మ పాపమును తొలగించుకొనవచ్చును. **ధర్మేణ పాపమపనుదన్తి** (మహానారా. 2.2.1) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ధర్మకర్మ నాచరించి పాపమును తొలగింపవలెనని దాని కర్థము. ఆ కర్మరుల కర్మ శారీరక పీడారూపమగుటచే గ్రీష్మకాలపు వ్యాపారమైన అగ్నితాపము వంటిది. చిత్తశుద్ధిపర్యంతమీ కర్మ ఆచరింపక దగినదే. శుద్ధచిత్తమున భక్తియనగా పరమేశ్వరునందు ప్రేమ అంకురించును. భక్తియొక్క చివరి మెట్టుగా జ్ఞానము కలుగును. ఇట్టి వారినే జ్ఞానిభక్తులని భగవద్గీత చెప్పినది. జ్ఞానము కలిగిన పిదప కర్మాధికారము తొలగును. కర్మయొక్క అవశ్యకతయు తొలగును. ఆ కర్మయొక్క ఆచరణీయత అప్పుడు అనివార్యము, అనగా తప్పనిసరి కాదు. అమ్మవారి చిఱునవ్వులట్టి భక్తిని దాని శిఖరమైన జ్ఞానమును కలిగించుటచేత కర్మయను ఘర్మనమయవ్యాపారాగ్నితాపమును అమ్మవారి చిఱునవ్వులు నశింపజేయును. తావనాశమభావరూపము కావున నది ఆనందాభాసము కావచ్చును. ఆనందము కాజాలదు. క్రొత్తదైన ఆ యానందమును వర్షించు అమృతనది బిందువులుగా అమ్మవారి చిఱునవ్వులకాంతులు రూపింపబడుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. అమ్మవారి చిఱునవ్వులకు పాత్రమైన వారికి పాప భయముండదు. కావుననే ఆ చిఱునవ్వులు తన పాపభయమును పోగొట్టుగాక యని కవి ప్రార్థించుచున్నాడు. చిఱునవ్వులు తెల్లనివి. అమృతబిందువులు తెల్లనివి కావున ఉపమానోపమేయభావస్ఫూర్తి యుండుటచే నుపమాలంకార ధ్వనియు నిచట నున్నది. శీఘ్రముగా కల్మషభయమును నశింప

జేయుగాక యని కవి కోరుటవలన ఆ పాపభయములయొక్క అసహ్యత ధ్వనించుచున్నది. చిఱునవ్వుల కాంతులు కల్మషభయములంధకారరూపములని స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున కల్మష భయములందు తమోరూపత స్ఫురింపజేయబడినది. ఈ శ్లోకమున దౌర్గత్యప్రసారములందు తమఃపటల సాధర్మ్యము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీకామాక్షీ! తవ స్మితైస్తవమహాఃపూరే పరిస్ఫూర్జతి
ప్రౌఢాం వారిధిచాతురీం కలయతే భక్తాత్మనాం ప్రాతిభమ్
దౌర్గత్యప్రసరాస్తమఃపటలికాసాధర్మ్యమాబిభ్రతే
కిం కిం కైరవసాహచర్యపదవీరీతిం న ధత్తే పదమ్॥

92

ప్రతిపదార్థము:-

శ్రీ కామాక్షీ!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	= నీయొక్క;
స్మితైస్తవమహాఃపూరే	= చిఱునవ్వునెడి చస్త్రకాంతి ప్రవాహము;
పరిస్ఫూర్జతి	= వెల్లివిరియుచుండగా;
భక్తాత్మనామ్	= భక్తులైన జీవులయొక్క;
ప్రాతిభమ్	= ప్రతిభా సమున్మేషము;
ప్రౌఢామ్	= సంపూర్ణమైన;
వారిధిచాతురీమ్	= సముద్రముయొక్క నైపుణిని;
కలయతే	= పొందుచున్నది;
దౌర్గత్యప్రసరాః	= దుర్గతుల ప్రసారములు;
తమఃపటలికాసాధర్మ్యమ్	= చీకట్ల గుంపులతోడి సమానధర్మతను;
ఆబిభ్రతే	= ధరించుచున్నవి.
కైరవసాహచర్యపదవీరీతిమ్	= తెల్లకలువల సాహచర్యము (చస్త్రత్వము) యొక్క పదవియొక్క రీతిని;
కిం కిమ్	= ఏదేది;
పదమ్	= అడుగును;
న ధత్తే?	= మోపదు?

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు వెన్నెల ప్రవాహము వెల్లివిరియుచుండగా భక్తులైన జీవులయొక్క ప్రతిభాసమున్మేషము సముద్రమువలె పొంగిపోవును. దారిద్ర్యాది దుర్గతి ప్రసారములు చీకట్లగుంపులతో సమానధర్మములగును. చస్త్రత్వమే లభించినపుడు చస్త్రోదయమున జరుగవలసిన కార్యములలో నేదైన జరుగకుండునా?

స్రోతస్వినీ ఇవ = నదివలె;
విజయతే = సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

మేనాదేవికి కుమార్తెవైన యో కామాక్షీదేవీ! విలాసముగా నేర్పడిన ప్రేమగల నాలుకపై నాడు సరస్వతికి శృంగారసఖియైన నీ చిటునవ్వుకాంతి ఆ సరస్వతి ముఖముగా ధార్మికస్నానమాచరించుటకు తగిన చల్లదనముగల గాఢానందతరంగములు గల అమృతనదివలె సర్వోత్కర్షముగా వర్ధిల్లుచున్నది.

వివరణము :-

చిటునవ్వు వాక్కునోటిలో నుండును గనుక చిటునవ్వు వాక్కునకు స్నేహితురాలు. ఆ వాక్కు స్నానమాచరించుటకు తగిన చల్లదనముగల గాఢానంద తరంగములకు అమృతనదియో యన్నట్లు నమ్మవారి చిటునవ్వున్నదని చెప్పుటచే నిచట నుత్పేక్షాలంకార మున్నది. అమ్మవారి నవ్వు నందు సరస్వతియొక్క శృంగార సఖీత్వమారోపించబడుటచే రూపకాలంకారమున్నది. చిటునవ్వును, వాక్కును అమ్మవారి నోటిలో నాడుకొను స్నేహితురాండ్రు. కావున వారి కాటలాడు సమయమున పరస్పరస్నేహము కలిగినదని “**లీలాజాతరతేః**” అను సమాసము వలన వ్యక్తమగుచున్నది. ధార్మికస్నానము చల్లని నీట చేయఁదగినదని **శిశిరా** అను పదము వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ధార్మికులు ఆ చల్లని నీట సుఖముగా స్నానమాదెదరని **సుఖేన** అను పదము వ్యక్తమొనర్చుచున్నది. ఆనందమును నవ్వు సూచించునని **గాఢానందతరంగితా** అను సమాసము తెలుపుచున్నది. భాష తెల్లనిది, నవ్వు తెల్లనిది కావున **సమానశీలవ్యసనేషు సఖ్యమ్** అను సూక్తి ప్రకారము భాషకు నవ్వునకు సఖ్యము సముచితమే.

అవ:- పై శ్లోకమున సంతాపనివారకశిశిరసుధానదిగా అమ్మవారి చిటునవ్వుత్పేక్షింపఁ బడినది. ఈ శ్లోకమున సంతాప నివారణము కొఱకై అమ్మవారి మధురస్మితము ప్రార్థింపఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ సంతాపం విరలీకరోతు సకలం కామాక్షి! మచ్ఛేతనా

మజ్జన్తీ మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు తే!

నైరన్తర్యముపేత్య మన్మథమరుల్లోలేషు యేషు స్ఫుటం

ప్రేమేన్దుః ప్రతిబింబితో వితనుతే కౌతూహలం ధూర్జటే॥

96

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
మన్మథమరుల్లోలేషు = కామ వాయువుచే చంచలములైన;

వైశద్యముద్రాగుణః = స్వచ్ఛతాధిక్యగుణము;
తదీయసంగమకలామస్తీభవత్కౌతుకః = ఆ మన్దారాదులతోడి సంగమముచేత తగ్గుచున్న కుతూహలము కలదై;
తవ = నీయొక్క;
స్మితే = చిటునవ్వునందు;
సాతత్యేన = నిరంతరము;
స్వైరాసనావాసనామ్ = స్వేచ్ఛగా నుండవలెనను కోర్కెను;
వితనుతే = విస్తరింపఁజేసికొనుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

స్వచ్ఛత్వగుణము తన ప్రకటనము మన్దారాదులయందు తాత్కాలికమే యని పెక్కు విధముల నాలోచించి ఇదివఱకా కా మన్దారాదులతోడి సంగమానుభవమున్నది కావున మరల వాని సంగమమునందు కుతూహలము తగ్గుచున్నందున అమ్మవారి చిటునవ్వునందే నిరంతరము స్వేచ్ఛగా నుండవలెనను కోర్కెను విస్తరింపఁజేసికొనుచున్నది.

వివరణము :-

వైశద్యగుణము చేతనము కాదు. కావున దానికి విశంకకౌతుకము వాసన వంటి చేతన ధర్మములుండవు. ఉండకపోయినను ఆ వైశద్యగుణమునందు చేతనముయొక్క ధర్మముల యారోపమున్నది. లేని విశంకకౌతుకవాసనా గుణములున్నట్లు చెప్పుటచే నిట నతిశయోక్త్యలంకారమున్నది. మన్దారాదులకు అమ్మవారి చిటునవ్వునకు సమానధర్మముగా వైశద్యముద్రాగుణము చెప్పఁబడినందున అది కాదాచిత్కము, మన్దారాదులు వికసించినప్పుడు మాత్రమే ఉండునది అని చెప్పుటచే ఉపమానములైన మన్దారాదులకు న్యూనత స్ఫురించుటచే ప్రతిపాలంకారస్ఫూర్తియున్నది, **తదీయసంగమకలా** శబ్దము మన్దారాదుల సంగమలేశము అను అర్థమును లేదా అమ్మవారి చిటునవ్వుయొక్క సంగమలేశము అను అర్థమును చెప్పవచ్చును. మన్దారాదుల సంగమము వైశద్యముద్రాగుణమునకు కాదాచిత్కమే కావున ఆ సంగమము లేశమే అయినా తాత్కాలికమైన ఆ సంగమము మరల కలుగవలెనని అనిపించలేదు. ఆ సంగమమే విసుగు కలిగించినది. కావున పిమ్మట మన్దారాదులతోడి సంగమము ఇక అవసరమని అనిపించనేలేదు. వైశద్యముద్రాగుణమునకు అందువలన మన్దారాదులందు కౌతుకము మన్దగించినది.

అవ:- అమ్మవారి చిటునవ్వు నందలి వైశద్యగుణము చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున మాధుర్యము సూచింపఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఇన్ధానే భవవీతిహోత్రనివహే కర్మాఘచణ్డానిల-

ప్రాధిమ్నా బహులీకృతే నిపతితం సంతాపచిన్తాకులమ్!

మాతర్మాం పరిషిజ్చ కిజ్చీదమలైః పీయూషవర్షైరివ
శ్రీకామాక్షి! తవ స్మితద్యుతికణైః శైశిర్యలీలాకరైః॥

94

ప్రతిపదార్థము :-

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
మాతః	= అమ్మా!
కర్మోఘచందానిలప్రోఢిమ్నా	= కర్మసమూహమనెడి తీవ్రమైన అగ్ని యొక్క ప్రోఢిమచేత;
బహులీకృతే	= ఎక్కువజేయబడిన;
ఇన్ధానే	= మంచుచున్న;
భవవీతిహోత్రనివహే	= సంసారమనెడి అగ్నిసమూహమునందు;
నిపతితమ్	= పడిన;
సన్తాపచిన్తాకులమ్	= సన్తాపచిన్తచే వ్యాకులతనందిన;
మామ్	= నన్ను;
అమలైః	= స్వచ్ఛములైన;
పీయూషవర్షైరివ	= అమృతవర్షముల వంటి;
శైశిర్యలీలాకరైః	= శైత్యలీలకు నివాసములైన;
తవ	= నీయొక్క;
స్మితద్యుతికణైః	= చిఱునవ్వు కాంతి లేశముల చేత;
కించిత్	= కొంచెము;
పరిషించ	= తడుపుము.

తాత్పర్యము :-

కర్మ సమూహమొక తీవ్రాగ్ని, దాని ప్రోఢిమచేత సంసారాగ్ని సమూహమెక్కువై మంచుచున్నందున నేను సన్తాపచిన్తాకులుడ నైనాను. అట్టి నన్ను స్వచ్ఛములైన అమృతవర్షములవంటి శైత్యలీలకు స్థానములైన నీ చిఱునవ్వు కాంతిలేశముల చేతఁ దడుపుము.

వివరణము :-

అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతి లేశములు అమృతవర్షములవంటి వనుటచే ఉపమాలంకార మేర్పడినది. అమ్మవారి చిఱునవ్వు కాంతిలేశములకు అమృతవర్షముల కుపమానోపమేయభావహేతువైన మాధుర్యమను సమాన ధర్మమిందు వాచ్యము కాలేదు. అది వ్యంగ్య మగుచునే యున్నది. కాని అమలత్వ శైశిర్యములు అను సమానధర్మములు వాచ్యములుగానే యున్నవి. కవి కర్మోఘాగ్ని ప్రోఢిమచేత ఎక్కువజేయబడిన సంసారాగ్నిసమూహము మంచుచుండగా సన్తాపచిన్తాకులుడై యున్నాడు. ఒక అగ్నికి

మరొక అగ్ని తోడుకాగా అగ్ని బహులముగా మండునదైనది. ఇట్టి సన్తాపచిన్త మృత్యువుతోడనే అంతమగును కావున కవి అమృతవర్షములవంటి అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలేశముల గోరుచున్నాడు. ఆ చిఱునవ్వుకాంతిలేశములు తనను తడిపించో నిక మృత్యుభయముండదు. మధురపదార్థములలో నమృతముయొక్క స్థానమద్వితీయము. అది మృత్యునివారకమగుటయే గాక ఆనందహేతువైన మాధుర్యమున కాలవాలము. అమృతము త్రావిన వారికి మరొక మధుర పదార్థమునం దాసక్తి యుండదు. అమ్మవారి చిఱునవ్వుకాంతిలేశములు అమృతవర్షములవంటివి. అమలత్వము, శైత్యము, చిఱునవ్వుకాంతి లేశములకున్నందున సన్తాపతప్తుల సన్తాపనివారణమునకు మిక్కిలి అపూర్వములగుచున్నవి. సన్తాపతప్తులస్నానీయములు అమలములుగా శీతములుగా నుండవలెను గదా.

అవ:- పై శ్లోకమున శిశిరములైన అమ్మవారి చిఱునవ్వున కాంతి లేశముల పరిషేకమర్థింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆ చిఱునవ్వు కాంతుల నైపుణి స్నానార్హమృత శిశిరప్రోతస్వినిగా వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ భాషాయా రసనాగ్రఖేలనజుషశ్శృఙ్గరముద్రాసఖీ
లీలాజాతరతేః సుఖేన నియమస్నానాయ మేనాత్మజే!
శ్రీకామాక్షి! సుధామయీవ శిశిరా ప్రోతస్విని తావకీ
గాఢానన్దతరంగితా విజయతే హాసప్రభాచాతురీ॥

95

ప్రతిపదార్థము :-

మేనాత్మజే	= మేనాదేవికి కుమార్తెవైన;
శ్రీ కామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
లీలాజాతరతేః	= విలాసముగా పుట్టిన ప్రేమగల;
రసనాగ్ర ఖేలనజుషః	= నాలుక చివరనాడు;
భాషాయాః	= సరస్వతికి;
శృంగారముద్రాసఖీ	= శృంగారచిహ్నములు గల స్నేహితురాలైన;
తావకీ	= నీకు సంబంధించిన;
హాసప్రభాచాతురీ	= నవ్వుల కాంతుల నైపుణి;
సుఖేన	= సుఖముగా;
నియమస్నానాయ	= ధార్మికస్నానముకొఱకు;
శిశిరా	= చల్లనైన;
సుధామయీ	= అమృతమయియైన;
గాఢానన్దతరంగితా	= తీవ్రములైన ఆనన్దతరంగములు గల;

విజృంభించుచున్నది. అప్పుడామె యెదలో నున్న ఆనందమును పాలసముద్రము పొంగును. పొంగిన ఆ పాలసముద్రమునుండి జ్ఞానప్రరోహరూపమైన యొకానొక తరంగము పైకిలేచినది. దానినే కవీశ్వరులు అమృతాచారి చిఱునవ్వుగా చెప్పుచున్నారు.

వివరణము :-

కుతూహలమునందు వాయువుయొక్క ఆనందమునందు పాలసముద్రముయొక్క జ్ఞానప్రరోహమునందు తరంగముయొక్క ఆరోపముండుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. ఆనందసముద్రమునుండి ఆనందతరంగములే యుదయింపవలెను. జ్ఞానతరంగము వీచుటెట్లు, సత్యజ్ఞానానందము లేక రూపములు కావున ఆనందసముద్రమునుండి జ్ఞానతరంగముదయింపవచ్చును. **ఆనందము ద్వివిధము**, విషయానందము, స్వరూపానందము. విషయానందము కూడా స్వరూపానందసముద్రముయొక్క తరంగములే, విషయానందము తరంగమువలె నశ్వరము, స్వరూపానందము సముద్రమువలె శాశ్వతము. స్వరూపజ్ఞానము స్వరూపానందము ఏకరూపములు. సంవిత్ప్రరోహము **అహం బ్రహ్మాస్మి** అను చరమవృత్తి జ్ఞానము. అది యుదయించియు మరల స్వరూపానందసముద్రమునందే లీనమగును. ఆ సంవిత్ప్రరోహ ముదయింపనిచో జీవుడు నచ్చిదానందస్వరూపుడయ్యు స్వరూపానందానుభవమునకు దూరడే. అనాదియైన యజ్ఞానము ఆ సంవిత్ప్రరోహము చేతనే నశించును. అప్పుడే స్వరూపానందానుభవము కలుగును. సగుణబ్రహ్మమునకు నిర్గుణబ్రహ్మమున కభేదము కనుక అమృతాచారి సగుణ బ్రహ్మరూపిణియే యైనను నిర్గుణబ్రహ్మాభిన్నము కావున ఆమె శరీరము చిదానందఘనము. ఆమె మనస్సు చిదానందరూపము. ఆ సముద్రమునుండి యుదయించిన తరంగమైన స్మితసంవిత్ప్రరోహము చిదానందరూపమని చెప్పనక్కఱలేదు. ఆ సంవిత్ప్రరోహమే స్మితము కావున అమృతాచారి స్మితము చిదానందరూపమే. స్మితము ఎదలోని యానందమునకు బాహ్యచిహ్నము. దాని వలన ఎదలోని యానందము పొంగును. ఆ ఆనందము పొంగినపుడు మరల స్మితము ఇట్లు ఆనంద స్మితముల పరంపర అమృతాచారిలో ఎడతెగక అవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండును.

అవ:- అమృతాచారికి స్మితరూపమైన సంవిత్ప్రరోహాత్మకశివైక్యనిశ్చయ జ్ఞానమున్నదని పై శ్లోకమున చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున కవి తనకు అమృతాచారి స్మితము విషయమున నిశ్చయాత్మకపారమార్థికజ్ఞానము లేనట్లు చెప్పుకొనుచున్నాడు.

శ్లో॥ సూక్తిశ్రీలయతే కిమద్రితనయే మన్దస్మితాత్తే ముహూ-
ర్మాధుర్మాగమసంప్రదాయమథవా సూక్తేస్తు మన్దస్మితమ్॥
ఇత్థం కామపి గాహతే మమ మనస్సందేహమార్గభ్రమీం
శ్రీకామాక్షి! న పారమార్థ్యసరణిస్ఫూరై నిధతే పదమ్॥

99

యేషు	= వేని యందు;
నైరంతర్యమ్	= ఎడతెగకుండుటను;
ఉపేత్య	= పొంది;
స్ఫుటమ్	= స్పష్టముగా;
ప్రతిబిమ్బితః	= ప్రతిబిమ్బింపబడిన;
ప్రేమేన్దుః	= ప్రేమచస్రద్దు;
ధూర్జటేః	= శివునకు;
కౌతూహలమ్	= కుతూహలమును;
వితనుతే	= కలిగించునో;
(తేషు = ఆ) తే	= నీయొక్క;
మధురస్మితామరధునీకల్లోలజాలేషు	= మధురమైన చిరునవ్వునెడి దేవనది తరంగములయందు;
మజ్జన్తీ	= మునుగుచున్న;
మచ్చేతనా	= నా బుద్ధి;
సకలమ్	= సమస్తమైన;
సంతాపమ్	= సంతాపమును;
విరలీకరోతు	= తగ్గించుకొను గాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ స్మితములు మధురములు అని, అమరధునీతరంగముల సమూహములు, వానిలో నీ ప్రేమచస్రద్దు ప్రతిబింబించి శివునకు కుతూహలము కలిగించుచున్నాడు. వానియందు మునుగుచున్న నా బుద్ధి సమస్తమైన సంతాపమును తగ్గించుకొనుగాక!

వివరణము :-

స్మితములందు అమరధునీ కల్లోలజాలములయొక్క మన్మథునియందు వాయువుయొక్క, ప్రేమయందు చస్రద్దునియొక్క యారోప ముండుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారమున్నది, మరుల్లోలేషు, కల్లోల జాలేషు అను సమాసములందు వృత్త్యనుప్రాసమును శబ్దాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమృతాచారి స్మితము మధురమని చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమృతాచారి చిఱునవ్వుకాంతి సుధయని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ చేతఃక్షీరపయోధిమన్దనచలద్రాగాఖ్యమన్ధాచల-
క్షోభవ్యాపృతిసంభవాం జనని! తే మన్దస్మితశ్రీసుధామ్॥

స్వాదంస్వాదముదీతకౌతుకరసా నేత్రత్రయా శాఙ్గరీ
శ్రీకామాక్షి! నిరస్తరం పరిణమత్యానన్దవీచీమయా॥

97

ప్రతిపదార్థము: -

శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
చేతః..... సంభవామ్	= మనస్సును పాలసముద్రముయొక్క మన్దనమున గదలు రాగమనుపేరి మన్దరపర్వతమువలన కలిసిన క్షోభయను వ్యాపారముచే పుట్టిన;
తే	= నీయొక్క;
మన్వస్మితశ్రీసుధామ్	= చిఱునవ్వుకాంతి యను నమృతమును;
ఉదీతకౌతుకరసా	= కుతూహలము పుట్టునట్లుగా;
స్వాదంస్వాదమ్	= అనుభవించి అనుభవించి;
శాంకరీ	= శివునకు సంబంధించిన;
నేత్రత్రయా	= మూడుకన్నులు;
ఆనన్దవీచీమయా	= ఆనన్ద తరంగములుగా;
నిరస్తరమ్	= ఎల్లప్పుడు;
పరిణమతి	= పరిణమించుచున్నవి.

తాత్పర్యము: -

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! మనస్సును పాలసముద్రమును రాగమను మన్దర పర్వతముతో మధించగా పుట్టిన చిఱునవ్వుకాంతియను నమృతమును కుతూహలము పుట్టునట్లుగా అనుభవించి అనుభవించి శివుని మూడు కన్నులు ఎల్లప్పుడు ఆనందతరంగములుగా పరిణమించుచున్నవి.

వివరణము :-

అమ్మవారి మనస్సు పాలసముద్రము. ఆ మనస్సులోని ఆమె రాగము మన్దర పర్వతము. ఆ మన్దర పర్వతములో ఆ మనస్సును మధించగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు అను అమృతము పుట్టినది అని చెప్పుటలో మనసునందు క్షీరసముద్రముయొక్క రాగమునందు మన్దర పర్వతముయొక్క చిఱునవ్వు నందు సుధయొక్క ఆరోపములుండుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారమేర్పడుచున్నది. మథన సంభవమైన విషమును శివుడు త్రావుట ప్రసిద్ధమే కాని యా శివుడు ఇతర దేవతలతో పాటమృతమును త్రావినాడో లేదో యను సందేహము మూకకవికే యున్నది కాబోలు. కావుననే యాతడు పై రూపకాలంకార వ్యాజమున శివుని మన్వస్మిత శ్రీ సుధాపానమును వర్ణించినాడు. అమృతపానానంతరము రక్షోబాధల నొందిన దేవతల యానందము పేర్కొనదగినది

కాకపోయినను కామాక్షీ మన్వస్మిత శ్రీ సుధాపానమున శివుని కన్నులలో నానన్దవీచులు, దోబూచులాడుట వర్ణింపదగినదే.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చిఱునవ్వు మనస్సును పాలసముద్రమునుండి పుట్టిన అమృతముగా చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున ఆనన్దము పాలసముద్రము యొక్క తరంగముగా అమ్మవారి చిఱునవ్వు చెప్పబడినది.

శ్లో॥ ఆలోకే తవ పఞ్చసాయకరిపోరుద్దామకౌతూహల-

ప్రేక్షన్మారుతఘట్టనప్రచలితాదానన్దదుగ్ధామ్బుధేః॥

కాచిద్వీచిరుదఙ్చతి ప్రతినవా సంవిత్ప్రరోహాత్మికా

తాం కామాక్షి! కవీశ్వరాః స్మితమితి వ్యాకుర్వతే సర్వదా॥ 98

ప్రతిపదార్థము :-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
పంచసాయకరిపో:	= అయిదు బాణములు గల మన్మథునికి శత్రువైన శివునియొక్క ;
ఆలోకే	= చూపునందు;
తవ	= నీయొక్క;
ఉద్దామ ... ప్రచలితాత్	= గొప్ప కుతూహలమను నెగురుచున్న గాలియొక్క రాపిడిచేత కదలిన;
ఆనన్దదుగ్ధాంబుధేః	= ఆనన్దమను పాలసముద్రమునుండి;
ప్రతినవా	= క్రొత్తదైన;
సంవిత్ప్రరోహాత్మికా	= జ్ఞానప్రరోహరూపమైన;
కాచిత్	= ఒకానొక;
వీచిః	= తరంగము;
ఉదంచతి	= పైకి లేచుచున్నది;
తామ్	= దానిని;
కవీశ్వరాః	= కవీశ్వరులు;
సర్వదా	= ఎల్లప్పుడు;
స్మితమ్ ఇతి	= చిఱునవ్వు అని;
వ్యాకుర్వతే	= వివరించుచున్నారు.

తాత్పర్యము:-

శివుడు చూచినప్పుడు అమ్మవారి యెదలో కౌతూహలమను వాయువు

వాక్పరిపాటియను అమృతనదికి జన్మస్థానములు, మోక్షమును చక్రవర్తి పదవికి సింహాసనములు నైనవి. అట్టి నీ అందమైన చిటునవ్వు కాంతి సమూహములకు నమస్కరించుచున్నాను.

వివరణము :-

చిటునవ్వుకాంతికణములయందు సౌధాంగణత్వ సూత్రీగృహత్వ, సింహాసనత్వారోపము లుండుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. **క్రీడాలోల కృపాసరోరుహముఖీసౌధాంగణేభ్యః** అనుటవలన అమృవారి స్మితము ఆమె యెదలోని దయను సూచించునని, **కవి శ్రేణీ వాక్పరిపాటికామృతఝరీ సూత్రీగృహేభ్యః** అనుట వలన ఎవరిపై అమృవారి మందహాసము ప్రసరించునో వారికి అమృతనది వంటి వాగ్ధార కలుగునని, **నిర్వాణాంకురసార్వభౌమపదవీ** సింహాసనేభ్యః అనుట వలన అమృవారి మన్దస్మిత మెవరి యందు ప్రసరించునో వారు మోక్షసింహాసన మధిష్ఠించెదరని వ్యక్తమగుచున్నది. మొదట కన్యగా నుండి సౌధాంగణమున విహరించుట, వివాహితయై సూత్రీగృహమున మాతృత్వము నందుట జరుగును. స్త్రీకి మాతృత్వమందుటతో కన్యాత్వ వివాహితాత్వము లామె మాతృత్వమున లీనములగును. ఆ తరువాత స్త్రీకి మరొకటి కోరదగినది లేదు కనుక ఆమెకు సార్వభౌమపదవి యభిన్నట్లే, అప్పుడామె యానందసింహాసన మధిష్ఠించును. అని పై మూడు విశేషణముల క్రమవిన్యాసమువలన వ్యక్తమగుటచే నిట వస్తుధ్వని యున్నది. అశోక రూపమైన బ్రహ్మానందప్రాప్తికి జీవేశ్వరాద్వైతజ్ఞానమేకైక సాధనము. ఆ యద్వైతజ్ఞానము కలుగవలెనను వాసన ఈశ్వరానుగ్రహాలభ్యము. **“ఈశ్వరానుగ్రహదేవ పుంసామద్వైతవాసనా”** (ఈశ్వరానుగ్రహమువలననే అద్వైత వాసన కలుగును) అని పెద్దలు చెప్పిరి గదా! ఈశ్వరానుగ్రహము ఈశ్వరశరణాగతిచేతనే లభించును. మూకమహాకవి అద్వైతజ్ఞానప్రాప్తికై శ్రీ కామాక్షీదేవి మన్దస్మిత జ్యోతిష్కణములకు శరణాగతి చేయుచున్నాడు. ఆమె పాదారవిందమునకు గాని ఆమె కటాక్షమునకు గాని ఆమె మన్దస్మితమునకు గాని శరణాగతి యొనర్చుట ఆమెకు శరణాగతి చేయుటయే. శరణాగతికి నమస్కారమునకు భేదము లేదు. నమః అనగా నాదేమియు లేదనుట. పరిశేషన్యాయమున అంతయు నీశ్వరునిదే యనుట శరీర మనః ప్రాణేంద్రియగృహ క్షేత్ర పత్నీపుత్రాదులందు మమకారము తొలగుట. నమే అను భావము కలిగినప్పుడంతయు నీశ్వరునిదే. విశ్వమంతయు నీశ్వరోత్పన్నమే కావున ఈశ్వరస్వరూపమే యగును. మట్టినుండి పుట్టిన కుండ మట్టియే గదా. వాసుదేవ స్వర్వమున గీత వాక్యముయొక్క అర్థమిదియే గదా! ఇట్లు శరణాగతి ఈశ్వరానుగ్రహము. ఈ క్రమము ద్వారా అద్వైతజ్ఞానము లభించును. మన్దహాసముచేతనే విలాసము. చైతన్యఘనమైన అమృవారి పెదవులు విప్పికొని వచ్చినది, మన్దహాసము. అట్లే అమృవారి మాయా యవనికను చీల్చుకొని వచ్చినదీ విశ్వము. కావున మందహాసమువలె ఈ విశ్వమంతయు మహామాయయగు నమృవారి విలాసము అనగా

ప్రతిపదార్థము:-

అద్రితనయే	= పర్వతపుత్రికవైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
తే	= నీయొక్క;
సూక్తిః	= శుభవాక్కు;
మన్దస్మితాత్	= చిటునవ్వునుండి;
మాధుర్యాగమసంప్రదాయమ్	= మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును;
శీలయతే కిమ్?	= నేర్చుకొనుచున్నదా?;
ముహః	= మాటిమాటికి;
ఇత్థమ్	= ఈవిధముగా;
మమ	= నాయొక్క;
మనః	= మనస్సు;
సన్దేహమార్గభ్రమీమ్	= సన్దేహమార్గభ్రమణమును;
గాహతే	= పొందుచున్నది;
పారమార్థ్యసరణిస్ఫూరై	= యథార్థతా మార్గముయొక్క స్ఫూర్తియందు;
పదమ్	= అడుగును;
న నిధతే	= మోపుటలేదు.

తాత్పర్యము:-

పర్వతపుత్రికవైన యో శ్రీ కామాక్షీదేవీ! మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును నీ మన్దస్మితమునుండి నీ శుభవాక్కు నేర్చుకొనుచున్నదా? లేక దానిని నీ సూక్తి నుండియే నీ మందస్మితము నేర్చుకొనుచున్నదా? యను సందేహమార్గమున భ్రమించుచున్న నా మనస్సు నిశ్చయమార్గమున అడుగు మోపలేకున్నది.

వివరణము :-

సంశయమున్నప్పుడు నిశ్చయముండదు. నిశ్చయమున్నప్పుడు సంశయముండదు. నిశ్చయము అయథార్థనిశ్చయము యథార్థ నిశ్చయము అని రెండు విధములుగా నుండును. అయథార్థనిశ్చయము అజ్ఞానరూపమే. సంశయము కూడ అజ్ఞానరూపమే. జ్ఞానలయొక్క యుపదేశము నొంది అజ్ఞానమును, సంశయమును తొలగించుకొనవలెను. అజ్ఞానసంశయములు గలవాడు నశించునని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది. **‘అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి, నాయంతోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః’** (4. 40) అని భగవద్గీత. అజ్ఞానము కలవారికి వినాశము కలుగవచ్చును. కాని వినాశపర్యంతము సుఖమే యుండును. సంశయాత్మనకు మాత్రము సుఖముండదు. చివరకు వినాశము కూడ తప్పదు. లౌకికవిషయముల విషయమునను, అలౌకికవిషయముల విషయమునను

సంశయము జిజ్ఞాసను గలిగించి యధార్థకోటిధ్వయము కలదై యుండును. మాధుర్యాగమసంప్రదాయమును అమ్మవారి సూక్తి ఆమె స్మితమునుండి నేర్చుకొనుట యొక కోటి. అమ్మవారి స్మితమామె సూక్తినుండి నేర్చుకొనుట మరొక కోటి. సంశయమున భావభావ కోటి ధ్వయమే యుండవలెనని యంగీకరించినప్పుడు మాధుర్యాగమ సంప్రదాయము నమ్మవారి సూక్తినుండి ఆమె మన్వహాసము నేర్చుకొనుచున్నదా, లేదా యని యొక సంశయము. మాధుర్యాగమ సంప్రదాయము నమ్మవారి మన్వహాసమునుండి యామె సూక్తి నుండి నేర్చుకొనుచున్నదా లేదా యని మరొక సంశయము నేర్పడును. మొట్టమొదటి సంశయమున రెండవకోటి నంగీకరించిన మొదటి కోటియొక్క అభావము, మొదటి కోటి నంగీకరించిన రెండవకోటియొక్క యభావమును అంతర్భవించును గావున రెండు పక్షములలోను సామంజస్యము నొప్పుకొనవచ్చును. ఎట్లైనను సంశయము బాధారూపమే సుఖాభావరూపమే. అమ్మవారి నోటి నుండి మాధుర్యాగమసంప్రదాయము లోకమునందాగతమైనది. ఆమె నోటిలోనున్న మాధుర్యాగమసంప్రదాయమును ఆమె నోటిలోనే యున్న వాక్కు మన్వసృతము నేకకాలమున మాధుర్యాగమసంప్రదాయ మెరిగియున్నవని అంగీకరింపవచ్చును. వాక్కు శబ్దరూపమున మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును ప్రవర్తింపజేయును. మన్వసృతమున ధ్వని యుండదు. కావున మౌనరూపమున మాధుర్యాగమ సంప్రదాయమును ప్రవర్తింపజేయును. వాక్కు (మాధుర్య) ఆగమ సంప్రదాయమును (బ్రహ్మోత్తైక్యనిశ్చయజ్ఞానము) ప్రవర్తింపజేయుననుటకు ప్రమాణము అనన్య ప్రోక్తే గతిరత్ర నాస్తి (క. 1. 2. 8) (పరబ్రహ్మ రూపియగు గురువు చెప్పినపుడు బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగకపోవుట లేదు) అను కఠోపనిషద్వాక్యము ప్రమాణము. మన్వసృతము (మాధుర్య) ఆగమసంప్రదాయమును మౌనముతో ప్రవర్తింపజేయుననుటకు “మౌనవ్యాఖ్యాప్రకటితపరబ్రహ్మతత్త్వం” అను శ్రీ శంకరాచార్యుల సూక్తి ప్రమాణము. జీవులు స్త్రీ రూపులు. పరమాత్మ పురుషరూపి. పరమాత్మను భర్తగాగాని ప్రియునిగాని భావించుట మధురభక్తి యనఁబడును. ఈ మధురభక్తి సంప్రదాయమునకు ప్రమాణము “యథా నద్యస్యందమానా స్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ” (ముం. 3. 2. 8) అను నుపనిషద్వాక్యము ప్రమాణము. పై ఉపని ధ్యాక్యమున నద్యః అను జీవసూచక పదము స్త్రీలింగమున, పరమాత్మ సూచక సముద్ర పదము పుంలింగమున నుండుట గమనింపఁదగినది. జీవేశ్వరుల మధ్య నాయికానాయకులమధ్యవలె శృంగారమే సముచితము శ్రేష్ఠము. కారణము అది మధురమగుటయే. “శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః అని ధ్వన్యాలోకకర్తయగు నానందనందనుని సూక్తి యిట అనుసంధింపఁ దగినది. మొదట జీవుడమ్మవారితో నైక్యానుసన్ధానమును పొంది తరువాత శివైక్యాను సన్ధానమాచరింపవలెను. ఇదియే మాధుర్యాగమసంప్రదాయము. ఐక్యాను సన్ధానమున అమ్మవారికి శివునకు శేషశేషిభావము సాధారణము. కావున ఒక్కరెక్కువ ఒకరు తక్కువ అనునది లేదు. మనస్సుయొక్క స్వభావము సంశయమే. “సంశయాత్మకమృణః” అని

పెద్దల నిర్వచనము. కవి నా మనస్సు సంశయమార్గములో భ్రమించుచున్నదే కాని నిశ్చయమార్గమున నడుగిడుట లేదు అని చెప్పునప్పుడు మనశ్శబ్దమును ప్రయోగించుట యుచితముగా నున్నది. వాస్తవమునకు మనస్సను శబ్దము అంతఃకరణార్థమున ప్రయోగింపఁబడుచుండును. అంతఃకరణము సంశయాత్మకత్వమును విడచి నిశ్చయాత్మకత్వము నందినప్పుడు బుద్ధియని పేర్కొనఁబడును. పారమార్థ్యము భగవత్సత్తయందు భగవత్ జ్ఞానమునందు భగవదానందమునందు మాత్రమే యుండును. మిగిలినదంతయు మిథ్యయే. పైసత్త జ్ఞానము ఆనందమని పేర్కొనఁబడుటయే కాని వానిలో ఏకత్వమే యున్నది. పృథగ్భావము లేదు.

అవ:- పై శ్లోకమున తన మనస్సు సంశయమార్గభ్రమణము వీడకున్నది అని కవిచే చెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమున పరమార్థనిశ్చయబుద్ధి కలుగుట కావశ్యకమైన శరణాగతిరూపమైన నమస్కారము చేయఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీసాధాజ్ఞేభ్యః కవి-

శ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీసూతీగృహేభ్యశ్శివే!

నిర్వాణాంకురసార్వభౌమపదవీసింహాసనేభ్యస్తవ

శ్రీకామాక్షి! మనోజ్ఞమన్దహాసితజ్యోతిష్మణేభ్యో నమః॥ 100

ప్రతిపదార్థము:-

శివే	= మంగల స్వరూపురాలవైన;
శ్రీకామాక్షి!	= ఓ శ్రీ కామాక్షీదేవీ!
క్రీడాలోలకృపాసరోరుహముఖీ	= ఆటతమి గల దయయను స్త్రీయొక్క
సాధాజ్ఞేభ్యః	మేడముంగిళ్లైన;
కవిశ్రేణీవాక్పరిపాటికామృతఝరీ	= కవి సమయముయొక్క వాక్పరిపాటి
సూతీగృహేభ్యః	యను అమృతనదికి జన్మస్థానములైన;
నిర్వాణాంకురసార్వభౌమపదవీ	= మోక్ష ప్రాప్తియనెడి చక్రవర్తి పదవీ
సింహాసనేభ్యః	సింహాసనములైన;
తవ	= నీయొక్క;
మనోజ్ఞమన్దహాసితజ్యోతిష్మణేభ్యః	= అందమైన చిఱునవ్వు కాంతి కణములకు
నమః	= నమస్కారము.

తాత్పర్యము:-

మంగల స్వరూపురాలవైన శ్రీకామాక్షీదేవీ! నీ చిఱునవ్వు కాంతి కణములు ఆటతమిగల దయయను స్త్రీ విహరించు సౌధమునకు ముంగిళ్ళు. కవి సమూహముల

మన్దస్మితశతకమ్ - శ్లోకానుక్రమణికా

అశ్రావం - 81	జేతుం - 9	వక్త్రేందో - 20
ఆకర్షణ - 90	జ్యోత్స్న - 40,72	విశ్వేషం - 30
ఆర్యామేవ - 101	త్వన్మన్దస్మిత - 35,63	వైమల్యం - 73
ఆరూఢ్యస్య - 7	దుష్కర్మార్క - 36	వైశద్యేన - 53
ఆరూఢా - 19	ద్రుహ్యస్తీ - 13	వ్యాపారం - 51
ఆలోకే - 98	ధానుష్కాగ్ర - 57	శంభో - 8
ఆశంకే - 46	నమస్య - 64	వైత్య - 69
ఆశాసీమసు - 6	నమ్రాణాం - 37	శ్రోణీ - 70
ఆస్తీర్ధాధర - 47	నిత్యం - 12	శ్వేతాపి - 10
ఇన్ధానే - 94	పీయూషం - 29,45	శ్రీకాంచీపుర - 68,81
ఉత్తుంగ - 22,55,87	పుష్పి - 86	శ్రీ కామాక్షి - 62,66,71,77,92
కంఠో - 15	ప్రాకాశ్యం - 74	సద్ధీచే - 2
కమేణ - 34	ప్రేంఖత్ - 28	సంక్రుద్ధ - 76
కర్పూరద్యుతి - 3,52	ప్రేంఖన్త - 50	సంతాపం - 96
కర్పూరై - 24	బద్ధిమో - 1	సన్నామైక - 56
కర్మపూజ్య - 32	బింబోష్ట - 26	సమ్మిన్నేన - 59
కామాక్షి - 38	బిభ్రాణా - 27	సాహాయ్యం - 21
కామాక్షి స్మిత - 42	భాషాయా - 95	స్వాభావ్యాత్ - 88
కామాక్ష్యా - 79	భూషా - 84	సూక్తి - 99
కాశ్మీర - 14	మధ్యే - 25	సూతి - 85
కిం త్రైసో - 83	మన్దారే - 44	సూర్యాలోక - 48
క్రీడా - 100	మన్దారాదిషు - 93	హేరంబే - 75
క్షీరం - 23	మానగ్రంథి - 41	
క్షీరాభేరపి - 67	ముక్తానాం - 65	
కుంఠికుర్య - 49	యన్నాకంపత - 58	
కుర్యుర్య - 33	యా జాడ్యాంబు - 18	
క్షుణ్ణం - 39	యా పీనస్తన - 4	
క్షేపీయ - 91	యాస్తీ - 61	
గాఢాశ్లేష - 43	యే మాధుర్య - 78	
చేత - 31,97	యేషాం - 5,17	
జన్మనాం - 86	లావణ్యాంబు - 54	
జాత్యా - 80	వక్షోజే - 16	
జానీమో - 60	వక్త్రశ్రీ - 11	

విశ్వావిర్భావము, మన్దహాస ప్రకటనము ఏకరూపములు అనగా విశ్వమంతయు అమృతవారి మందహాసమే. కావున మన్దహాసమునకు నమస్కారమనగా విశ్వరూపిణియగు నమృతవారికి నమస్కారము అని యర్థము.

1) చిద్విలాసః ప్రపంచోయ మనునది శాక్తేయాద్వైత సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతమున కనఁబడుచున్న జగము మిథ్య కాదు. జగమునకు అమృతవారికి కనఁ బడుచున్న భేదము మిథ్య అనగా విశ్వము విశ్వేశ్వరీ స్వరూపమే. విశ్వము విశ్వేశ్వరియు రెండును సత్యములు. ఆ రెంటిని భిన్నములనుకొనుట యజ్ఞానము.

2) అమృతవారి మన్దహాస మామె మాయ “చిద్వివర్తః ప్రపంచోయమ్” అనునది శంకరాద్వైత సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతమున జగమే మిథ్య, రజ్జువివర్తమైన సర్పము మిథ్యయై నట్లు, బ్రహ్మవివర్తమైన ఈ జగము మిథ్య. రెండు సిద్ధాంతములలోను అద్వైత మంగీకరింపఁబడినది.

అవ:- మనోజ్ఞ మందహాసిత జ్యోతిష్కణ నమస్కారముతో పై శ్లోకమున మన్దస్మిత శతకము ముగిసినది. ఈ 101 శ్లోకమున పంచశతీ గ్రంథముయొక్క సమాప్తి చెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆర్యామేవ విభావయన్మనసి యః పాదారవిన్దం పురః

పశ్యన్నారభతే స్తుతిం స నియతం లబ్ధ్వా కటాక్షచ్ఛవిమ్

కామాక్ష్యా మృదులస్మితాంశులహరీజ్యోత్స్నావయన్యాన్వితా-

మారోహత్యపవర్గసౌధవలభీమానన్దవీచీమయీమ్ 101

ప్రతిపదార్థము:-

యః	= ఎవడు
మనసి	= మనస్సునందు;
ఆర్యామేవ	= ఆర్యనే;
విభావయన్	= విశేషముగా భావించుచు;
పురః	= ఎదుట;
పాదారవిన్దమ్	= పాదకమలమును;
పశ్యన్	= చూచుచు;
స్తుతిమ్	= స్తుతిని;
ఆరభతే	= ఆరంభించునో;
సః	= వాడు;
నియతమ్	= తప్పక;

కటాక్షచ్ఛవిమ్	= కటాక్షముయొక్క కాన్తిని;
లబ్ధ్వా	= పొంది;
కామాక్ష్యాః	= కామాక్షీదేవియొక్క;
మృదులస్మితాంశులహరిజ్యోత్స్నా	= మన్దహాసకాన్తి ప్రవాహమనెడి వెన్నెల
వయస్యాన్వితామ్	యను పేరుగల స్నేహితురాలితో కూడిన;
ఆనన్దవీచీమయీమ్	= ఆనన్దతరంగరూపమైన;
అపవర్గసౌధవలభీమ్	= మోక్షమను మేడయొక్క పై యంతస్తునకు
	ముందున్న భాగమునకు;
ఆరోహతి	= ఎక్కును.

తాత్పర్యము: -

ఎవడు ఆర్యనే విశేషముగా భావించుచు, నెదుట ఆమె పాదార విందమును చూచుచు, స్తుతి నారంభించునో, వాడు తప్పక ఆమె కటాక్షకాన్తిని పొంది, ఆ కామాక్షీ దేవియొక్క మన్దస్మిత కాంతి ప్రవాహమనెడి వెన్నెల యను పేరుగల స్నేహితురాలితో కూడిన మోక్షసౌధము పైయంతస్తుయొక్క ముందు భాగమును చేరుకొనగలడు.

వివరణము :-

మూకమహాకవి ఈ గ్రంథమును వ్రాయుటకు ముందు ఆర్యను అనగా కామాక్షీదేవిని మనసున భావించినాడు. అప్పుడాయన యెదుట అమ్మవారి పాదము కనఁబడినది. అమ్మవారి స్తుతి నారంభించినాడు. ఆ స్తుతివలన అమ్మవారి కటాక్షమాయనకు లభించినది. ఆ తరువాత ఆయనకు మోక్షము లభించినది. మూకమహాకవికి భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములకు సంబంధించిన విజ్ఞానము కాలాతీతపరమార్థవిజ్ఞానమును లభించినది. మొదటి శతకము పూర్తి కాగానే అమ్మవారి పాదారవిందము సాక్షాత్కరించినది. అనగా విశ్వమంతయు భగవంతుని పాదమే యను మాండూక్యోపనిషద్వాక్యార్థ మనుభవములోనికి వచ్చినది. ఎదుట కనబడు విశ్వమునే యమ్మవారి పాదముగా దర్శించుచు పాదారవిందశతకము ముగించినాడు. స్తుతి శతకమారంభించగానే అమ్మవారు తనను కటాక్షించినట్లనుభవము కలిగినది. ఇంతవరకు భూతకాల జ్ఞానము. కటాక్షశతకము పూర్తి చేయగానే అమ్మవారి మన్దహాసము వెల్లివిరిసినది. మూకమహాకవి దానిలో మునిగిపోయినాడు. ప్రాణమెప్పుడు పోయినదో కాని తానమ్మవారి మన్దహాసముయొక్క ఉపరిభాగమైన మోక్షసౌధవలభితో తనకు తాను దర్శించుకొన్నాడు. ఇది భవిష్యత్ జ్ఞానము. యత్తత్ శబ్దములయొక్క విభావయన్ వశ్యన్ అను శత్రంతములయొక్క లబ్ధ్వా, యుక్త్వా, అను క్తావస్తములయొక్క ప్రయోగబలమున పై వస్తువంతయు వ్యంగ్యమగుచున్నది. రెండు శత్రంతముల పిమ్మట ఆరభతే యను వర్తమాన క్రియను ప్రయోగించుటచే అంతకు పూర్వమున్న జ్ఞానము భూతకాలికము. లబ్ధ్వా అను, క్తావస్తమున దాని తరువాత భవిష్యర్థక లడంత క్రియ

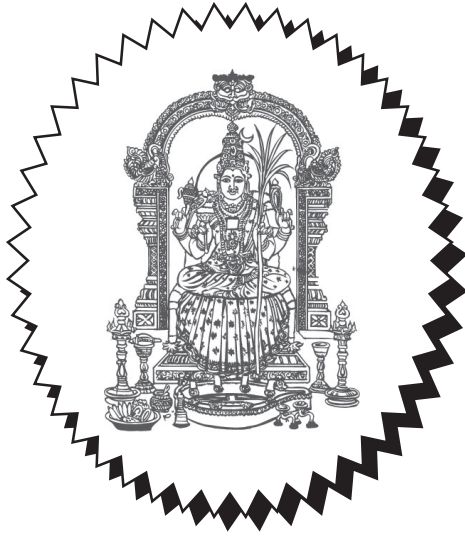
(ఆరోహతి) ప్రయోగించుటచే కటాక్షలాభము మోక్షసౌధవలభ్యా రోహణము స్తుత్యారంభానంతర భవిష్య జ్ఞానమని స్పష్టము కాకమానదు. ఈ శ్లోకమున ఈ పంచశతీ పరించు వానికి కలుగు లాభమును కూడ వివరించు చున్నాడు. పంచశతీలో మొదటిది ఆర్యాశతకము. రెండవది పాదారవింద శతకము, మూడవది స్తుతి శతకము నాలుగవది కటాక్ష శతకము. ఐదవది మందస్మిత శతకము. పంచశతీపారకుడు ఆర్యను భావింపవలెను. తత్పుణ్యబలమున మరియు భావనాబలమున పరోక్షమస్తువైన అమ్మవారి పాదారవింద మెదుట సాక్షాత్కరించును. ఆ యనుభూతితో పులకించి యా పారకుడు తనకున్న భాషాపటిమతో నామెను పాదాదిగా స్తుతించ నారంభించును. ఆరంభించిన ఆ స్తుతి ఇట్లు పాదారవింద శతకము స్తుతి శతకము ముగియు నప్పటికి అమ్మవారు కటాక్షించినట్లనుభూతి నొందును. ఆ అనుభూతితో కటాక్షశతకమును ముగించునప్పటికి అమ్మవారి మన్దస్మితప్రవాహము మెల్లమెల్లగా బయలుదేరి పారకుని ముంచివేయును. మన్దస్మిత పారము పూర్తియగునప్పటికి పారకుడు బ్రహ్మాత్మజ్ఞానము నొంది జీవన్ముక్తావస్థ నొందును. జీవన్ముక్తావస్థ నొందిన యా పారకుడు పునః పునః పంచశతీ పారమొనరించుచు దేహపాతా నంతరము అమ్మవారితో నైక్యము నొందును. ఇదియే కైవల్యముక్తి. ఒకవేళ బ్రహ్మాత్మజ్ఞానము కలుగక జీవన్ముక్తావస్థ లభింపనిచో దేహపాతానంతరము అమ్మవారి లోకముఁజేరును. ఇది సాలోక్యముక్తి. తరువాత అమ్మవారి రూపముతో సమానరూపము అనగా పాశాంకుశేక్షుధనుః పుష్పబాణములు గల చతుర్భుజములు గల రూపమును పొందును. ఆ పిమ్మట అమ్మవారి దగ్గఱకు చేరును. ఇది సామీప్యముక్తి. ఆ తరువాత అమ్మవారి ఐశ్వర్యముతో సమానమైన (జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారము తప్ప) ఐశ్వర్యము నొందును. ఇది సార్థిముక్తి. ఆ తరువాత అమ్మవారి యాభరణములలో అవయములలో కరణములలో నంతఃకరణములలో ఏదోయొక దానిలో నైక్యమొందును. ఇది సాయుజ్యముక్తి. ఆ తరువాత అమ్మవారు గురుస్వరూపిణియై తత్త్వమసి యను మహావాక్య ముపదేశించును. ఆ యుపదేశమున సాలోక్యాదిముక్తులలోనే ముక్తిని పొందిన వాడైనను బ్రహ్మత్వైక్యజ్ఞానము నొందును. అప్పుడు లోకాతీయమైన అలౌకికమైన చిద్రూపిణియైన అమ్మవారిలో నైక్యము నొందును. ఇంతటితో పారకుని కథ కంచికి చేరును. భూలోకమున భార్యాపుత్రాదులు తోడుగా నుందురు. వారినందఱను విడచి జీవుడు మరణించును. ఆతడు లోకాంతరములకు పోవునప్పుడు ఆతని పుణ్యపాపములే వెంటనుండును. అమ్మవారిలోకమున మాత్రము అమ్మవారి మన్దహాసకాంతి ప్రవాహజ్యోత్స్నయను స్నేహితురాలుండును. ఆమెతో కలిసి మోక్షసౌధవలభియందు ఆనన్దవీచుల నోలలాడును.

మందస్మితశతకమ్ సంపూర్ణమ్

ఓం నమశ్శివాయై చ నమశ్శివాయ ఓం

శ్రీః

స్తుతిశతకమ్ - శ్లోకానుక్రమణికా

కటాక్షశతకమ్

అక్షోశ్చ - 14	ఖణ్డం - 15	పాణ్డిత్యమ్ - 1
అచీరమం - 27	ఖణ్డికృత్య - 74	పురదమయితః - 36
అనాద్యంతా - 43	ఘనశ్యామా - 54	పురస్తాత్ - 50
అశోధ్య - 89	ఘనస్తన - 83	ప్రణమన - 32
అసూయన్తీ - 42	చన్ద్రాపీడాం - 61	ప్రతీచీమ్ - 59
అహన్తాఖ్యా - 57	చరాచర - 97	ప్రౌఢధ్వస్త - 7
ఆధున్వత్యై - 72	చిత్రం చిత్రం - 68	బుధే వా - 58
ఆర్దిభూతైః - 71	జదాః - 82	భువన - 99
ఆలోకే - 17	జనని - 28	భ్రమరిత - 22
ఆహారాంశం - 70	జమ్భరాతి - 60	మధురవచసో - 23
ఇమమ్ - 102	జయ జగదమ్మికే - 98	మనసిజ - 38
ఉదఞ్చన్తీ - 51	జాతా - 12	మనఃస్తమ్భం - 53
ఊరీకుర్వన్ - 63	తన్ద్రాహీన - 8	మనోమధు - 94
ఏకా - 78	తన్వానీం - 16	మమ - 34
ఐక్యం - 13	తమోవిపినం - 91	మరకతరుచామ్ - 31
కదా - 88	త్యయేవ - 92	మహాముని - 81
కబళిత - 26	త్యయేవ - 96	మునిజనమనః - 29
కమల - 24	తాపిఞ్చ - 2	మునిజనమనోపేటీ - 30
కలకల - 20	తామ్రామ్భాజం - 69	యస్యా వాటి - 77
కలాలీలా - 40	త్రియంబకం - 80	యస్మిన్ - 18
కలావతి - 95	దన్తాదన్తి - 79	యేన ఖ్యాతో - 75
కలితరతయః - 25	దరిద్రాణాం - 47	యే సన్ధ్యారుణయన్తి - 3
కవిత్వశ్రీ - 46	దూరం వాచాం - 73	రాకా - 11
కవీష్ట్రహృదయేచరీ - 84	ధనేన - 85	వరీవర్తు - 48
క్షణత్ - 100	ధన్యాధన్యా - 76	వ్యావృణ్ణానాః - 66
క్షణాత్ - 49	నతానాం - 55	శమిత - 33
కాంచీలీలా - 64	నమఃస్తాత్ - 41	శ్యామా - 6
కాన్తైః - 10	నయనయుగళీ - 37	శిథిలిత - 39
కామాడమ్బురపూరయా - 4	నిత్యం - 9	శ్రియం - 52
కామాక్షీణ - 5	పరామృత - 90	సమర - 101
కాలామ్భాద - 62	పరావిద్యా - 56	సరసపచసాం - 21
కాలామ్భాదే - 67	పరిమల - 35	సుధా - 44
కాళిన్తీ - 19	పరే జనని - 93	సురాః - 86
కృపాధారా - 45	పవిత్రయ - 87	సేతుర్మాతః - 65